

”Toimia ei ole syytä vähentää, sillä DDR todennäköisesti lisää omiaan”

DDR-Kulturzentrumin ja Goethe-instituutin välinen kulttuuripoliittinen kilpailu
Suomessa 1960–1972

Milla Soikkonen
Pro gradu -tutkielma
Poliittinen historia
Turun yliopisto
Syksy 2024

Turun yliopiston laatujajestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos/ Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

SOIKKONEN, MILLA: DDR-Kulturzentrumin ja Goethe-instituutin välinen kulttuuripoliittinen kilpailu Suomessa 1960–1972

Pro gradu -tutkielma, 105 sivua

Poliittinen historia

Syksy 2024

Suomessa saksalaisten kulttuuri-instituutioiden verkosto oli väkilukuun suhteutettuna tiheämpi kuin missään muualla. Suomen puolueettomuuspolitiikka ja tasa-arvoinen suhtautuminen molempiin Saksoihin loivat Suomeen poikkeuksellisen tilanteen, jossa kilpailua käytiin diplomaattisuhteiden puuttuessa kulttuurin avulla. Pro gradu -tutkielmani käsittelee DDR-Kulturzentrumin ja Goethe-instituutin välistä kulttuuripoliittista kilpailua vuodesta 1960 vuoteen 1972, jolloin Suomi tunnusti molemmat Saksat. Keskusten kulttuuripoliittinen kilpailu oli osa kylmän sodan kulttuuridiplomatiaa.

Tutkimuskysymykseni ovat: Mistä syistä kilpailua instituuttien välillä käytiin, millaisena se näyttäytyi ja miten se muuttui vuosien varrella. Tutkielmani tärkeimmät primääriaineistot ovat Saksan liittotasavallan ulkoasiainministeriön poliittiset arkistot, jotka jakautuvat Länsi-Saksan ulkoasiainministeriön sekä DDR:n ulkoasiainministeriön arkistoihin. Toinen keskeinen arkistokokonaisuus on Helsingin Goethe-instituutin arkistot.

Tutkielmassa selviää, että kilpailuasetelma kehittyi keskusten välille heti DDR-Kulturzentrumin perustamisesta alkaen ja se kiihtyi, moninaistui ja levisi maantieteellisesti aina vuoteen 1972 asti. Kilpailua käytiin pääasiassa tapahtuma- ja kielisektorilla. Keskeisimpiä tapahtumatoimintamuotoja olivat näyttelyt, elokuvatapahtumat ja teemaluennot. Kielisektorilla kilpailu tapahtui etenkin saksan kielen oppituntien ja yliopistoiden lehtorinimityksien kautta. Keskusten toiminta valjastettiin ulkopoliittikan käyttöön: DDR-Kulturzentrumin toiminnan tuli luoda kuvaa DDR:stä erillisenä sosialistisena Saksana, joka tulisi diplomaattisesti tunnustaa. Samalla Goethe-instituutin toiminta pyrki Hallstein-doktriiniin kuuluvan yksinedustusvaatimuksen mukaisesti estämään tämän. Länsi-Saksan kulttuuripoliittikan hajanainen rakenne vaikeutti Goethe-instituutin johdonmukaista toimintaa verrattuna DDR:n keskitettyyn toimintaan.

Keskukset kilpailivat keskenään koko tutkimusvälin ajan, mutta se näyttäytyi erilaisena eri aikoina. 1960-luvun alussa DDR-Kulturzentrum hyökkäsi aktiivisemmin Goethe-instituuttia vastaan tapahtumien ja kielitoiminnan kautta. Goethe-instituutti aktivoitui kilpailussa hyökkäävänä osapuolena vuonna 1966. Samalla myös DDR-Kulturzentrum alkoi hyökätä Länsi-Saksaa vastaan yhä läpinäkyvämmiin. Goethe-instituutti keskittyi vastustamaan vastapuolen toimintaa pääasiassa kielenopetuksen avulla vuoteen 1969 asti. Vuodesta 1969 alkaen Goethe-instituutin toiminta moninaistui ja se perustui yhä enemmän yksinedustusvaatimuksen toteuttamiseen samalla, kun DDR-Kulturzentrumille kilpailuasetelma menetti merkitystään keskittymisen ollessa toiminnassa, joka edesauttoi diplomaattisen tunnustuksen saamista. Maantieteellisesti keskeisintä kilpailu oli suomalaisissa maakuntakaupungeissa.

Avainsanat: DDR-Kulturzentrum, Goethe-instituutti, DDR, Länsi-Saksa, Suomi, kulttuuripoliittikka, kylmä sota, yhteiskuntajärjestelmät

Sisällys

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimuksen aihe ja tutkimuskysymykset	2
1.2	Kulttuuridiplomatia ja yhteiskuntajärjestelmien erot.....	4
1.3	Institutionaaliset raamit.....	8
1.4	Metodologia ja konteksti.....	12
1.5	Lähdeaineisto ja lähdekritiikki.....	14
2	Instituuttien perustaminen ja kilpailuasetelman muodostuminen (1960–1963)	20
2.1	DDR-Kulturzentrumin perustaminen ja Länsi-Saksan vastayritys perustaa oma kulttuurikeskus	20
2.2	Goethe-instituutin haaraosastot: Jyväskylä, Tampere ja Helsinki.....	24
2.3	Kulttuurikeskusten tapahtumatoiminnan muotoutuminen	28
2.4	Kilpailun tunkeutuminen kielen opetukseen: Kulturzentrumin lehtoraatti ja DDR:n lehtorinimitykset	34
3	Kilpailun maantieteellinen leviäminen ja vastapuolen toiminnan tarkempi seuraaminen (1964–1965)	38
3.1	Kilpailun kehittyminen Jyväskylässä.....	39
3.2	Länsi-Saksan huoli lehtoritoiminnasta.....	42
3.3	Vastapuolen tarkempi seuraaminen ja yhteenotot tapahtumissa	45
3.4	Esiintyjiä, lehdistöä ja suomalaisten palautetta.....	47
4	Goethe-instituutin aktivoituminen ja kilpailun huipun saavuttaminen (1966–1968)	51
4.1	Kausilehtoritoiminnan alkaminen	52
4.2	Painopisteiden siirtyminen kohti Pohjois-Suomea ja Turkuu	55
4.3	Länsi-Saksan ”kosto”: vierailutoiminnan alkaminen.....	58
4.4	Muutos tapahtumatoiminnassa: DDR-Kulturzentrumin avoin politisoituminen	61
4.5	Keskusten suhtautuminen kilpailuun ja toisiinsa: demokraattiset arvot vai yksinedustusvaatimus?.....	65
5	Toiminnan kokonaisvaltaistuminen ja uudelleenmuotoutuminen kansainvälisen ilmapiirin muutoksessa (1969–1972).....	70
5.1	Näkyvyydellä kohti tunnustamista.....	71
5.2	Goethe-instituutin toiminnan tehostaminen ja aseman uudelleenpohtiminen	75
5.3	Turun Goethe-instituutin toimiston perustaminen	80
5.4	Länsi-Saksan uudet suuntaviivat: yhä voimakkaampi kokonaissaksalainen edustaminen	84
5.5	Kielen opetus: poliittisia erimielisyyksiä ja merkityksen väheneminen kilpailuvaltina... ..	88
6	Johtopäätökset.....	94
	Lähteet.....	100

”Välillä tuntui siltä, että vallitsi oikein kilpailutilanne Goethe-instituutin kanssa saksalaisen kulttuurin tarjonnasta.”

- DDR-Kulturzentrumin virtuaalimuseo 2001

1 Johdanto

Toisen maailmansodan päättymisen jälkeen Saksan kysymys jäi avoimeksi. Vuonna 1949 tilanne ratkaistiin siten, että Saksa jaettiin kahdeksi Saksaksi: Saksan demokraattiseksi tasavallaksi (DDR) ja Saksan liittotasavallaksi. Länsiblokki tunnusti Saksan liittotasavallan, kun taas itäblokki tunnusti DDR:n. Saksoista tuli omien blokkiansa etuvartijoita keskellä Eurooppaa.¹

Suomelle, joka oli itsekin joutunut kylmän sodan rintamalinjojen väliin, Saksojen jako aiheutti suuria ongelmia.² Suomi ei voinut solmia diplomaattisuhteita molempiin Saksoihin, sillä Länsi-Saksa³ valvoi tarkkaan, etteivät muut maat tunnustaisi DDR:ää, sillä se piti itseään Saksan ainoana laillisena edustajana. Tähän ulkopoliittiseen linjaan, Hallstein-doktriiniin, kuului vahvasti ajatus yksinedustusvaatimuksesta (*Alleinvertretungsanspruch*). Yksinedustusvaatimuksen lisäksi Länsi-Saksan toinen keskeinen ulkopoliittikan linja oli *Wiedervereinigung*, eli tavoite jälleenyhdistymiselle. Näiden ulkopoliittisten linjauksien takia Suomi ei voinut tunnustaa DDR:ää. Suomi ei voinut solmia diplomaattisuhteita myöskään pelkästään Länsi-Saksan kanssa, sillä Neuvostoliiton kanssa vuonna 1948 solmittu YYA-sopimus esti sen. Suomi oli yli kahdenkymmenen vuoden ajan ainoa Euroopan maa, joka ei normalisoinut suhteita kummankaan Saksan kanssa. Suomi pyrki kuitenkin pitämään tasapuoliset suhteet molempiin maihin.⁴

Diplomaattisuhteiden puuttuessa Saksat eivät voineet käyttää Suomessa klassisia diplomatian välineitä. Tämän seurauksena kulttuuripoliittikalla oli Suomessa keskimääräistä suurempi merkitys molempien valtioiden itsetuntemukselle ja poliittisten tavoitteiden toteuttamiselle.⁵

Kulttuuripoliittikan merkitys oli erityisen tärkeä DDR:lle, joka ei kyennyt kilpailemaan Suomessa Länsi-Saksan kanssa taloudellisesti.⁶ DDR:lle oli kansainvälisen aseman parantamiseksi oleellista, että jokin länsimainen tai puolueeton maa tunnusti sen.⁷ Suomi oli DDR:n ulkopoliitikassa erikoistapaus, minkä takia DDR asetti sitä kohtaan suuria tavoitteita. DDR uskoi Suomen taipuvan

¹ Hentilä 2003, 9.

² Ibid.

³ Käytän tutkielmassani termejä Länsi-Saksa ja DDR, sillä Suomessa käytettiin yleisimmin näitä termejä. Adjektiivina käytän termejä länsisaksalainen ja itäsaksalainen kielellisistä syistä. Ks. Hentilä 2003, 22.

⁴ Hentilä 2003, 9.

⁵ Griese 2006, 12.

⁶ Griese 1999, 295.

⁷ Visuri ja Forsberg 1992, 240.

kapitalistisista maista ensimmäisenä, ja tunnustamisiikkeen leviävän sieltä yhä lännemmäs. Diplomaattisen tunnustuksen saamiseksi DDR aloitti voimakkaan tunnustamiskampanjan Suomessa 1950- ja 1960-lukujen taitteessa.⁸

Saksojen jakautuminen kahdeksi eri ideologiaa kantavaksi valtioksi näkyi Suomessa saksankielisen kulttuurintarjonnan laajentumisena. Maiden tasa-arvoinen asema selittää Saksojen poikkeuksellisen suuret kulttuuripanostukset. Diplomaattisuhteiden puuttuessa kilpailua käytiin Suomessa Saksan yhteisen historian ja kulttuuriperinnön jaon kautta.⁹

Kilpailuasetelmassa kulttuurikeskuksista muodostui keskeinen instrumentti omien tavoitteiden edistämiseksi. DDR alkoi perustaa kulttuurikeskuksia Länsi-Saksan Goethe-instituutin mallin mukaisesti maihin, joiden kanssa sillä ei ollut diplomaattisuhteita. DDR-Kulturzentrumin avulla edistettiin valtiollisen tunnustuksen saamista ja luotiin DDR-kuvaa. DDR:n kulttuurikeskusten piti osoittaa ulkomailla, että on olemassa sosialistinen vaihtoehto Länsi-Saksalle.¹⁰

1.1 Tutkimuksen aihe ja tutkimuskysymykset

Pro gradu -tutkielmani aiheena on DDR:n ja Länsi-Saksan Suomessa sijainneiden kulttuuri-instituutioiden kulttuuripoliittinen kilpailu Suomessa vuosien 1960–1972 välillä. Tutkielmassani keskityn vertailemaan DDR-Kulturzentrumin ja Goethe-instituutin toimintaa ja niiden keskinäistä kilpailua. Tutkielman aikarajaus alkaa vuodesta 1960, jolloin DDR-Kulturzentrum perustettiin Helsinkiin, ja päättyy vuoden 1972 loppuun, jolloin Suomi tunnusti molemmat Saksat.¹¹ Päättän rajauksen tunnustamiseen, sillä DDR:n kulttuuripoliittisen toiminnan tärkein tavoite oli DDR:n valtiollisen tunnustamisen edesauttaminen, ja toisaalta Länsi-Saksan kulttuuritoiminta perustui Suomessa tämän estämiseen. Lisäksi materiaalin runsauden vuoksi pidän aikarajausta luontevana.

Tutkimukseni tarkoituksena on selvittää, millaisena kilpailu keskusten välillä näyttäytyi ja muodostaa siitä kokonaiskuva. Tutkimuskysymykseni ovat, miten ja mistä syistä molemmat Saksat pyrkivät näiden kulttuuri-instituuttien avulla kilpailemaan Suomessa, ja miten kilpailu muuttui tarkasteltavana olevien vuosien aikana. Tarkentavien kysymysten avulla selvitän keskusten

⁸ Hentilä 2004, 11.

⁹ Saarenmaa 2022, 216.

¹⁰ "Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73". bpd.de. <[Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73 | Deutschland Archiv | bpb.de](#)> [luettu 11.3.2024].

¹¹ Hentilä 2004, 70; Hentilä 2003, 188.

yleisimmät kilpailussa käytetyt keinot, sekä keskusten itsensä kokemat vahvuudet ja vastukset kilpailuasetelmassa.

Kulttuuri-instituutit olivat merkittäviä muutamasta syystä. DDR-Kulturzentrum oli ensimmäinen DDR:n operoima instituutio ulkomaisessa kapitalistisessa maassa. Tutkimusaiheen merkityksellisyyttä lisää se, että missään muualla saksalaisten kulttuuri-instituutioiden verkosto ei ollut väkilukuun suhteutettuna yhtä tiheä kuin Suomessa.¹² Suomessa toimineiden saksalaisten kulttuuri-instituuttien kilpailun tutkiminen on merkityksellistä, koska niihin keskittyvää tutkimusta ei ole aikaisemmin tehty. Olivia Griesen väitöskirja *Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg: Die Konkurrenz von Bundesrepublik und DDR in Finnland 1949–1973* (2006) käsittelee kattavasti DDR:n ja Länsi-Saksan kulttuurikilpailua Suomessa, joten se sivuaa myös kulttuurikeskusten välistä kilpailua. Kirjassa ei kuitenkaan aiheen laajuuden takia kyetä syventymään keskusten väliseen kilpailuun. Käyttämämme aineistot eroavat myös osittain. Osa primääriaineistoista on samoja, mutta käytössäni on esimerkiksi Helsingin Goethe-instituutin arkistot, joita Griese ei käyttänyt. Edellä mainitut seikat tekevät keskusten välisestä kilpailusta hedelmällisen tutkimusaiheen.

Instituutit soveltuvat tutkimuksessani toistensa vertailukohteiksi. DDR-Kulturzentrum oli ainoa Suomessa toiminut DDR:n kulttuuri-instituutti. Länsi-Saksalla puolestaan oli Suomessa useita kulttuuriin ja kieleen keskittyviä organisaatioita, mutta Goethe-Instituutti oli niistä merkittävin.¹³ Kielen opetuksen pääpainosta huolimatta Goethe-instituutti oli ulkomailla synonyymi saksalaiselle kulttuuri-instituutille.¹⁴

Suomessa DDR:n ja Länsi-Saksan kilpailuasetelmaan vaikutti se, että missään muualla maailmassa Saksojen taisteluasetelma ei ollut poliittisesti yhtä tasa-arvoinen. Molemmat Saksat pyrkivät vetoamaan suomalaisiin samanlaisten saavutusten avulla, ja vain yhteiskuntajärjestelmien ero teki Saksoista vastakkaisia. Koska Saksat jakoivat yhteisen kulttuuriperinnön ja historian, oli yhteentörmäys välttämätön.¹⁵

¹² Hentilä 2004, 73.

¹³ Muita instituutioita olivat esimerkiksi Inter Naciones ja DAAD. Inter Naciones vastasi materiaalin lähettämistä saksan kielen oppitunneille. Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) eli Saksan akateeminen vaihtopalvelu myönsi apurahoja ulkomaan opintomatkoille ja lähetti saksan kielen lehtoreita ulkomaisiin yliopistoihin. Ks. Griese 2006, 31–32.

¹⁴ Michels 2005, 239.

¹⁵ Hentilä 2004, 65–66.

1.2 Kulttuuridiplomatia ja yhteiskuntajärjestelmien erot

Kaikessa kulttuuriin liittyvässä tutkimuksessa ongelmaksi nousee kulttuurin määrittely. Kulttuurille on erilaisia määritelmiä, mutta usein kulttuuri nähdään erilaisina tapoina ja mentaliteetteina, kuten tapoina kommunikoida, tuottaa ja kuluttaa sekä kuvina ja itseilmauksina.¹⁶ Kuitenkin kulttuurin määritelmillä on lopulta vähän merkitystä, ja sen sijaan enemmän on merkitystä sillä kontekstilla, jossa käsitettä käytetään ja mitä merkityksiä sille annetaan.¹⁷ Omassa tutkimuksessani DDR:n ja Länsi-Saksan omat näkemykset ja merkitykset sille, mikä on kulttuuria, ovat merkityksellisiä, sillä ne heijastivat suoraan keskustusten toimintaan ja valtiollisen omakuvan luomiseen.

Käytän pro gradu -tutkielmassani apuna kylmän sodan kulttuuridiplomatian käsitettä. Käsite auttaa ymmärtämään DDR:n ja Länsi-Saksan kulttuuripoliittista vaikuttamista kulttuurikeskusten kautta. Kulttuuridiplomatian käsite auttaa tutkimuksessa ymmärtämään kulttuurikeskusten tavoitteita, toimintaa sekä kulttuurin merkitystä kylmän sodan aikana. Lisäksi se auttaa tarkastelemaan, miten kulttuuridiplomatia toimii, miten se näyttäytyy, mitä sillä tavoitellaan ja kuka sitä harjoittaa. Kulttuuridiplomatia on tutkielmassani vain apuna, enkä aio käyttää sitä tutkimustani ohjaavana teoriana.

Historiantutkijoiden Pia Koivusen ja Simo Mikkosen mukaan kulttuurinen kylmä sota on uusi tutkimusala. Kulttuurisessa kylmässä sodassa yhteiskuntajärjestelmien kilpailu nähdään pelkän sotilaallisen ja taloudellisen sijaan myös sivilisaatioiden välisenä kilpailuna. Kylmän sodan kulttuuridiplomatia on kulttuurisen kylmän sodan yksi ilmiö.¹⁸

Politiikan tutkija Clarken mukaan kulttuuridiplomatialla tarkoitetaan politiikan aluetta, jossa valtiot pyrkivät mobilisoimaan kulttuurisia resursseja saavuttaakseen ulkopoliittisia tavoitteitaan. Kulttuuridiplomatia on suunnattu muiden maiden kansalaisille.¹⁹ Kulttuuridiplomatia voidaan mieltää samankaltaiseksi kuin pehmeä valta, joten sen tarkoituksena ei ole korvata ”kovaa valtaa”, vaan tukea sitä. Yhdysvaltain ulkoministeriön kulttuuridiplomatian raportissa vuonna 2005 kulttuuridiplomatia määriteltiin kansalliseksi pyrkimykseksi kansallisten intressien vuoksi. Kulttuuridiplomatiaa tehdään kansallisella kulttuurilla tavoitteena parantaa kansallista turvallisuutta ja valtion kansainvälistä asemaa.²⁰

¹⁶ Vonwinckel, Pavk ja Lindenberger 2012, 5

¹⁷ Batora ja Mokre 2011, 4

¹⁸ Koivunen ja Mikkonen 2022, 133–134.

¹⁹ Clarke 2020.

²⁰ Ien, Isar ja Mar 2015, 367–368.

Kulttuuridiplomatia juontaa käsitteenä juurensa Yhdysvaltoihin, jossa käsite *Cultural Diplomacy* syntyi. Käsite yleistyi sellaisenaan 1950-luvun lopulla. Samaan aikaan Neuvostoliiton ja länsimaiden välille solmittiin kulttuurisopimuksia.²¹ Käsite yhdistetäänkin etenkin kylmään sotaan. Angloamerikkalaisessa maailmassa kulttuuridiplomatia käsittää valtion rahoittamia toimia, joiden tarkoituksena on vaikuttaa ulkomailla kansojen mielipiteisiin kuvien, kulttuurivaihdon, radion, television ja julkaisujen kautta. Kulttuuridiplomatian avulla yritetään hallita kansainvälistä ympäristöä tuomalla ilmi kansan kulttuurisia resursseja ja saavutuksia ilmi ulkomailla. Toisin kuin ei-valtiollisten toimijoiden kulttuurivaihdossa, kulttuuridiplomatiassa valtio on mukana toimijana ja toiminta lähtee valtion intresseistä. Kulttuuridiplomatian tutkimus on ollut hyvin keskittynyt Yhdysvaltoihin, mikä on rajoittanut yleistä ymmärrystä kulttuuridiplomatiasta. Erityisesti kylmän sodan kontekstissa Yhdysvaltojen osallisuus vaikuttaa kaikkeen mitä ulkokulttuurisuhteista tiedetään.²²

Yhdysvallat-keskeisyys kulttuuridiplomatian tutkimisessa peittää helposti alleen sen, että samasta asiasta on käytetty eri maissa erilaisia nimityksiä. Esimerkiksi Neuvostoliitossa puhuttiin kulttuurisuhteista.²³ Tämän huomioon ottaminen on tutkielmassani oleellista, sillä käyttämässäni DDR:n aineistoissa puhutaan usein myös kulttuurisuhteiden, *Kulturbeziehungen*, hoitamisesta. Myös pelkästään kylmästä sodasta puhuminen on länsikeskeistä, sillä Neuvostoliitossa ja muissa Itä-Euroopan maissa kylmän sodan aikana kylmän sodan käsitettä ei käytetty.²⁴ Kylmän sodan kulttuuridiplomatian länsikeskeisen konnotaation ymmärtäminen on tutkimuksessani lähdekriittisestä näkökulmasta välttämätöntä, sillä tutkimuksen kohteena ovat valtiot rautaesiripun molemmilta puolilta. Toimintaa ei voi ymmärtää, jos sitä katsoo täysin läntisten termien kautta. Lisäksi vaikka DDR:ssä ei käytetty kulttuuridiplomatiaa käsitteenä, se ei tarkoita, etteikö kulttuuridiplomatia olisi ollut ilmiönä olemassa. Yhtä lailla DDR hyödynsi kulttuuria diplomaattisten ja ulkopoliittisten suhteiden saavuttamiseksi, eli harjoitti kulttuuridiplomatiaa.

Kulttuuridiplomatiasta tuli ensimmäisen maailmansodan jälkeen tapa käydä ideologista kilpailua.²⁵ Kulttuuridiplomatian merkitys lisääntyi merkittävästi toisen maailmansodan jälkeen, jolloin siitä tuli osa kylmän sodan osapuolten välistä kilpailua. Tuona aikana monet valtiot ryhtyivät ensimmäistä kertaa luomaan itsestään kuvaa ulkomailla. Tähän motivoivat esimerkiksi taloudelliset hyödyt ja kulttuuriset ja poliittiset tunnustukset.²⁶ Kylmässä sodassa molemmat osapuolet ymmärsivät, että tavoitteiden saavuttamiseksi heidän täytyi vakuuttaa kohteensa siitä, mikä on oikea

²¹ Koivunen ja Mikkonen 2022, 136.

²² Gienow-Hecht ja Donfried 2010, 13–16

²³ Koivunen ja Mikkonen 2022, 137.

²⁴ Vonwinckel, Pavk ja Lindenberger 2012, 1.

²⁵ Ibid.

²⁶ Gienow-Hecht ja Donfried 2010, 19.

ideologia. Tämä saavutettiin vetoamalla kulttuuriseen identiteettiin poliittisen identiteetin sijaan. Kylmän sodan osapuolet lisäsivät toimintaansa kulttuurisia elementtejä heikentääkseen vastustajaansa ja muita vastablokin maita. Tämän seurauksena vuosien 1945–1991 välillä kulttuurista tuli tehokkain keino ideologisten tavoitteiden ja strategioiden saavuttamiseen. Hallitukset, vallanpitäjät tai kansalaisjärjestöt eivät ole koskaan aiemmin eivätkä koskaan myöhemmin investoineet yhtä paljon rahaa ja energiaa kulttuurin edistämiseen.²⁷ Kylmän sodan aikaisen kulttuuritoiminnan tutkiminen on tästäkin näkökulmasta merkityksellistä.

Kulttuurisessa kylmässä sodassa muu maailma pyrittiin vakuuttamaan oman yhteiskuntajärjestelmän paremmuudesta ja kestävydestä. Taistelua käytiin arvoista, asenteista, uskomuksista ja maailmankuvista. Kulttuurista tehtiin sekä supervaltojen keskuudessa ulkopoliittikan jatke. Kulttuuria hyödynsivät kylmässä sodassa kuitenkin muutkin valtiot kuin vain supervallat.²⁸ Tämän käsityksen puitteissa Länsi-Saksan ja DDR:n toimintaa Suomessa voidaan tarkastella kulttuuridiplomatian näkökulmasta.

Kulttuuridiplomatian tutkimukseen liittyy avoimia kysymyksiä. Kulttuuridiplomatiassa taustalla vaikuttavat valtiolliset edut, mutta toiminta itsessään ei tapahdu hallitusten välillä. Tämän takia voi olla epäselvää, kuka on vastuussa kulttuuridiplomatiasta. Lisäksi avoimeksi kysymykseksi jää, milloin kyse on valtioiden intresseistä ja milloin ei. Hallitukset myös vaihtuvat, ja tällöin niiden tekemä politiikka muuttuu. Kulttuurinviejillä ei välttämättä ole suoraa kontaktia valtion ulkopoliittikan päättäjiin, joten voi olla vaikeaa selvittää, ajavatko he silloin valtion intressejä. Samalla on tärkeää muistaa, ettei kaikki kylmän sodan kansainvälinen kulttuuritoiminta ollut kylmän sodan määrittämää, vaikka suurvaltojen konflikti vaikutti monilla tavoin sen ajan kansainvälisissä suhteissa.²⁹ Kaikki DDR-Kulturzentrumin ja Goethe-instituutin toiminta ei siis välttämättä ollut täysin kylmän sodan tavoitteiden määrittämää, vaan intresseissä on voinut olla myös aito kiinnostus kulttuurivaihtoon. Kylmän sodan tavoitteiden sekaantuminen toimintaan on voinut myös erota keskusten välillä ja niiden sisällä merkittävästi.

Pyrin tutkielmassani löytämään vastaukset näihin avoimiin kysymyksiin. Kaikkiin avoimiin kysymyksiin ei ole kuitenkaan mahdollista saada vastausta käytössäni olevien aineistojen avulla. Siksi pyrinkin tuomaan haasteet esille analyysiä tehdessäni.

Historiantutkijoiden Gienow-Hechtin ja Donfriedin mukaan kulttuuritoiminnan menestykseen vaikuttaa myös interaktiivisuus. Mitä vastavuoroisempaa toiminta on, sitä todennäköisemmin se

²⁷ Gienow-Hecht ja Donfried 2010,15.

²⁸ Koivunen ja Mikkonen 2022, 134.

²⁹ Ibid., 134.

menestyy.³⁰ Clarken mukaan toiminta ei kuitenkaan ole aina vastavuoroista, vaan kulttuuridiplomatia voidaan myös ymmärtää yhdensuuntaisena vaikuttamisena.³¹ Yhdensuuntainen vaikuttaminen kertoo siitä, että kulttuuripoliittisella toiminnalla on tavoiteltu ulkopoliittista menestystä. Ensisijainen tavoite ei ole siis ollut kulttuurivaihto toisen valtion kanssa. Esimerkiksi DDR-Kulturzentrumin toiminta Suomen maaperällä oli keskittynyt sellaiseen toimintaan, joka edesauttaisi diplomaattisen tunnustuksen saamista. Kulttuurivaihdon luominen suomalaisten kanssa oli toissijaista.

Kylmän sodan kulttuuridiplomatian tutkimuksessa on oleellista tuntee kilpailussa vaikuttavat yhteiskuntajärjestelmät. DDR:n ja Länsi-Saksan erilaiset yhteiskuntajärjestelmät heijastuivat kulttuurikeskusten toimintaan. Griesen mukaan tutkimuksessa on usein keskitytty DDR:n järjestelmäkilpailuun, mutta myös Länsi-Saksalle järjestelmäkilpailu oli oleellinen. Länsi-Saksan puolella ajateltiin pitkään, ettei Länsi-Saksalla ja sen ulkomaisilla edustajilla ollut syytä loukkaantua DDR:n toiminnasta ulkomailla. Todellisuudessa Länsi-Saksan minäkuva kehittyi järjestelmäkilpailun puitteissa. Se, miten DDR esitti itsensä ulkomailla, muodosti Länsi-Saksan toiminnalle välttämättömän taustan.³²

DDR:stä Suomen kautta Länsi-Saksaan loikanneen ja Suomessa 1970-luvun alussa saksan kielen lehtorina toimineen Peter Lübben mukaan kaiken DDR:n ulkomaille suunnatun politiikan tavoitteena olleen maailmansosialismin vahvistaminen perustuen Moskovan marxismileninistiseen käsitteeseen. SED:n³³ johto ohjasi byrokraattisen järjestelmän kautta ulkomaille suuntautunutta kulttuurielämää. DDR:n marxismileninistiseen ideologiaan kuului taistelu yhteiskunnallisen edistyksen ja sosialismin puolesta sekä taistelu rauhanomaisesta rinnakkaiselosta sellaisten valtioiden kanssa, joilla oli erilainen yhteiskuntajärjestelmä. DDR:n kulttuuripolitiikan tarkoituksena oli tähän ideologiaan perustuen lisätä sosialistisen yhteiskunnan säteilyä, tukea rauhaa, torjua imperialistista ideologiaa ja tukea sosialismin poliittista ja ideologista hyökkäystä. Lübbe kuvailee DDR:n kulttuuripolitiikassa olleen kyse vallan lujittamisesta ja määrätietoisesta ideologisesta työstä. Kulttuuripolitiikka ja ulkopoliittiset tavoitteet nivoutuivat siis erottamattomasti yhteen. Suomen tärkeyttä kulttuuripolitiikan kohteena kuvaa se, kuinka sekä Neuvostoliiton että DDR:n johto piti suhteita Suomeen esimerkillisinä; Suomen ja Neuvostoliiton suhteet ilmensivät sitä, miten rauhanomainen rinnakkaiselo eri yhteiskuntajärjestelmään kuuluvien maiden välillä onnistui.³⁴

³⁰ Gienow-Hecht ja Donfried 2010, 23.

³¹ Clarke 2020.

³² Griese 2006, 16–17.

³³ Sozialistische Einheitspartei Deutschlands eli Saksan sosialistinen yhtenäisyyspuolue.

³⁴ Lübbe 1981, 14, 15, 49.

DDR ei voinut DDR-Kulturzentrumin kautta toteuttaa Suomessa avoimen ideologista sosialismipropagandaa toisin kuin sosialistisissa maissa. Sen sijaan erityisesti alkuvuosina DDR-Kulturzentrum lähestyi kulttuurivaikuttamista neutraalista lähestymiskulmasta, eli Saksan kulttuurihistorian kautta, ja pyrki näin esiintymään saksalaisen kulttuurin ainoana edustajana.³⁵ Vaikka aiheet olivat ulkoisesti ei-poliittisia, olivat niiden taustalla aina suuremmat poliittiset tavoitteet ja sosialistinen ideologia. Myös kulttuuridiplomatian näkökulmasta tällainen toiminta oli menestyksekkäämpää. Gienow-Hechtin ja Donfriedin mukaan mitä kauempana kulttuuridiplomatia on poliittisesta tai taloudellisesta agendasta, sitä todennäköisemmin se menestyy. Toiminnan uskottavuus kärsii, jos se voidaan yhdistää helposti valtioiden agendaan, sillä tällainen toiminta yhdistetään nopeasti propagandaan.³⁶

Länsi-Saksan ja Suomen yhteiskuntajärjestelmät olivat samankaltaisia, joten Länsi-Saksalle järjestelmän paremmuuden todistaminen Suomessa ei ole siis todennäköisesti ollut yhtä relevanttia kuin DDR:lle. Kuitenkin kuten mainittua, Länsi-Saksa peilasi Suomessa toimintansa siihen, mitä DDR teki. DDR:n rauhanomaisen rinnakkaiselon periaatteet johtivat siihen, että sille oli annettu oikeus käyttää ideologista vaikutusvaltaa valtioihin, joilla oli erilainen yhteiskuntajärjestelmä. Länsi-Saksalla ei ollut samalla intensiteetillä tällaista tavoitetta. Länsi-Saksa otti sen sijaan moraalisen velvollisuuden liittää Suomi länsimaiseen kulttuuriin ja estää ajautuminen itäiseen leiriin.³⁷ Länsi-Saksa halusi esiintyä Suomessa vapaana, rauhanomaisena ja edistyksellisenä maana kulttuurin avulla.³⁸ Länsi-Saksa pyrki edustamaan sitä, mitä DDR ei Länsi-Saksan mielestä ollut.

1.3 Institutionaaliset raamit

DDR:n ja Länsi-Saksan erilaiset yhteiskuntajärjestelmät heijastuivat myös kulttuurikeskusten rakenteisiin. Keskusten erilaiset rakenteet ovat tutkielmassani oleelliset, sillä rakenteilla oli vaikutusta siihen, miten keskukset toteuttivat toimintaansa ja ketkä olivat vastuussa toiminnasta.

Länsi-Saksan kulttuuripolitiikalla oli DDR:ään verrattuna pitkät perinteet, sillä Länsi-Saksa ei syntynyt uutena valtiona toisen maailmansodan jälkeen.³⁹ Sen ei siis täytynyt luoda ulkopoliitiikan

³⁵ "Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73". bpd.de. < [Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73 | Deutschland Archiv | bpb.de](https://www.bpb.de/113444) > [luettu 11.3.2024].

³⁶ Gienow Hecht ja Donfried 2010, 23.

³⁷ Griese 2006, 252, 254.

³⁸ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston selvitys Goethe-instituutin kulttuurityöstä Suomessa Tampereella ja Jyväskylässä. Lähetetty ulkoasiainministeriölle 28.9.1971. 606/IV7/486, PAAA.

³⁹ Saksan kulttuuripolitiikka sai alkunsa jo 1800-luvun puolivälissä, kun keisariaika alkoi. Saksalaisen kulttuuripolitiikan ensisijainen motivaatio oli saksan kielen vaaliminen ulkomailla. Ks. Griese 2006, 23.

rakenteita tyhjästä. Länsi-Saksalla oli kuitenkin taakkanaan Natsi-Saksan aggressiivisen kulttuuripolitiikan perintö, joten uudesta ulkopolitiikasta haluttiin hillitympää. Tämä heijastui myös kulttuurivaihtoon; saksalaista kulttuuria ei enää pakotettaisi ulkomaille vaan sitä annettaisiin pyytäessä. Tämä vaihe jatkui noin 1960-luvun alkuun asti.⁴⁰

Sodan jälkeen muodostunut federalistinen rakenne vaikutti siihen, että Länsi-Saksan osavaltiot saivat itse päättää kulttuurin toteuttamisesta. Kuitenkin liittohallituksen ulkoasianministeriö hoiti viralliset ulkokulttuurisuhteet. Ulkoasianministeriössä kulttuuripolitiikan toimenpiteiden ja ohjelmien hoito jakautui erilaisten keskitason organisaatioiden (*Mittlerorganisationen*) kesken, jotka saivat taloudellista tukea niiden vastuuministeriöiltä. Länsi-Saksan kulttuuripoliittisia suhteita hoidettiin siis niin sanotulla sekajärjestelmällä, jossa valtio otti etäisyyttä kulttuurisuhteiden hoitamiseen.⁴¹ Kulttuuripolitiikan toteuttaminen organisaatioiden kautta oli tarkoituksenmukaista myös siksi, että niiden avulla päästiin irti kansallissosialismin aikaisesta propagandapolitiikan mielikuvasta. Kulttuuripolitiikan harjoittaminen ei olisi lähtökohtaisesti valtiojohtoista.⁴²

Ulkokulttuuripolitiikan tekeminen ei siis ollut keskitettyä Länsi-Saksassa. Tämä on huomionarvoista, sillä valtionjohdon omat näkemykset eivät välttämättä sekaantuneet Suomessa tehtyyn kulttuuripolitiikkaan. Organisaatiot ovat voineet pitkälti päättää toiminnastaan. Sekajärjestelmä toi kulttuuridiplomatiaan edun, sillä se loi näennäisesti neutraalin väylän kulttuuriseen vuoropuheluun. Yksityiset organisaatiot eivät olleet suoraan yhteydessä politiikkaan, joten sen helpotti kulttuuritoiminnan toteuttamista.

Goethe-instituutti perustettiin uudestaan vanhalla nimellään vuonna 1952. Sen perusti yhdeksän entistä Goethe-instituutin lehtoria, joilla ei ollut kansallissosialistista taustaa.⁴³ Tämä oli välttämätöntä, sillä Länsi-Saksa pyrki pääsemään kansallissosialistisista rasitteistaan eroon. Goethe-instituutti oli Länsi-Saksan suurin ja keskeisin *Mittlerorganisation*. Sen keskushallinto sijaitsi Münchenissä. Goethe-instituutti teki valtion kanssa yhteistyötä, mutta oli yksityinen toimija, ja näin virallisesti valtion vaikutuspiirin ulkopuolella. Kuitenkin monet asiat vaativat sekä Münchenin että Bonnin⁴⁴ hyväksynnän. Valtion vaikutusvaltaan vaikutti myös se, että Goethe-instituutti toimi pääasiassa valtion avustusten avulla. Lisäksi valtio pystyi vaikuttamaan toimintaan esimerkiksi henkilöstövalintojen ja veto-oikeuden kautta.⁴⁵

⁴⁰ Griese 2006, 24–25.

⁴¹ Ibid., 26.

⁴² Michels 2005, 219.

⁴³ Hentilä 2004, 72.

⁴⁴ Tarkoitan Münchenistä puhuttaessa Goethe-instituutin Münchenin keskushallintoa ja Bonnista puhuttaessa Länsi-Saksan ulkoasiainministeriötä.

⁴⁵ Griese 2006, 31–32.

Ensimmäinen virallinen sopimus Goethe-instituutin ja Länsi-Saksan ulkoasianministeriön yhteistyön yksityiskohdista luotiin vuonna 1963.⁴⁶ Tämän sopimuksen mukaan vahvistettiin kieli- ja kulttuurityön yhtenäisyys institutionaalisella tasolla. Sopimuksen myötä saksalaisen kulttuurin ja kielen edistämisestä tuli Goethe-instituutin virallinen tehtävä. Pääpainotus oli saksan kielen edistämisessä.⁴⁷ Käytännössä sopimus tarkoitti sitä, että Goethe-instituutin tuli toimia kaikessa toiminnassaan mahdollisimman epäpoliittisesti.⁴⁸ Tämä ei silti tarkoita sitä, että näin olisi aina toimittu. Kulttuuridiplomatiassa kulttuuriohjelmat vaikuttavat riippumattomilta ja synnyttävät vähemmän poliittisia huolenaiheita yleisölle silloin, kun niitä hallinnoivat ei-valtiolliset toimijat. Niiden tavoitteet voivat silti olla kiistanalaisia.⁴⁹

Toisin kuin Länsi-Saksa, DDR joutui rakentamaan ulkokulttuuripolitiikkansa tyhjästä. DDR:n kulttuuripoliittinen hallintorakenne perustettiin pohjautuen Neuvostoliiton malliin. Heti alusta alkaen kulttuuripolitiikka luotiin ulkopolitiikan tueksi ja siitä tuli länsisuhteiden tärkein väline diplomaattisuhteiden puuttuessa.⁵⁰

DDR perusti yhteiskunnallisia organisaatioita, joiden avulla se pystyi laajentamaan ulkopolitiikan toimintamahdollisuuksia. DDR:ssä kaikesta toiminnasta vastasi korkeimmalla tasolla SED ja sen koneisto⁵¹, joten myös yhteiskunnalliset organisaatiot integroitiin osaksi sitä. DDR-Kulturzentrum kuului DDR:n ulkoasianministeriön rahoittaman *Gesellschaft für kulturelle Verbindungen mit dem Ausland* -järjestön alaisuuteen, jonka tehtävät siirtyivät vuonna 1961 *Liga für Völkerfreundschaft* (LfV) -järjestön eli Kansojen ystävyyden liiton alaisuuteen. Kansojen ystävyyden liiton puheenjohtajisto ja pääsihteeristö olivat puoluekoneiston asianomaisten komiteoiden alaisia, joten toimintaa koordinoitiin komiteoiden kanssa. Kansojen ystävyyden liitto oli yksi DDR:n tärkeimmistä järjestöistä ja se oli oleellinen ulkokulttuuripoliittisen toiminnan tekemisessä. Ulospäin se näyttäytyi kansalaisjärjestönä, joten sen oli helpompi löytää keskusteluyhteyksiä länsimaissa.⁵² Toiminnan menestymisen kannalta kansalaisjärjestönä esittäytyminen oli viisasta, sillä etäisyys valtiosta vetoaa kulttuuritoiminnan kohteisiin paremmin.⁵³

Hallinnollisesti Helsingin Kulturzentrum liitettiin Berliinissä sijaitsevaan DDR-Pohjoismaat-Seuran (*Deutsch-Nordische Gesellschaft*) eli Denogin yhteyteen.⁵⁴ Denog muodostettiin vuonna 1961 ja

⁴⁶ Michels 2005, 239.

⁴⁷ Griese 2006, 32.

⁴⁸ Hentilä 2004, 73.

⁴⁹ Gienow-Hecht ja Donfried 2010, 23.

⁵⁰ Griese 2006, 37–39.

⁵¹ Griese 2006, 39.; Puoluetta ja valtiota on DDR:stä puhuttaessa vaikea erottaa, olivat ns. yhtä. Ks. Hentilä 2004, 71.

⁵² Ibid., 48–49.

⁵³ Gienow-Hecht ja Donfried 2010, 22.

⁵⁴ Hentilä 2004, 70.

sen johtokunta koostui DDR:n julkisen elämän sekä kulttuuri- ja poliittisten organisaatioiden edustajista.⁵⁵ DDR-Kulturzentrumilla oli raportointivastuu sekä Denogille että Kansojen ystävyyden liitolle.⁵⁶

Suomessa Kulturzentrum toimi tiiviissä yhteistyössä Suomi-DDR-seuran⁵⁷ kanssa, joka perustettiin Helsingissä vuonna 1956. Seura oli juridiselta perustaltaan Suomen yhdistyslain mukaan toimiva kansalaisjärjestö. Järjestö oli kuitenkin suurelta osin DDR:n käskyjen vaikutuksen alla, sillä seura sai Kansojen ystävyyden liitolta huomattavaa toiminta-avustusta. Kulturzentrum toimi Suomessa tiiviissä yhteistyössä myös DDR:n Helsingin kaupallisen edustuston⁵⁸, *Handelsvertretungin*, kanssa. DDR-Kulturzentrum vastasi toiminnasta, mutta kaupallinen edustusto vastasi hallinnollisista rutiineista sekä yhteyksistä Suomen viranomaisiin. Kaupallisella edustustolla ei ollut kulttuurikeskukseen nähden määräysvaltaa.⁵⁹

Kulturzentrumissa toimi saksan kielen lehtoraatti, *Deutschlektorat*. Lehtoraatin ensisijaisena tehtävänä oli saksan kielen ja kirjallisuuden edistäminen Suomessa. Tämä tapahtui yhteistyössä suomalaisten germanistiikan laitosten kanssa, kouluttamalla saksan opettajia ja järjestämällä saksan kielen opetusta.⁶⁰ Saksan opetus oli osa ”kielten levityspolitiikkaa”, joka oli yksi DDR:n kulttuurisuhteiden ja ulkomaisen tiedotuksen⁶¹ painopisteistä ulkomailla.⁶² Lehtoraatti toimi osana Kulturzentrumia, mutta ne olivat kaksi erillistä organisaatioita. Lehtoraatti sai rahoituksensa DDR:n korkeakouluministeriöltä, *Ministerium für Hoch- und Fachschulwesen*, ja sen toimintaa valvoi Berliinissä⁶³ suoraan ministeriön alainen saksaa vieraana kielenä käsittelevä työryhmä.⁶⁴

⁵⁵ Griese 2006, 49-50.

⁵⁶ "Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73". bpd.de.<[Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73 | Deutschland Archiv | bpb.de](https://www.bpb.de/113444/113444/113444)> [luettu 11.3.2024].

⁵⁷ Suomi-DDR-Seura lukeutui ulkomailla toimiviin ystävyysjärjestöihin, eli Freundschaftsgesellschaften im Gastland. Ks. "Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73". bpd.de.<[Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73 | Deutschland Archiv | bpb.de](https://www.bpb.de/113444/113444/113444)> [luettu 11.3.2024].

⁵⁸ Länsi-Saksa avasi Suomessa kaupallisen edustuston maaliskuussa 1953, ja DDR seurasi perässä heinäkuussa 1963. Suurlähetystöjä ei diplomaattisuhteiden puuttumisen takia ollut. Länsi-Saksan kaupalliselle edustustolle annettiin alkujaan maltillisemmat tehtävät, kun taas DDR:n kaupallisen edustuston tehtävät laajenivat selvästi kaupallisten suhteiden yli. Ks. Hentilä 2003, 34.

⁵⁹ Hentilä 2004, 56–71.

⁶⁰ ”DDR-Kulturzentrum Helsinki: Virtuaalimuseo”. DDR-Kulturzentrumin nettisivut. <<https://www.ddr-kulturzentrum.com/>> [luettu 13.3.2024].

⁶¹ Primäärianeistoissa viitataan ulkomaille suunnattuun propagandaan tai muuhun materiaaliin usein termillä *auslandsinformativische Arbeit* tai *Auslandinformation*, eli vapaasti suomennettuna ulkomaille suunnattua tiedotustyötä tai ulkomaille suunnattua tietoa.

⁶² "Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73". bpd.de.<[Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73 | Deutschland Archiv | bpb.de](https://www.bpb.de/113444/113444/113444)> [luettu 11.3.2024].

⁶³ Tarkoitan Berliinistä puhuttaessa DDR:n pääkaupunkia Itä-Berliiniä. Virallinen nimitys oli *Hauptstadt der DDR* eli DDR:n pääkaupunki. Ks. Hentilä 2003, 23.

⁶⁴ ”DDR-Kulturzentrum Helsinki: Virtuaalimuseo”. DDR-Kulturzentrumin nettisivut. <<https://www.ddr-kulturzentrum.com/>> [luettu 13.3.2024].

DDR-Kulturzentrum perustettiin Suomeen ajamaan valtiollista tunnustusta, kun puolestaan Goethe-instituutin alkuperäinen tehtävä oli edistää Suomessa saksan kieltä ja kulttuuria. Länsi-Saksan toiminta ei Suomessa tähdännyt diplomaattisen tunnustuksen saamiseen, koska niistä pidättäytyminen oli tehokkain keino taistella DDR:ää vastaan.⁶⁵ Tavoitteet olivat lähtökohtaisesti erilaiset.

Hallinnollisesti tarkasteltuna analyysissä on otettava huomioon kulttuurikeskusten erilainen rakenne. Goethe-instituutin arkistolähteissä on huomioitava, että päätökset eivät tulleet aina suoraan valtion korkeimmalta tasolta eivätkä siksi välttämättä täysin edusta valtiollisia intressejä, toisin kuin DDR-Kulturzentrumin toiminta edusti. Lisäksi eri toimijoiden välillä oli intressieroja. Esimerkiksi Länsi-Saksan ulkoasiainministeriön intressit eivät välttämättä kohdanneet Goethe-instituutin Münchenin keskushallinnon intressien kanssa.

Goethe-instituutilla ei ollut myöskään toiminnastaan samalla tavalla raportointivastuuta kuin DDR-Kulturzentrumilla oli. Se voi tarkoittaa sitä, että Goethe-instituutin arkistojen aineistoissa on vähemmän ilmeinen poliittinen tendenssi, sillä ne ovat syntyneet vapaammassa olosuhteissa. Aineistojen erot poliittisuuden suhteen johtuvat siitä, että Goethe-instituutin ja DDR-Kulturzentrumin työntekijöiden asema Suomessa oli hyvin erilainen. DDR:stä pääsi länteen vain luotettavimmat kansalaiset ja Stasi⁶⁶ seurasi tarkasti heidän toimintaansa.⁶⁷ DDR:n kansalaisilla on ollut siis enemmän paineita onnistua ulkomaantehtävässään, mikä on voinut vaikuttaa heidän raporttiansa sisältöön. Kuitenkin myös Länsi-Saksan puolella omaa esimiestä on todennäköisesti haluttu miellyttää, mikä on voinut näkyä siinä, miten asioista on raportoitu. Tällainen miellyttäminen oli silti DDR:ssä todennäköisesti yleisempää, sillä itäsaksalaiseen tyyliin kuului asioista raportoiminen ennalta määrätyn kaavan mukaisesti ja positiivisessa valossa.⁶⁸

1.4 Metodologia ja konteksti

Käytän tutkielmassani historiantutkimuksen menetelmää. Historioitsija Jorma Kalela kuvaa historiantutkijan työtä niiden väitteiden ja tulkintojen kestävyuden arvioimiseksi, joita on esitetty historian ilmiöiden välisistä yhteyksistä. Tutkija vaikuttaa tutkimuksellaan aikalaistensa käsityksiin ja siksi hänen on täsmennettävä omat tavoitteensa ja lähtökohtansa. Oikeudenmukainen kuvaus on mahdollista vain, jos tunnistaa omat ennakkonäkemyksensä ja pyrkii kontrolloimaan omien

⁶⁵ Hentilä 2003, 39.

⁶⁶ Stasi (*Ministerium für Staatssicherheit*) oli DDR:n turvallisuusministeriö. Ks. Hentilä 2003,17.

⁶⁷ Hentilä 2004, 13.

⁶⁸ Ibid., 24–25.

tavoitteidensa vaikutusta.⁶⁹ Tässä tutkimuksessa tämä vaikuttaa etenkin nykypäivän ja myös omien henkilökohtaisten ennakkokäsitysten tunnistamiseen. Länsimainen näkemys DDR:ää kohtaan on negatiivisempi kuin näkemys Länsi-Saksaa kohtaan. Tämä näkemys voi vaikuttaa siihen, miten itse ajattelen kummastakin valtiosta. Tällaiset ennakkoluulot täytyy huomioida aineistojen analyysissä.

Historioitsija Heikki Ylikankaan mukaan historiantutkimus perustuu konkreettisiin materiaaleihin eli kirjoitettuun lähteisiin. Historiantutkimukselle on ominaista, että absoluuttista totuutta ei ole mahdollista saavuttaa. Historiantutkija kykenee kuitenkin tekemään tulkinnan, jonka mukaan tietty selitys on lähteiden perusteella uskottavampi. Historiantutkimus onkin monen tulkinnan tutkimusta.⁷⁰ Esimerkiksi DDR:n ja Länsi-Saksan näkemykset totuudesta eroavat toisistaan. Tulkinnat eroavat, sillä kirjallista materiaalia ei yleensä luoda historiantutkimusta varten, joten dokumenteilla on jokin tarkoitus ja tavoite. Historiantutkijan tulee selvittää nämä.⁷¹ Sillä on merkitystä, kenelle ja kenen toimesta dokumentti on kirjoitettu, ja mitä odotuksia dokumentin sisältöön liittyy. Nämä seikat vaihtelevat Länsi-Saksan ja DDR:n aineistojen välillä, mutta myös aineistojen sisällä.

Historiantutkimuksen metodin lisäksi analyysissäni on apuna kontekstualisointi.

Historiankuvauksissa tutkittava ilmiö tulee sijoittaa siihen aikaan, paikkaan ja kulttuuriin, johon se kytkeytyy. Kontekstietieto on tärkeää, jotta voidaan ymmärtää ilmiön laajempi sosiaalinen ja historiallinen merkitys.⁷² Tutkielmassani kontekstin ymmärtäminen on oleellista, sillä tutkimuskohteeni sijoittuu kylmän sodan Eurooppaan kahden Saksan välille, joilla on erilaiset yhteiskuntajärjestelmät. On oleellista huomioida kylmän sodan merkitys, Saksojen asema rintamalinjojen välissä sekä ulkopoliittiset linjat ja molemmissa Saksoissa tapahtuneet kansalliset muutokset. On myös tärkeää ymmärtää Suomen asema ja tilanne tuona ajankohtana.

DDR:n sisäpoliittinen tilanne pysyi käytännössä muuttumattomana koko tutkimusvälin ajan, sillä hallitus ei vaihtunut. Merkittävin muutos oli Erich Honeckerin valinta Walter Ulbrichtin seuraajaksi SED:n keskuskomitean ensimmäiseksi sihteeriksi vuonna 1971.⁷³

Länsi-Saksan sisäpolitiikassa tapahtui enemmän muutoksia, joilla oli vaikutusta ulkopoliitiikan tekoon. Tutkielmani aikavälille sijoittuu kaksi oleellista länsisaksalaista ulkopoliittista suuntausta, *Hallstein-doktriini* ja *Ostpolitik*. Hallstein-doktriini julistettiin vuonna 1957. Doktriinin mukaan pyrittiin estämään se, että muut maat tunnustaisivat DDR:n. Länsi-Saksa käytti uhkauksiensa

⁶⁹ Kalela 2000, 47, 49, 71.

⁷⁰ Ylikangas 2015, 12–14.

⁷¹ Ibid., 52.

⁷² Hirsjärvi ja Hurme 2008, 146.

⁷³ Hentilä 2003, 118.

välineenä sanktioita. Hallstein-doktriini johti siihen, että Länsi-Saksa seurasi kaikkia DDR:n toimia tarkasti, ja vastatoimista päätettiin tapauskohtaisesti.⁷⁴ Länsi-Saksa seurasi siis aktiivisesti DDR:n toimintaa myös Suomessa ja pyrki vastaamaan DDR:n toimintaan.

Ostpolitik syntyi Länsi-Saksassa 1969 pidettyjen liittopäivävaalien pohjalta, jolloin sosiaalidemokraatti Willy Brandt muodosti sosiaaliliberaalin koalition. Muutos oli poliittisesti merkittävä, koska aiemmin hallinneet kristillisdemokraatit putosivat vallasta. Willy Brandtin johdolla Länsi-Saksa aktivoitui itään ja tätä idänpolitiikkaa kutsuttiin nimellä *Ostpolitik*. Länsi-Saksa lähestyi Neuvostoliittoa, Puolaa ja Tšekkoslovakiaa, mutta myös suhteet DDR:ään muuttuivat. Brandtin tavoitteena oli saada Saksojen välille vakaa ja sopimus pohjainen rinnakkaiselo ilman DDR:n diplomaattista tunnustamista. DDR:lle muutos tarkoitti sitä, että ensimmäistä kertaa suhteiden normalisointi Länsi-Saksan kanssa tuli jollakin tasolla mahdolliseksi, sillä Länsi-Saksa ei virallisesti harjoittanut enää Hallstein-doktriinia ja pyrkinyt esiintymään ainoana Saksana. Hallstein-doktriinin tilalle tuli Scheelin⁷⁵ oppi, jonka keskeisenä ajatuksena oli väkivallasta pidättäytyminen. Muiden maiden tuli pidättäytyä DDR:n diplomaattisesta tunnustamisesta siihen asti, että Länsi-Saksan ja DDR:n suhteet oli järjestetty sopimus pohjalle. Tämä tapahtui joulukuussa 1972, kun Saksat allekirjoittivat perussopimuksen. Suomen ei tarvinnut enää pelätä Länsi-Saksan sanktioita, vaan se pystyi vihdoinkin tunnustamaan molemmat Saksat.⁷⁶

Länsi-Saksan kulttuuripolitiikkaa arvioidessa täytyy kuitenkin muistaa, että edellä mainituista ulkopoliittisista linjoista huolimatta Länsi-Saksan kulttuuripolitiikka ohjasi sodan jälkeen vahvasti kansallissosialismista irtautumisesta syntyneet rehabilitaation motiivi ainakin 1960-luvulle asti. Tämän jälkeen kulttuuripolitiikka alkoi hiljalleen vahvistua oleellisena osana ulkopoliitiikkaa. Ulkokulttuuripolitiikka tuli Länsi-Saksassa käsitteenä yleiseen käyttöön vuonna 1967, jolloin Willy Brandt kutsui sitä ulkopoliitiikan kolmanneksi pilariksi.⁷⁷ Länsi-Saksan kulttuuripolitiikka ei siis ole ollut välttämättä aina suoraan yhtenäisessä linjassa ulkopoliittisten linjojen kanssa, vaan se oli pitkään erillinen konsepti.

1.5 Lähdeaineisto ja lähdekritiikki

Tutkimukseni keskeisin primääriaineisto on Saksan ulkoasianministeriön poliittiset arkistot (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*). Aineistot jakautuvat DDR:n (MfAA) ja Länsi-Saksan

⁷⁴ Griese 2006, 17.

⁷⁵ Oppi nimettiin Länsi-Saksan ulkoasiainministeri Walter Scheelin mukaan. Ks. Hentilä 2003, 112.

⁷⁶ Hentilä 2003, 112–117.

⁷⁷ Griese 2006, 25, 34.

(PAAA) ulkoasianministeriöiden aineistoihin. Ne sisältävät esimerkiksi raportteja, vuositavoitteita, toimintasuunnitelmia ja kirjeenvaihtoa. Niiden avulla pystyn vastaamaan tutkimuskysymyksiini. DDR:n osalta käytän tutkielmassani materiaalina pääasiassa DDR:n ulkoasianministeriön kulttuuriosaston (*Kulturabteilung*) ja Pohjois-Euroopan osaston (*Abteilung Nordeuropa*) kansioita DDR:n ja Suomen välisestä kulttuuriyhteistyöstä. Länsi-Saksan osalta käytän ulkoasiainministeriön kulttuuriosaston Suomen ja Länsi-Saksan kulttuurisuhteita käsitteleviä kansioita. Osa kansioista käsittelee esimerkiksi suoraan Goethe-instituutin toimintaa Helsingissä, Jyväskylässä ja Tampereella.

Käytän tutkielmassani Saksan ulkoasianministeriön poliittisen arkiston kansioiden lisäksi Helsingin Goethe-instituutin kansioita. Goethe-instituutin kansioista oleellisimmat ovat Goethe-instituutin 1960-luvun historiikki ja DDR-Kulturzentrumia käsittelevä kansio. Tutkimuksen kannalta on erityisen kiinnostavaa, että Goethe-instituutilla oli oma DDR-Kulturzentrumia käsittelevä kansio. Kansion olemassaolo vahvistaa jo itsessään aikoinaan vallinnutta kilpailuasetelmaa. Näiden kansioiden tehtävänä on täydentää Saksan ulkoasiainministeriön kansioita. DDR-Kulturzentrumin omat arkistot sijaitsevat Kansallisarkistossa ja ne sisältävät pääosin tapahtumaesitteitä- ja kutsuja. Käytän Kulturzentrumin omista arkistoista vain paria kansiota, sillä suurin osa kansioista ei tuo tutkielmaani merkittävästi lisäarvoa.

Länsi-Saksan ja DDR:n arkistoaineistojen analysointi vaatii lähdekritiikin käyttöä. Ylikankaan mukaan historiantutkijan tehtävä on luoda lähdekritiikkiä apunaan käyttäen kuva siitä, mitä on tapahtunut ja missä ajallisessa järjestyksessä.⁷⁸ Lähdekritiikin voidaan ajatella jakautuvan ulkoiseen ja sisäiseen lähdekritiikkiin. Ulkoisen lähdekritiikin mukaan lähde sijoitetaan tapahtumahistorialliseen kontekstiinsa ja sen syntyprosessi pyritään selvittämään.⁷⁹ Ulkoinen lähdekritiikki tarkoittaa yksinkertaistettuna aineiston identifiointia. Tällöin tarkastellaan sitä, mikä lähde väittää olevansa. Ulkoiseen lähdekritiikkiin liittyy myös lähteen aitouden selvittäminen. Yleisesti voidaan kuitenkin ajatella, että jos aineisto löytyy järjestettynä arkistosta tai kirjastosta, sitä voidaan pitää aitona. Sisäinen lähdekritiikki puolestaan viittaa aineiston käyttökelpoisuuteen, joka riippuu aina esitettyjen kysymysten luonteesta.⁸⁰ Sisäisessä lähdekritiikissä arvioidaan aineiston todistusvoimaa ja paikkansapitävyyttä.⁸¹ Lähdekritiikin käyttämisen jälkeen tutkija vastaa kysymykseen miksi on tapahtunut niin kuin on tapahtunut.⁸²

⁷⁸ Ylikangas 2015, 94.

⁷⁹ Rasilainen 1995, 60.

⁸⁰ Markkola 2008, 170–176.

⁸¹ Rasilainen 1995, 61.

⁸² Ylikangas 2015, 94.

Lähdekritiikin käyttö on erityisen huomionarvoista DDR:n aineistojen kohdalla. Hentilän mukaan DDR:n aineistoja täytyy lähestyä eri tavalla kuin länsimaisia aineistoja, ja niihin tutustuminen vaatii reaalisosialistisen järjestelmän tuntemusta. DDR:ää tutkivan tutkijan täytyy tutustua niihin periaatteisiin, joiden mukaan arkistoja DDR:ssä muodostettiin, järjestettiin ja hoidettiin. DDR:ssä arkistot olivat oleellinen osa DDR:n historiapropagandaa, ja arkistojen manipulointia tapahtui aineistojen arkaluontoisuusasteen mukaisesti.⁸³ Käyttämäni aineiston kohdalla tämä tarkoittaa sitä, että minun täytyy dokumenttien kohdalla pohtia sitä, miten arkaluontoisesta asiasta dokumentissa on kyse, ja mitä se dokumentin sisällön kannalta tarkoittaa.

DDR:ssä oli ainakin kolme keskenään vuorovaikutuksessa ollutta rinnakkaista johtamisen ja päätöksenteon hierarkiaa: valtiohallinnon hierarkia, puoluehierarkia ja Stasi-hierarkia. Hierarkiat selittävät osin arkistojen suuren määrän.⁸⁴ Tämä selittää osittain sen, miksi olen löytänyt enemmän kansioita DDR:n kuin Länsi-Saksan arkistoista. Asioista on DDR:n puolella raportoitu useammin kuin Länsi-Saksan puolella.

Järjestelmätuntemus liittyy suoraan dokumenttien ominaiseen kieleen. Historiantutkija Seppo Hentilän mukaan DDR:n arkistolähteissä käytetään ”koodikieltä”. Käyttämässäni aineistoissa puhutaan esimerkiksi paljon käsitteestä *Auslandsinformation* tai sen variaatioista, jotka kaikki tarkoittavat ulkomaanpropagandaa⁸⁵. Tekstit sisältävät myös paljon merkityksettömiä sanoja ja ideologiaa. Tekstit sisältävät lisäksi paljon optimismia, jolla pyritään saamaan merkityksetön tapahtuma näyttämään ulkopoliittisesti merkittävältä. Esimerkiksi DDR-Kulturzentrumissa järjestetty tapahtuma ei välttämättä ole mennyt tarkalleen raportin kirjoittajan kertomalla tavalla. Raportit kulkivat Suomesta kuitenkin DDR:n valtiokoneiston johtoportaisiin asti, joten asioita on saatettu liioitella. Tämä selittyy osittain sillä, että ulkomaille pääsi DDR:stä vain harvat, joten heillä oli kovat suorituspaineeet. Hentilän mukaan heidän täytyi vakuuttaa keskustelukumppaninsa sosialismin paremmuudesta.⁸⁶ Matkalta palaava DDR:n kansalainen tuskin olisi voinut kertoa epäonnistuneensa tehtävässään, joten asiat on esitetty mahdollisimman myönteisessä valossa.

Laura Saarenmaa mainitsee DDR:n yhteydenpitoa Yleisradioon käsittelevässä tutkimuksessaan DDR:n asiakirjatekstilajeihin itseensä liittyvästä performatiivisesta todistusvoimasta. Hänen mukaansa aineistojen tulkinnat ja johtopäätökset edustavat tekstien kirjoittajien tulkintoja todellisuudesta. DDR:n asiakirjoissa hän kuvailee olevan merkittynä tiedot lähettäjistä, vastaanottajista, paikka- ja päivämäärämerkinnöistä, jakelusta ja vastaanottopäivämäärien leimoista.

⁸³ Hentilä 1995, 180–181.

⁸⁴ Hentilä 2003, 17.

⁸⁵ Ulkomaanpropagandasta alettiin DDR:ssä puhumaan nimellä *Auslandsinformation*, ulkomaantieto. Ks. Griese 2006, 51.

⁸⁶ Hentilä 2004, 19–28.

Papereista löytyy myös vastaanottajan tekemiä merkintöjä. Saarenmaan mukaan tekstit viittaavat yksittäisiin toimijoihin, jotka asettuvat osaksi laajempaa toimijaverkkoa tai verkoston osaa.⁸⁷ Edellinen kertoo tietysti DDR:n hallintojärjestelmästä, mutta myös kiinnostuksesta Suomea kohtaan. Tätä Suomen keskeisyyttä DDR:n kulttuuripolitiikassa kuvaa se, että toiminnassa on ollut mukana laaja piiri ihmisiä, ja että tekstit ovat kulkeneet monien ihmisten kautta.

Sekundäärilähteenäni on DDR-Kulturzentrumin nettisivut⁸⁸, jotka perustettiin vuonna 2001 virtuaalimuseoksi. Nettisivuilla kerrotaan DDR-Kulturzentrumin historiasta, toiminnasta ja keskuksessa toimineesta saksan kielen lehtoraatista. Nettisivujen tarkoituksena on ollut kylmän sodan päättymisen jälkeen ylläpitää keskuksen muistoa ja kertoa toiminnasta kiinnostuneille. Nettisivut eivät pyri omien sanojensa ottamaan kantaa kylmän sodan kilpailuasetelmaan. Nettisivuilla kerrotaan seuraavasti:

Syntyi tarve julkaista itäiseen Saksaan (DDR) ja sen kulttuurivaihtoon liittyviä asioita sellaisena kuin ne olivat. Tarkoituksena on julkaista esim. DDR- kulturzentrumin kuukausiohjelmiä ja esitteitä. Kertoa näyttelyiden sisällöstä ja tilaisuuksista. Sanalla sanoen kaikesta siitä monipuolisesta toiminnasta, jonka puitteissa solmittiin lukuisia ystävyysuhteita saksalaiseen kulttuuriin ja saksalaisiin. Kysymys ei ole mistään nostalgiasta tai politiikan puolustelusta vaan toiminnan eri puolien valottamisesta.

Lähdekriittisestä näkökulmasta täytyy huomioida, että nettisivut eivät käsittele toimintaa kriittisesti. Nettisivut vaikuttavat pyrkivän neutraaliuteen, mutta ne on todennäköisesti perustanut joku, joka on ollut DDR-Kulturzentrumin toiminnassa mukana. Tämän seurauksena niiden neutraaliuteen tulee suhtautua kriittisesti. Nettisivut sisältävät kuitenkin hyvin tietoa, jotka täydentävät ja selkeyttävät arkistomateriaaleja, sillä monet asiat on selitetty nettisivuilla tiivistetysti ja suomen kielellä.

Suomeen kohdistuvan saksalaisen kulttuuripolitiikan merkittävin teos on Olivia Griesen väitöskirja *Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg: Die Konkurrenz von Bundesrepublik und DDR in Finnland 1949–1973* (2006). Väitöskirja käsittelee Saksan liittotasavallan ja DDR:n kulttuuripoliittista kilpailua Suomessa DDR:n perustamisesta Suomen ja Saksojen diplomaattisuhteiden solmimiseen saakka. Väitöskirja toimii tutkielmassani taustoituksena maiden väliselle kulttuurikilpailulle, mutta siinä käsitellään myös molempien Saksojen kulttuuri-instituutioita Suomessa. Väitöskirja kattaa laajasti Saksojen kulttuuripoliittisen kilpailun kyseisenä aikavälinä, joten siitä löytyy päällekkäisyyksiä oman tutkielmani kanssa.

⁸⁷ Saarenmaa 2022, 53.

⁸⁸ ”DDR-Kulturzentrum Helsinki: Virtuaalimuseo”. DDR-Kulturzentrumin nettisivut. < <https://www.ddr-kulturzentrum.com/> > [luettu 13.3.2024].

Käytän tutkielmani tukena myös Seppo Hentilän teoksia. Hentilä on Suomessa johtava DDR:n tutkija, joka itsekin asui DDR:ssä pitkään. Hän käsittelee kuitenkin teoksissaan omaa DDR-menneisyyttään kriittisesti. Hentilän *Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena* (2003) käsittelee Suomen vaikeaa ulkopoliittista tilannetta molempien Saksojen kanssa. Teos auttaa minua hahmottamaan Suomen kylmän sodan erityisasemaa. Kirja käsittelee Suomen näkökulmaa Saksa-kysymykseen, mutta kirjassa kuvataan myös Saksojen pyrkimyksiä. Teos auttaa minua hahmottamaan valtiollisella tasolla tapahtuneita kehityskulkuja. Toinen tutkielmani kannalta merkityksellinen Hentilän teos on *Harppi-Saksan haarukassa* (2004), joka käsittelee DDR:n poliittista vaikuttamista Suomeen ja suomalaisiin 1960–1970-luvuilla. Teos paneutuu suomalaisten ja itäsaksalaisten kohtaamisiin pääasiassa ruohonjuuri- ja keskitasolla. Tämä näkökulma on hyödyllinen tutkielmani kannalta, sillä keskusten toiminta kohdistui usein myös tavallisiin suomalaisiin. Teoksessa käsitellään myös DDR-Kulturzentrumja ja jonkin verran myös Goethe-instituutin toimintaa.

Peter Lübben kirja *Kulturelle Auslandsbeziehungen der DDR: Das Beispiel Finnland* (1981) on erityisen mielenkiintoinen tutkielmani kannalta, sillä Lübbe toimi Jyväskylässä saksan kielen lehtorina, kunnes loikkasi Suomen kautta Länsi-Saksaan. Hentilän mukaan suomalaiset eivät ottaneet julkaisuaikana vakavasti Lübben erittäin kriittistä kirjaa DDR:n kulttuuripoliittisesta vaikuttamisesta. Muurin murtumisen jälkeen kirja näyttäytyi DDR:n todellisuuden paljastuessa hyvin maltilliselta. Kirja perustuu Lübben omiin kokemuksiin, länsisaksalaisiin lähteisiin ja Lübelle jääneisiin dokumentteihin.⁸⁹

DDR-Kulturzentrumin institutionaalisia raameja avaa entisestään Josphine Evensin tutkimusartikkeli *Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73* (2015) Bundeszentrale für politische Bildung -lehdessä. Artikkelin käsittelee DDR:n ulkomaisten kulttuurikeskusten roolia kansainvälisen tunnustuksen saamisessa. Artikkelin selittää myös kulttuurikeskusten perustamisen taustan ja sen, miten DDR:n kulttuurikeskukset luotiin kilpailuasetelmaksi Goethe-instituutteja vastaan.

DDR-Kulturzentrumin toimintaa ja erityisesti keskuksen elokuvatarjontaa käsittelee Laura Saarenmaan artikkeli ”*Tulkaa katsomaan! Takaamme että Teillä on hauskaa!*” *Helsingin DDR Kulturzentrum itäsaksalaisen elokuvan näyteikkunana* (2022). Artikkelin sivuaa myös Goethe-instituutin toimintaa sekä keskusten välistä kilpailuasetelmaa Suomessa. Goethe-instituutin syntyä ja toimintaa valotan käyttämällä Eckard Michelsin kirjaa *Von Deutschen Akademie zum Goethe-*

⁸⁹ Hentilä 2004, 81.

Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923–1960 (2005). Kirja käsittelee Saksan liittotasavallan ulkomaisen kulttuuripolitiikan käännekohtia vuosien 1933 ja 1945 jälkeen.

Kirjojen lisäksi käytän tutkielmassani apuna Turun yliopistossa tehtyä pro gradua: Tiiu Hovin *Erytystapaus Suomi, kulttuuriköyhä DDR? DDR:n kulttuuripolitiikka Suomessa länsisaksalaisen tutkimuksen valossa* (1999). Tutkielma käsittelee länsisaksalaisten tutkijoiden näkemyksiä DDR:n kulttuuripolitiikasta Suomessa vuosien 1964–1989 välillä.

Saksalaisten kulttuurikeskusten kilpailua on sivuttu ruotsalaisessa tutkimuksessa. Esimerkiksi Nils Abraham ja Birgitta Almgren ovat tutkineet DDR:n poliittista vaikuttamista Ruotsissa. Neutraalina valtiona Ruotsissa vallitsi samankaltainen kilpailutilanne DDR:n ja Länsi-Saksan välillä kuin Suomessa. Ruotsin DDR-Kulturcentrum avattiin Tukholmaan vuonna 1967, eli seitsemän vuotta myöhemmin kuin Helsinkiin. Sille annettiin myös merkittävästi pienemmät resurssit kuin Helsingin keskukselle.⁹⁰ Ruotsissa keskuksen tehtävät keskittyivät sosialismin levittämiseen, sympatian herättämiseen DDR:n poliittista järjestelmää kohtaan sekä diplomaattisen tunnustuksen saamiseen.⁹¹ Tehtävät olivat Ruotsissa siis hyvin samankaltaisia kuin Suomessa. Kilpailutilanne oli myös samankaltainen, sillä myös Ruotsissa DDR-Kulturcentrum oli suorassa kilpailussa Goethe-instituutin kanssa.⁹² Ruotsin kilpailutilanne erosi siten, että Ruotsi oli tunnustanut Länsi-Saksan jo vuonna 1949.⁹³ DDR pyrki Ruotsissa vastustamaan Länsi-Saksan yksinedustusvaatimusta, johon Länsi-Saksa vastasi diplomaattisin keinoin.⁹⁴ Vastaava ei ollut Suomessa mahdollista, sillä kummallakaan Saksalla ei ollut diplomaattisuhteita Suomen kanssa.

Tutkimuskirjallisuutta löytyy siis etenkin DDR:n poliittisesta vaikuttamisesta Suomeen. Vertailevaa tutkimusta Saksojen kulttuuripoliittisesta kilpailusta Suomessa ei Griesen väitöskirjaa lukuun ottamatta ole tehty. Goethe-instituutin ja DDR-Kulturzentrumin väliseen kilpailuun keskittyvää vertailevaa tutkimusta ei ole tehty ollenkaan. Tutkielmani tuottaakin uutta tietoa yksittäisestä, mutta hyvin merkityksellisestä kilpailumuodosta kylmän sodan Suomessa.

⁹⁰ Hentilä 2004, 71.

⁹¹ Almgren 2011, 124.

⁹² "Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73". bpd.de. < [Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73 | Deutschland Archiv | bpb.de](#) > [luettu 11.3.2024].

⁹³ Useimmat länsimaat tunnustivat vuonna 1949 vain Länsi-Saksan. Myös puolueettomat maat Ruotsi ja Sveitsi lukeutuivat näihin maihin. Ks. Visuri ja Forsberg 1992. 231.

⁹⁴ Abraham 2007, 17–18.

2 Instituuttien perustaminen ja kilpailuasetelman muodostuminen (1960–1963)

DDR aktivoitui Suomeen kohdistuvan propagandan alalla kunnolla vuodesta 1960 alkaen ilmapiirin muututtua otolliseksi, mikä näkyi voimakkaana kampanjana diplomaattisen tunnustuksen saamiseksi Suomelta. Länsi-Saksa oli huolissaan kehityksestä ja pelkäsi DDR:n päihittävän Länsi-Saksan Suomessa. Asetelmaan vaikutti lisäksi se, että tähän aikaan opiskelijamaailmassa tapahtui voimakas vasemmistolainen herääminen. Olosuhteet Suomeen vaikuttamiselle DDR-propagandan avulla olivat otolliset.⁹⁵

DDR:n näkemyksen mukaan myös Länsi-Saksa aktivoitui Suomessa vuodesta 1960 alkaen. Länsi-Saksan vanhojen perinteisten yhteyksien lisäksi syntyi uusia yhteyksiä, ja esimerkiksi länsisaksalaisia kulttuuritapahtumia järjestettiin yhä enemmän.⁹⁶ Kilpailu Saksojen välillä alkoi muotoutua.

1960-luvun alussa oli useita poliittisia kriisejä, jotka vaikuttivat myös Kulturzentrumin ja Goethe-instituutin toimintaan. Berliinin muurin rakentaminen 13.8.1961 vaikutti negatiivisesti DDR:n toimintaan Suomessa ja antoi Länsi-Saksalle vasta-argumentin DDR:n propagandistisia hyökkäyksiä vastaan. DDR:n maailmalle luoma kuva antifasistisesta rauhanvaltiosta säröili. DDR:n toiminta vaikeutui myös Suomessa, koska esimerkiksi liikkumisvapautta kiristettiin ja tarkkailua tehostettiin. Samana vuonna myös Länsi-Saksa joutui haastavaan poliittiseen tilanteeseen noottikriisin seurauksena.⁹⁷

2.1 DDR-Kulturzentrumin perustaminen ja Länsi-Saksan vastayritys perustaa oma kulttuurikeskus

Kulttuurikeskuksen perustaminen Helsinkiin vahvistettiin DDR:n ulkoasiainministeriön 18. kollegion kokouksessa 24.6.1960, jossa keskusteltiin uusien kulttuurikeskusten perustamisesta ei-sosialistisiin maihin kulttuurityön tehostamiseksi. Kokouksessa käytyjen keskustelujen mukaan keskusten perustamisen tarkoituksena oli laajentaa tietämystä DDR:stä näissä maissa ja torjua Länsi-Saksan yksinoikeudellisia yksinoikeusolettamaa.⁹⁸

⁹⁵ Hentilä 2004, 11–12.

⁹⁶ Ibid., 40.

⁹⁷ Griese 2006, 117–118, 121.

⁹⁸ Grunertin kirje Berliinissä 29.6.1960. LS-A 357, MfAA.

Virallisesti kulttuurikeskuksen tehtävänä oli esitellä saksalaisen humanismin kulttuurisaavutuksia ja tukea toiminnallaan saksalaisten ja suomalaisten ystävällisiä suhteita. Keskukselle asetettuja tehtäviä oli useita. Pääasiassa sen tuli järjestää erilaisia tapahtumia, vuokrata ja jakaa suomalaisille itäsaksalaisia materiaaleja, järjestää saksan kielen kurseja, luoda kontakteja Suomessa sekä tarkkailla Länsi-Saksan propagandaa. Länsi-Saksan toimintaa tuli analysoida ja sitä vastaan täytyi tehdä vastatoimia.⁹⁹

Keskus valjastettiin antamaan suomalaisille asianmukaista tietoa DDR:stä sekä tuomaan esille Saksan ongelman keskeisimpiä yksityiskohtia.¹⁰⁰ Ulkopoliittinen komissio näki kulttuurikeskuksen keinona Suomen ja DDR:n suhteiden kehittämiseen sekä askeleena kohti suorien yhteyksien vahvistamista suomalaisiin. Keskus asetettiin välineeksi levittää tietoa DDR:stä ja sen kehityksestä, joka edesauttaisi Suomen ja DDR:n valtiollisen suhteiden täyttyä normalisointia.¹⁰¹ DDR:n diplomaatti ja Helsingin suurlähettiläs Joachim Mitdank kuvaili MOT:n haastattelussa vuonna 2000 kulttuurisuhteiden olleen tärkeä kanava, koska toisin kuin Länsi-Saksa, DDR ei kyennyt kilpailemaan kauppasuhteilla. Hänen mukaansa DDR-Kulturzentrumin avaaminen oli keino DDR:n yhteiskuntajärjestelmän ja kulttuurin popularisoimiseen.¹⁰²

Mitdankin mukaan keskuksesta ei kuitenkaan ollut hyötyä. Hänen mukaansa DDR-Kulturzentrumissa oli kaikkea muuta kuin taitelijoita. Monet keskuksen työntekijöistä olivat Stasin palveluksessa, mikä vaikutti heidän tehtäviinsä Suomessa.¹⁰³ Tällä viitataan siihen, että kulttuurikeskuksen nimestä huolimatta keskuksessa oli lähinnä poliittisia henkilöitä. Tämä kertoo siitä, että Kulturzentrumin tehtävä oli täysin poliittinen.

Puheet DDR:n kulttuurikeskuksen perustamisesta pelästyttivät Länsi-Saksan Helsingin kaupallisen edustuston. Edustuston pääkonsuli Overbeck esitti kiireellisesti, että Helsinkiin tulisi perustaa Länsi-Saksan kulttuuri-instituutti. Vuonna 1960 ainut Suomessa sijaitseva Goethe-instituutti oli Jyväskylässä. Kaupallinen edustusto pelkäsi, että DDR:n kulttuuritoiminta joutuisi paikallisen yleisön huomion keskipisteeksi. Länsi-Saksan näkökulmasta Neuvostoliitto antoi DDR:lle, josta se käytti nimitystä SBZ¹⁰⁴ eli Neuvostomiehitysvyöhyke, kentän intensiiviselle kulttuuripropagandalle. Kulttuurikeskuksen myötä bolševismi saisi Suomessa jalansijaa ”saksalaisen hahmon muodossa”.¹⁰⁵

⁹⁹ Helsingin DDR:n kulttuurikeskuksen työjärjestyksen rakenne. A 14.088, MfAA.

¹⁰⁰ Kaupallisten edustuston analyysi Kulturzentrumin toiminnasta 4.4.1961. A 16.890, MfAA.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² ”Stasi, Suomi ja DDR: käsikirjoitus” Yle 22.5.2000. <<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2000/05/22/stasi-suomi-ja-ddr-kasikirjoitus>> [luettu 30.7.2024.]

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ SBZ on lyhenne sanasta *Sowjetische Besatzungszone*.

¹⁰⁵ Kaupallisen edustuston kirje ulkoasianministeriölle DDR:n kulttuurikeskuksen perustamiseen liittyen 19.4.1960. 606/IV7/75; Ulkoasianministeriön kirje kaupalliselle edustustolle 22.7.1960. 606/IV7/75, PAAA.

Tästä seurasi prosessi, jossa Helsingin Länsi-Saksan kaupallinen edustusto vaati toistuvasti ulkoasiainministeriöltä kulttuurikeskuksen perustamista. Toukokuussa 1960 keskuksen perustamista kaavailtiin siten, että se yhdistyisi saksalaisen kirjaston kanssa. Tämä ajatus sai vastustusta itse kirjastolta, joka ei halunnut luopua itsenäisyydestään. Ulkoasiainministeriön kulttuuriosaston ministerijohtaja Sattler kuitenkin painotti järjestelyn olevan mahdollinen, ja ulkoasiainministeriö vahvisti heinäkuussa instituutin avaamisen valmistelutöiden voivan alkaa.¹⁰⁶

Keskuksen perustamisesta tuli DDR-Kulturzentrumin takia yhä kiireellisempi. Keskuksen perustamiseen liittyi kuitenkin tilaongelmia, ja saksalaisen kirjaston kanssa oli edelleen vaikeuksia. Jo tässä vaiheessa ulkoasiainministeriössä pohdittiin, että keskuksesta tehtäisiin Goethe-instituutin sivupiste, jos Münchenin keskushallinto kannattaisi ehdotusta.¹⁰⁷ Syyskuussa kulttuurikeskus päätettiin perustaa jo aiemmin pohditun Mikonkadun tiloihin. Ongelmana olivat kuitenkin vapaana olevien tilojen pieni koko ja matala huonekorkeus, jotka eivät sopineet kulttuurikeskuksen tarkoitukseen.¹⁰⁸

DDR-Kulturzentrum avattiin Helsingissä 5.10.1960 osoitteeseen Siltasaarenkatu 12/Paasivuoren katu 1. Keskus perustettiin DDR:n 11-vuotisjuhlan kunniaksi¹⁰⁹. Kutsuja avajaisiin lähetettiin noin 140 ja yli 50 ihmistä saapui paikalle. Kutsujen lähettäminen perustui ensisijaisesti siihen, mitkä piirit olivat olleet keskuksesta kiinnostuneita.¹¹⁰ Kansojen ystävyyden liiton puheenjohtaja Robert Alt avasi keskuksen. Vieraiden joukossa oli esimerkiksi Uudenmaan läänin maaherra Väinö Meltti, kansanedustaja ja presidentin poika Matti Kekkonen sekä muita Helsingin poliittisen- ja kulttuurielämän edustajia.¹¹¹ Paikalle kutsuttiin selvästi hyvin vaikutusvaltaisia ihmisiä, mikä sopii yhteen DDR-Kulturzentrumin tavoitteiden kanssa. DDR pyrki luomaan yhteyksiä ihmisiin, jotka voisivat vaikuttaa siihen, että Suomi tunnustaisi DDR:n. Lübben mukaan kontaktityöllä oli Kulturzentrumin työssä tärkeä rooli, joten se kulki mukana kaikissa tapahtumissa.¹¹²

Berliinissä seurattiin tarkasti, miten Bonn reagoi keskuksen avaamiseen. Kaksi viikkoa keskuksen avaamisen jälkeen Berliinissä ei ollut tiedossa, että Länsi-Saksa olisi tehnyt vastatoimenpiteitä.¹¹³ Todellisuudessa Länsi-Saksassa kiinnitettiin huomiota avajaisiin. Kaupallisen edustuston ulkoasiainministeriölle lähettämässä Teleks-viestissä kuvattiin avajaisten saamaa huomiota

¹⁰⁶ Ulkoasiainministeriön kirje saksalaisen kulttuuri-instituutin perustamisesta 25.5.1960. 606/IV7/75, PAAA.

¹⁰⁷ Ulkoasiainministeriön Mühlenhöverin muistio 6.9.1960. 606/IV7/75, PAAA.

¹⁰⁸ Mühlenhöverin (AA) kirje 29.9.1960. 606/IV7/75, PAAA.

¹⁰⁹ DDR:n Helsingin kaupallisen edustuston analyysi Kulturzentrumin toiminnasta 4.4.1961. A 16.890, MfAA.

¹¹⁰ Gesellschaft für kulturelle Verbindungen mit dem Ausland kertomus matkoista Suomeen DDR:n kulttuurikeskuksen avajaisten johdosta 15.10.1960. A 16.890, MfAA.

¹¹¹ Neues Deutschland 12.10.1960, ”DDR-Kulturzentrum in Helsinki”.

¹¹² Lübbe 124, 1981.

¹¹³ Toimintamuistio toveri Wolffin muistiosta 17.10.1960. A 14.088, MfAA.

suomalaisessa lehdistössä. Kirjeen mukaan uuden DDR-Kulturzentrumin kulttuurisuunnitelmat olivat ”hämmästyttävän samansuuntaisia” Länsi-Saksan kaupallisen edustuston kulttuurisuunnitelmien kanssa. Edustuston kakkosmiehen Naupertin mukaan nämä Kulturzentrumin suunnitelmat voitaisiin suurelta osin kompensoida, ja hän voisi jo samana päivänä kertoa lehdistölle konkreettisista suunnitelmista Länsi-Saksan omaan suunniteltuun kulttuurikeskukseen liittyen. Naupert ilmoitti voivansa näyttää lehdistölle kuvia, jotta helsinkiläiset sanomalehdet kirjoittaisivat keskukselta etusivuillaan. Tällainen lehdistötilaisuus tehtäisiin puolustusreaktiona DDR-Kulturzentrumin avaamiselle. Kirjeen lopussa painotettiin, että Mikonkadun suunnitelmat tuli poliittisista syistä hyväksyä käytettävien tilojen rajallisuudesta huolimatta.¹¹⁴

Naupertin reaktio kertoo siitä, millaisena uhkana Helsingin kaupallisen edustuston työntekijät pitivät DDR-Kulturzentrumia. Asian tärkeydestä kertoo myös se, että Naupert on ollut valmis puhumaan lehdistölle Länsi-Saksan kulttuurikeskuksesta sen suunnitelmien ollessa vielä täysin kesken. Edustusto on halunnut mahdollisimman nopeasti saada huomiota omalle keskukselle ja siirtää huomiota pois DDR:n kulttuurikeskukselta.

Toiveet Mikonkadun kulttuurikeskuksesta tyrmättiin pian DDR-Kulturzentrumin avaamisen jälkeen. Kaksi päivää avajaisten jälkeen ministerijohtaja Sattler ilmoitti, että Helsingissä oli jo useita merkittäviä Länsi-Saksan kulttuurilaitoksia, kuten saksalainen koulu¹¹⁵ ja saksalainen kirjasto. DDR:n avaama kulttuurikeskus ei hänen mukaansa kompensoinut näiden instituutioiden tekemää työtä. Sattlerin tiedotteessa painotettiin, että olisi lyhytnäköistä ostaa kiinteistö kulttuurikeskusta varten vain nykyisen tilanteen paineessa. Ulkoasianministeriön Mühlenhöver ilmoitti Helsingin kaupalliselle edustustolle ymmärtävänsä Helsingin erityistilanteen ja arvostavansa edustuston pyrkimyksiä minimoida DDR:n vaikutusvaltaa kulttuuripolitiikan alalla. Mühlenhöver oli kuitenkin sitä mieltä, että Länsi-Saksan kulttuuripolitiikkaa ei voinut tehdä ensisijaisesti DDR:ää vastustaen, joten Länsi-Saksan kulttuuri-instituuttia ei tulisi perustaa DDR-Kulturzentrumille vastapainona. Tulisi aina olemaan tapauksia, joissa Länsi-Saksa ei tulisi vastaamaan joko heti tai ollenkaan DDR:n toimintaan.¹¹⁶

Ulkoasiainministeriö ei selvästi kokenut DDR-Kulturzentrumia yhtä suureksi uhkaksi kuin kaupallinen edustusto. Ministeriöllä ja edustustolla oli erilaiset näkemykset asian kiireellisyydestä ja keskuksen perustamisen ensisijaisesta syystä. Edustusto halusi perustaa keskuksen nimenomaan vastaiskuna DDR-Kulturzentrumin perustamiselle, kun taas ulkoasianministeriö ei pitänyt tätä

¹¹⁴ Kaupallisen edustuston Teleks-viesti ulkoasianministeriölle 5.10.1960. 606/IV7/75, PAAA.

¹¹⁵ Ulkomaiset koulut eivät olleet Mittlerorganisaatioita, vaan niitä johtivat yksityiset yhdistykset kohdemaassa, ja ne saivat suoraa tukea Länsi-Saksan ulkoasianministeriöltä. Ks. Griese 2006, 30.

¹¹⁶ Sattlerin diplogerma 7.10.1960. 606/IV7/75.; Mühlenhöverin kirje Helsingin kaupalliselle edustustolle 11.10.1960. 606/IV7/75, PAAA.

lähtökohtaa järkevänä. Ulkoasianministeriön vaakakupissa painoi eniten se, että Mikonkadun tilat eivät sopineet kulttuurikeskukselle.

Vaikka suunnitelmat kulttuurikeskuksen perustamisesta kaatuivat vuonna 1960, ulkoasiainministeriö jatkoi kaupallisen edustuston pyrkimysten tukemista ja edistämistä kulttuurikeskuksen perustamiselle. Molemmat tukivat myös ajatusta siitä, että kulttuurikeskuksesta tulisi Goethe-instituutin sivupiste. Ulkoasiainministeriö hankkisi tontin ja keskus perustettaisiin Länsi-Saksan varoilla, mutta luovutettaisiin välittömästi Goethe-instituutille.¹¹⁷ Tämä suunnitelma vuodelta 1960 loi pohjaa Goethe-instituutin ja DDR-Kulturzentrumin väliselle kilpailulle erityisesti pääkaupunkiseudulla.

2.2 Goethe-instituutin haaraosastot: Jyväskylä, Tampere ja Helsinki

DDR-Kulturzentrumia perustettaessa Goethe-instituutilla oli jo yksi toimipiste Suomessa. Länsi-Saksa oli perustanut Goethe-instituutin Jyväskylään jo vuonna 1956. Keskus perustettiin pääkaupungin sijaan Jyväskylään, jossa se pystyi pitämään matalaa profiilia ja välttämään kiusallisia konflikteja DDR:n kanssa.¹¹⁸ Jyväskylään perustettu Goethe-instituutin piste oli ensimmäinen laatuaan Pohjoismaissa.¹¹⁹ Tämän lisäksi Jyväskylä oli pienin kaupunki, jossa Länsi-Saksalla oli Goethe-instituutti.¹²⁰

Jyväskylän valinta perustui ensisijaisesti siihen, että Jyväskylään oli perustettu Kasvatustieteellinen korkeakoulu, jossa koulutettiin suomalaisia saksanopettajia. Saksan kielen opettajaopiskelijat olivat Jyväskylässä Goethe-instituutin merkittävä kohderyhmä.¹²¹ Jyväskylän korkeakoulu pyysi itse tukea Goethe-instituutilta saksan kielen osaston perustamiseen.¹²² Jyväskylän Goethe-instituutin sivukonttorin alkuperäinen tehtävä ei liittynyt kilpailuun DDR:n kanssa, vaan korkeakoulun kanssa tehtävään yhteistyöhön.

Tampereelle perustettiin Goethe-instituutin sivukonttori tammikuussa 1961.¹²³ Syyt sivukonttorin perustamiselle Tampereelle olivat samankaltaiset kuin Jyväskylän tapauksessa ja Tampereen sivukonttori oli mukana Tampereen yliopiston saksan kielen osaston rakentamisessa.¹²⁴ Sivupisteen perustaminen Tampereelle oli pettymys Helsingin kaupalliselle edustustolle, joka toivoi

¹¹⁷ Mühlenhöverin kirje Helsingin kaupalliselle edustustolle 11.10.1960. 606/IV7/75, PAAA.

¹¹⁸ Hentilä 2004, 73.

¹¹⁹ Griese 2006, 74.

¹²⁰ Kertomus Dr. Bärin virkamatkasta 13.1.1972. 606/IV7/486, PAAA.

¹²¹ Griese 2006, 74.

¹²² Kertomus Dr. Bärin virkamatkasta 13.1.1972. 606/IV7/486, PAAA.

¹²³ Griese 2006, 116.

¹²⁴ Kertomus Dr. Bärin virkamatkasta 13.1.1972. 606/IV7/486, PAAA.

pääkaupunkiin keskusta vastapainoksi DDR:n vaikutukselle.¹²⁵ Helsingin, Bonnin ja Münchenin välillä oli selvästi eroavaisuuksia siinä, kuinka paljon DDR:ää tuli vastustaa ja millä keinoin. Edustusto otti DDR-Kulturzentrumin uhan vakavammin.

Koska Jyväskylän ja Tampereen sivupisteiden toiminta keskittyi yliopistoihin, puuttui Länsi-Saksalta edelleen DDR-Kulturzentrumille vastapainona oleva kulttuuri-instituutti. Kaupallinen edustusto otti kulttuurikeskuksen puuttuessa pääkaupungista itse vastuun kulttuuripoliittisesta kilpailusta, sillä se piti välttämättömänä luoda vastapainoa DDR-Kulturzentrumin kulttuuritapahtumille. Esimerkiksi syyskuussa 1961 edustusto suunnitteli kulttuuritapahtumia DDR:n teollisuusnäyttelyn vastapainoksi.¹²⁶

Ulkoasianministeriössä tunnistettiin kuitenkin kilpailutilanteen vakavuus Suomessa. Tilanne Saksojen välillä kiristyi entisestään elokuun 13. päivänä vuonna 1961, kun Länsi-Berliinin ympärille alettiin rakentamaan muuria.¹²⁷ Ulkoasiainministeriön kulttuuriosasto raportoi syyskuussa kilpailun idän ja lännen välillä kiristyneen viimeisen vuoden aikana etenkin kulttuurin saralla. Osaston mukaan ”juuri tällä ulospäin epäpoliittisella alueella molemmat osapuolet toivovat voivansa vaikuttaa psykologisesti suotuisasti Suomen väestöön ilman, että heitä syytetään Suomen sisäisiin asioihin puuttumisesta.” Idän toiminta hyödynsi kulttuurin epäpoliittista luonnetta, ja käytti keinonaan suuria tapahtumia ja mainoskampanjoita. Epäpoliittisuus oli tarkoituksenmukaista sen menestyksen mahdollistamisen vuoksi, ja suurilla mainoskampanjoilla pyrittiin saamaan DDR:n asialle huomiota. Raportissa ei mainita DDR-Kulturzentrumia, mutta todennäköisesti tekstissä viitataan siihenkin, sillä Kulturzentrum oli DDR:n tärkein väline kulttuuritapahtumien järjestämiseen. Raportin mukaan länsi ja itä toimivat eri tavalla, sillä länsi keskittyi kulttuurivaihtoon, ei suuriin propagandatapahtumiin.¹²⁸ Lännen ja idän erilaiset käsitykset kulttuuritoiminnasta näkyvät hyvin tilanteessa, jossa Kulturzentrum järjesti tapahtumia ja länsi keskittyi kulttuurivaihtoon. Kulttuuridiplomatian käsitteen monimuotoisuus näkyi selvästi Länsi-Saksan ja DDR:n erilaisissa tavoissa toimia Suomessa, sillä toiselle se tarkoitti vastavuoroista toimintaa ja toiselle propagandaa. Molemmat pyrkivät kuitenkin saamaan kannatusta omalle agendalleen.

Ulkoasiainministeriön mukaan itäblokki pyrki saamaan suosiota Suomessa ajatusmaailmalleen ja kahden Saksan teorialle, mutta ei ollut onnistunut tässä. DDR-Kulturzentrum ei ollut onnistunut

¹²⁵ Hentilä 2004, 73.

¹²⁶ Helsingin kaupallisen edustuston kirje Bonnin ulkoasiainministeriölle 10.5.1961. 606/IV7/75, PAAA.

¹²⁷ Hentilä 2003, 48.

¹²⁸ Referaatti 600 raportti 22.9.1961. 606/IV7/75, PAAA.

herättämään suomalaisten kiinnostusta, vaan suomalaisten sympatiat olivat kilpailussa lännen puolella.¹²⁹ On huomionarvoista, että tämä oli ulkoasianministeriön subjektiivinen näkemys.

Kulttuuriosaston raportissa painotettiin, että saksalaisen kulttuuripolitiikan painopisteenä Suomessa tuli olla pitkäjänteisen kulttuuriohjelman laajentaminen. Erityistä huomiota oli kiinnitettävä saksan kielen edistämiseen sekä Länsi-Saksan valtion rahoituksesta riippuvaisten kulttuurilaitosten ylläpitoon. Tässä yhteydessä mainittiin saksalaisen kirjaston ja saksalaisen koulun lisäksi Jyväskylän ja Tampereen Goethe-instituutin pisteet.¹³⁰

Ulkoasiainministeriössä selvästi ymmärrettiin, että Länsi-Saksan oli alettava käyttämään samoja kulttuuripoliittisia keinoja, joita DDR-Kulturzentrum käytti. Länsi-Saksan tuli panostaa kulttuuriohjelmien järjestämiseen Suomessa ja Goethe-instituutin pisteet tulisi valjastaa osaksi kulttuuripoliittista toimintaa Suomessa. Kulttuuriohjelmien pääpaino olisi kuitenkin edelleen saksan kielen opetuksen edistämisellä. Vuodesta 1961 alkaen on nähtävissä, että ajatus Goethe-instituuttien käyttämisestä kulttuurikilpailuun DDR-Kulturzentrumin kanssa alkoi vahvistua.

Kulttuuri-instituutin perustamisen suunnitelmat etenivät vuonna 1962, kun sopivat tilat löytyivät osoitteesta Mannerheimintie 14. Tilat olivat vasta rakenteilla ja ne saataisiin käyttöön syyskuussa 1963.¹³¹ Pian vahvistui myös, että keskukselta tehtäisiin Goethe-instituutin sivuliike.¹³²

Helsingin kaupallinen edustusto mainitsi helmikuussa 1962 kirjeessään ulkoasianministeriölle, että nimen tulisi erottua Helsingissä jo olevasta ”ei järin suositusta propagandainstituutista” nimeltä DDR-Kulturzentrum. Länsi-Saksan keskuksen haluttiin olevan selvästi erotettavissa ”neuvostovyöhykkeen” instituutin nimestä ja siitä tuli rakentaa sellainen, ettei sitä voisi verrata DDR-Kulturzentrumon.¹³³ Nimisuunnitelmat etenivät elokuussa, kun kaupallisen edustuston uusi pääkonsuli Heinrich Böx, joka oli astunut tehtävään elokuussa 1961¹³⁴, ehdotti keskukselle nimeä Deutschland-Institut, Saksa-instituutti. Böxin mukaan nimi sopi parhaiten korostamaan Länsi-Saksan yhteissaksalaista vaatimusta (*gesamtdeutschen Anspruch*) DDR-Kulturzentrumia vastaan. Böxin mukaan oli onni, ettei DDR valinnut itse tätä nimeä propagandakeskukselleen. Instituutin lopullisella nimellä ei olisi väliä, kunhan se yhdistyisi sanaan *Deutschland*.¹³⁵ Uudella keskuksella Länsi-Saksa halusi todistaa edustavansa koko Saksaa, eli myös sen itäistä osaa. Keskus toimisi siis

¹²⁹ Referaatti 600 raportti 22.9.1961. 606/IV7/75, PAAA.

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Kaupallisen edustuston kirje ulkoasianministeriölle 19.2.1962. 606/IV7/75, PAAA.

¹³² Referaatin 606 muistio 7.3.1962. 606/IV7/75, PAAA.

¹³³ Kaupallisen edustuston kirje ulkoasianministeriölle 19.2.1962. 606/IV7/75, PAAA.

¹³⁴ Hentilä 2003, 56.

¹³⁵ Kaupallisen edustuston kirje ulkoasianministeriölle 21.8.1962. 606/IV7/231, PAAA.

yksinedustusvaatimuksen mukaisesti. Tuleva keskus suunniteltiin alusta alkaen erottumaan DDR:n kulttuurikeskuksesta, mikä vahvisti keskusten välistä kilpailuasetelmaa.

Tultaessa vuoteen 1963 kaupallisen edustusto kiirehti saadakseen kulttuurikeskuksen avattua aikataulun mukaisesti. Keskukselta puuttui johtaja, ja pääkonsuli Böx pelkäsi sen viivästyttävän instituutin avaamista. Viivästyminen ei olisi ”paikallisen julkisuuden kannalta toivottavaa, erityisesti nykyisen neuvostokulttuurikeskuksen takia.”¹³⁶ Böx siis pelkäsi huonoa julkisuutta, joka voisi vaikuttaa myönteisesti DDR-Kulturzentrumin toimintaan.

Kesällä vahvistui, että keskuksen johtajaksi tulisi Dr. Werner Bartsch.¹³⁷ Länsi-Saksan kulttuurikeskus, Deutsches Institut, avattiin Helsingissä 11.10.1963. Vieraita oli 90, joiden joukossa oli Böxin mukaan Suomen tiede-elämän merkittävimmät edustajat, ja pääkaupunkiseudun tärkeimmät sanomalehdet raportoivat keskuksen avajaisista.¹³⁸ Helsingin Sanomien kirjoituksen mukaan kulttuuri-instituutti perustettiin saksan kielen ja saksalaisen kirjallisuuden edistämiseksi Suomessa. Tämän lisäksi kulttuurikeskuksen yhteydessä toimivan saksalaisen kirjaston tehtävänä oli pyrkiä laajentamaan saksalaisen kirjallisuuden tunnustamista. Artikkelin mukaan kulttuurikeskuksen toimintaan kuului materiaalin lainaaminen saksan kielen opettajien opetustyöhön. Tämä tehtävä oli hyvin samankaltainen kuin DDR-Kulturzentrumilla, jonka ensisijaisimpiin vaikutuskohteisiin kuuluivat myös suomalaiset saksan opettajat.¹³⁹ Deutsches Institutin tehtäviin kuului myös asiantuntijoiden vaihto Suomen ja Länsi-Saksan välillä. Aikeena oli kutsua kulttuurikeskukseen asiantuntijoita esitelmöimään Suomeen sekä tarjota mahdollisuuksia suomalaisille asiantuntijoille päästä Länsi-Saksaan.¹⁴⁰

Deutsches Institutin avaaminen tapahtui samana vuonna, jona Bonnin ulkoasianministeriö ja Münchenin Goethe-instituutin keskushallinto solmivat keskinäistä työnjakoaan koskevan sopimuksen. Sopimus tarkoitti sitä, että Goethe-instituuttien tuli toimia niin epäpoliittisesti kuin mahdollista, ja keskittyä saksan kielen ja kulttuurin edistämiseen.¹⁴¹ Tämä linjaus edusti Länsi-

¹³⁶ Teleks-viesti Böxiltä 15.2.1963. 606/IV7/231, PAAA.

¹³⁷ Kaupallisen edustuston kirje ulkoasianministeriölle 16.8.1963. 606/IV7/231, PAAA.

¹³⁸ Böxin kirje ulkoasianministeriölle 15.10.1963. 606/IV7/231, PAAA.

¹³⁹ "Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73". bpd.de. <[Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73 | Deutschland Archiv | bpb.de](#)> [luettu 11.3.2024].

¹⁴⁰ "Länsi-Saksalle Helsinkiin oma kulttuuri-instituutti". Helsingin Sanomat 12.10.1963. Presse 1, Helsingin Goethe-instituutti.

¹⁴¹ Hentilä 2004, 73.

Saksalle tyypillistä kulttuuridiplomatian keinoa, jossa kulttuuridiplomatiaa harjoitettiin ensisijaisesti kielen avulla.¹⁴²

Ulkoisesti Deutsches Institut perustettiin kielenopiskelijoiden vuoksi. Instituutin johtajan mukaan Goethe-instituutin tarkoitus oli järjestää kielikursseja aikuisille ulkomailla sekä lähettää kieltenopettajia ulkomaisiin oppilaitoksiin oppilaitosten itsensä pyynnöstä. Hänen mukaansa muutos kieli-instituutista kirjastoksi ja tiede- ja kulttuuri-instituutiksi oli luonnollinen, sillä kielikurssilaiset olivat saksan kielen lisäksi kiinnostuneita Länsi-Saksasta maana. Tämän kehityksen takia Länsi-Saksan ulkoasiainministeriö oli vuonna 1961 antanut Goethe-instituutille tehtäväksi järjestää kulttuuritapahtumia Suomessa, Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa sijaitsevilla toimipisteissä. Fritzen mukaan niin sanottu ”poliittinen julkisuustyö” jätettiin pois, sillä sen hoitaminen oli varattu edustustolle.¹⁴³ Todellisuudessa Deutsches Institutin työ oli lähtökohtaisesti hyvin poliittista, vaikka se ei ollutkaan instituutin ainoa tarkoitus.

Keskuksen poliittinen luonne aiheutti kulissien takana kritiikkiä. Helsingissä opettavan saksanopettajan Willbrandin mukaan kulttuurityön poliittinen luonne voisi vaikuttaa negatiivisesti suomalaisten ja länsisaksalaisten suhteisiin.¹⁴⁴ Kulttuuriosaston ministerijohtaja Sattler vastasi kritiikkiin. Hänen mukaansa instituutin perustaminen vahvisti sen, että Länsi-Saksa aikoi tehostaa kulttuurityötään Suomessa ja että instituutin avaaminen ”on tietysti poliittinen asia”. Instituutin toiminnan tarkoitus ei silti ollut harjoittaa politiikkaa siinä mielessä ”jossa termiä yleensä käytetään”. Sattlerin mukaan kulttuuritoiminnan täytyi silti viime kädessä vaikuttaa maiden välisiin poliittisiin suhteisiin.¹⁴⁵ Deutsches Institutin poliittista lähtökohtaa pyrittiinkin aktiivisesti torjumaan, vaikka keskus oli todellisuudessa perustettu ensisijaisesti DDR-Kulturzentrumin vastapainoksi.

2.3 Kulttuurikeskusten tapahtumatoiminnan muotoutuminen

DDR halusi Kulturzentrumin kautta antaa suomalaisille kokonaisvaltaisen kuvan DDR:stä, mikä tapahtui parhaiten tapahtumien kautta.¹⁴⁶ DDR-Kulturzentrumin ensimmäiseen puolivuotiskauteen kuului luentoja ja elokuvatapahtumia, joiden teemoina olivat esimerkiksi urheilu, Leipzig, Rostock

¹⁴² Gienow-Hecht ja Donfried 2010, 20.

¹⁴³ Deutsches Institutin johtajan Werner Fritzen kirjoitus Suomalais-Saksalaiselle yhdistykselle. Päiväämätön. Jyväskylän suomalais-saksalainen yhdistys ry:n arkisto, SY 5, KA.

¹⁴⁴ Willebrandin kirje Sattlerille 28.11.1963. 606/IV7/231, PAAA.

¹⁴⁵ Ministerijohtajan Sattlerin vastaus Lehtori CA. Willebrandille 18.12.1963. 606/IV7/231, PAAA.

¹⁴⁶ DDR:n kulttuurikeskuksen palvelusäänösten rakenne Helsingissä. A 16.890, MfAA.

ja nainen DDR:ssä.¹⁴⁷ Teemat pysyivät aluksi hyvin epäpoliittisina, sillä DDR pyrki välttämään suoria poliittisia aiheita puolueettomissa maissa. Sosialismipropagandaa jaettiin sen sijaan laajan kulttuurikäsitteen mukaisesti, johon urheilukin kuului. Hovin mukaan DDR:n kulttuurikäsitys piti sisällään enemmän osa-alueita kuin Länsi-Saksan käsitys.¹⁴⁸ Tämä osoittaa jälleen Saksojen erilaisen käsityksen siitä, mitä kulttuuri niille merkitsi.

DDR-Kulturzentrum rakennuksena tarjosi hyvät mahdollisuudet tapahtumatoiminnalle. Rakennuksessa oli suuri näyteikkuna sekä vitriinit, joita voitiin hyödyntää näyttelytarkoituksiin ja tapahtumien mainostukseen. Sijainti oli myös hyvä; alueella liikkui paljon ihmisiä, ja keskuksen vieressä olivat Sosiaalidemokraattien puoluetalo, Sosiaalidemokraattisen puolueen arkisto ja ammattiyhdistystalo.¹⁴⁹ Mahdollisuudet houkutella etenkin työväen vierailijoita keskuksen olivat erinomaiset.

Yksi Kulturzentrumin keskeisimmistä tapahtumatyypeistä oli elokuvailat. Elokuva oli tärkeä DDR:lle etenkin siksi, että länsisaksalaisilla elokuvilla oli Suomessa etulyöntiasema. DDR:n edustajat pelkäsivät, että suomalaiset voisivat hämmentyä ”ideologisella tasolla”, jos suomalaisissa elokuvateattereissa olisi länsisaksalaisia elokuvia.¹⁵⁰ Tilanteen muuttamiseksi pyrittiin vuonna 1960 järjestämään Kulturzentrumissa vähintään viikoittain elokuvailta. Elokuvat olivat tehokkaita propagandatehtäviin niiden massavaikutuksen takia.¹⁵¹ Kulturzentrumissa näytettiin sosialismia ihannoivia elokuvia¹⁵², joiden avulla pyrittiin vastamaan DDR:n kulttuuridiplomatian tarpeisiin. Elokuvien avulla rakennettiin edistyksestä historiakuva ja luotiin pesäeroa Länsi-Saksaan. Elokuvatoiminnan päämääränä oli levittää sosialismin ideologiaa, ja todistaa tätä kautta DDR:n sosialistisen järjestelmän ylivoimaisuus.¹⁵³

Elokuvan ohella myös muun toiminnan tuli tehdä DDR:n tosiasioita tunnetuksi. Keskuksella tuli aina olla saatavilla itäsaksalaisia vinyylilevyjä, aikakauslehtiä, valokuvasarjoja, ääninauhuja, valokuvia ja mainoksia, joita keskus antoi korvauksetta lainaksi.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Avajais- ja tapahtumasuunnitelma 24.8.1960. A 16.890, MfAA.

¹⁴⁸ "Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73". bpd.de. <[Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73 | Deutschland Archiv | bpb.de](https://www.bpb.de/113444/113444)> [luettu 11.3.2024].; Hovi 1999, 43.

¹⁴⁹ Kertomus DDR-Kulturzentrumin avajaisista *Gesellschaft für kulturelle Verbindungen mit dem Ausland* -järjestön kirje 15.10.1960 ulkoasiainministeriölle. A 16.890, MfAA.

¹⁵⁰ Suomen ja DDR:n kulttuurisuhteiden kehittämisen näkökulmasuunnitelma 1961–1962. A 16.899, MfAA.

¹⁵¹ DDR:n Helsingin kaupallisen edustuston analyysi 4.4.1961 DDR-Kulturzentrumin toiminnasta aikaväliltä 5.10.1960–31.2.1961. A 16.890, MfAA.

¹⁵² Kulturzentrumissa näytettiin DDR:n valtiollisen Deutsche Film-Aktiengesellschaft (DEFA) -tuotantoyhtiön tuottamia elokuvia. Ks. Saarenmaa 2022, 216.

¹⁵³ Saarenmaa 2022, 216, 219, 221.

¹⁵⁴ Suomen lehdistölle annettu tiedote 4.10.1960, A 14.088.

Myös näyttelyt olivat usein käytetty tapahtumamuoto. DDR-Kulturzentrumin virtuaalimuseon mukaan kaikki näyttelyt olivat yleisölle maksuttomia, ja niihin liittyi usein esitelmä- ja keskustelutilaisuuksia. Niiden yhteydessä jaettiin ilmaiseksi DDR:ää esitteleviä materiaaleja sekä suomen että saksan kielellä. Nettisivujen mukaan näyttelyiden kävijämäärät ja lehdistön palaute tilastoitiin DDR-Kulturzentrumin toimintakertomusta varten.¹⁵⁵ Tämän lisäksi kävijämäärät ja lehdistötiedot on todennäköisesti kirjattu ylös, jotta on saatu selville, mitkä aiheet ja teemat kiinnostivat suomalaisia. Näin on voitu järjestää sellaisia tapahtumia, joihin tiedettiin saapuvan yleisöä ja siten kohdistamaan ulkopoliittinen sanoma suuremmalle yleisölle.

DDR-kirjallisuuden levittäminen oli yksi Kulturzentrumin tehtävistä. Länsisaksalainen kirjatutuotanto hallitsi Suomessa saksalaista kirjallisuutta, joten kulttuurikeskusta tuli hyödyntää siihen, että DDR:n kirjatutuotannolle saataisiin näkyvyyttä ja näin lisättäisiin kysyntää. Kysyntää lisäisi myös edullisempi hinnoittelu.¹⁵⁶ Kulturzentrumin avulla DDR-kirjallisuus haastaisi länsisaksalaisen kirjallisuuden aseman Suomessa.

DDR-Kulturzentrumin toiminta muodostettiin suurelta osin sen mukaan, miten voitiin vastustaa Länsi-Saksan vaikutusta Suomessa sekä korostaa omaa paremmuutta. Toiminnan tehostamiseksi tapahtumiin tuotiin alusta alkaen mukaan lehdistö. Kulturzentrumin työdirektiivissä mainittiin, että yhteistyötä tuli kehittää mahdollisimman monien lehdistöelinten kanssa, ja niille tuli toimittaa säännöllisesti julkaisukelpoista aineistoa. Lisäksi kuukausittain tuli järjestää ”Presstreffpunkt” - iltia.¹⁵⁷ Keskuksessa pidettiin lehdistötilaisuuksia ja konferensseja, ja tietoa tapahtumien aikatauluista lähetettiin Suomen Tietotoimistolle STT:lle ja Demokraattiselle sanomalehtipalvelulle. Analyysin mukaan lehdistössä myös julkaistiin toisinaan raportteja ja kuvia keskuksen työstä.¹⁵⁸ Diplomaattisen tunnustuksen saavuttaminen vaati mahdollisimman laajaa tiedon levittämistä DDR:stä. Lehdistö oli siis avainasemassa Kulturzentrumin näkyvyyden lisäämiseksi ja suuren yleisön tavoittamiseksi.

Goethe-instituutin tapahtumatoiminta oli Suomessa vielä vuosina 1960–1961 lähes olematonta, sillä ainoat sivupisteet sijaitsivat Jyväskylässä ja Tampereella ja nekin keskittyivät ensisijaisesti saksan kielen opettamiseen. Helsingissä, jossa kaupallinen edustusto piti DDR:ää vastustavaa painetta oleellisimpana, oli suurin tarve tapahtumatoiminnalle. Kaupallisen edustuston pääkonsuli Overbeck lähetti pian DDR-Kulturzentrumin avaamisen jälkeen ministerijohtaja Sattlerille kirjeen, jossa hän

¹⁵⁵ ”DDR-Kulturzentrum Helsinki: Virtuaalimuseo”. DDR-Kulturzentrumin nettisivut. < <https://www.ddr-kulturzentrum.com/> > [luettu 13.3.2024].

¹⁵⁶ Suomen ja DDR:n kulttuurisuhteiden kehittäminen- näkökulmasuunnitelma 1961–1962. A 16.899, MfAA.

¹⁵⁷ Kulturzentrumin työdirektiivi, Kansojen ystävyyden liitonpääsihteeri Herbert Meyer 1.10.1960. A 14.088, MfAA.

¹⁵⁸ DDR:n Helsingin kaupallisen edustuston analyysi 4.4.1961 DDR-Kulturzentrumin toiminnasta aikaväliltä 5.10.1960-31.2.1961. A 16.890, MfAA.

vetosi kaupallisen edustuston välttämättömään tarpeeseen lisätä kulttuuripoliittista toimintaa vuodelle 1961. Overbeck vetosi kulttuuripoliittisen tarpeen lisäksi myös siihen, että Suomen kauppataseen alijäämä Länsi-Saksan kanssa tehtävässä kaupankäynnissä oli vaikuttanut negatiivisella tavalla suomalaisten käsitykseen Länsi-Saksasta. Overbeckin mukaan tätä käsitystä voisi paikata vain intensiivisillä ja korkealaatuisilla kulttuuripoliittisilla toimilla.

Ulkoasianministeriön Mühlenhöver lupasi parhaiden kykyjensä mukaan tukea Overbeckin kulttuuriohjelmaa. Myös ulkoasianministeriössä oltiin samaa mieltä siitä, että DDR:n lisääntyvä kulttuuripoliittinen toiminta täytyi ottaa huomioon.¹⁵⁹

On vaikea arvioida, oliko Overbeck todella sitä mieltä, että kulttuuripoliittista toimintaa piti lisätä Helsingissä juuri alijäämäisen kauppataseen aiheuttaman negatiivisen maineen takia. Kaupallisen edustuston ja ulkoasianministeriön näkemykset kulttuurikeskuksen tarpeellisuudesta Helsingissä erosivat, joten on mahdollista, että Overbeck vetosi kauppatilanteeseen toivoen, että jonkin lisätekijän olemassaolo edesauttaisi budjetin lisäämistä. Ulkoasianministeriö oli kuitenkin selvästi vähemmän huolissaan DDR:n kulttuuritoiminnasta kuin edustusto.

Länsi-Saksan keskittyessä kulttuurikeskuksen tilojen löytämiseen, DDR-Kulturzentrumin tapahtumatoiminta oli aktiivista. Vuosina 1960 ja 1961 Kulturzentrumin tapahtumat oli jaettu niin, että kulttuurisia ja taiteellisia aiheita käsitteleviä tapahtumia oli 35%, urheiluaiheisia 20%, kansankasvatusaiheisia 15%, DDR:n ja Suomen kauppasuhteita käsitteleviä 20% ja poliittisia aiheita 10%.¹⁶⁰ Edellisestä on havaittavissa, että alkuvuosina poliittisuus oli vähäistä, ja painotus oli nimenomaan kulttuurisissa aiheissa. Tosin analyysissä ei määritellä, mikä oli edustuston kriteereillä poliittista.

DDR-Kulturzentrumin vuosien 1960–1961 tapahtumissa oli paljon hajontaa. Runsaasti kävijöitä oli urheilu-, teatteri-, Brecht-, muoti-, valokuva- ja talousaiheisissa tapahtumissa.¹⁶¹ Vuoden 1961 lopulla tapahtumien teemoihin suunniteltiin myös poliittisia aiheita. Esimerkiksi elokuun lopulle suunniteltiin tapahtuma, jonka teemana oli ”rauhansopimus ratkaisee Länsi-Berliinin ongelman”. Suunnitelmaa tehtäessä Berliinin muurin rakentaminen tapahtuisi kuuden päivän päästä. Muita aiheita olivat esimerkiksi ”Neutraali Saksa ylläpitää rauhan Euroopassa” ja ”Saksan rauhanrajat - Euroopan turvallisuuden tae”.¹⁶²

¹⁵⁹ Overbeckin kirje Sattlerille ulkoasiainministeriöön; Mühlenhöverin ulkoasiainministeriön sisäinen kirje 9.11.1960. 29.10.1960. 606/IV7/75, PAAA.

¹⁶⁰ DDR:n Helsingin kaupallisen edustuston analyysi 4.4.1961 DDR-Kulturzentrumin toiminnasta aikaväliltä 5.10.1960-31.2.1961. A 16.890, MfAA.

¹⁶¹ DDR-Kulturzentrumin tapahtumia lokakuu 1960-maaliskuu 1961. A 16.890, MfAA.

¹⁶² DDR:n kaupallisen edustuston teemakohtainen lisäsuunnitelma DDR:n kulttuurikeskukselle rauhansopimuksen solmimiseen tähtäävän propagandatyön vahvistamiseksi 7.8.1961. A 16.899, MfAA.

Kulturzentrumin tapahtumissa pyrittiin korostamaan DDR:n valtion luonnetta siten, että suomalaiset erottivat selvästi kaksi erilaista Saksaa. Tavoitteena oli, että suomalaiset tunnustivat DDR:n olevan se Saksa, joka vaali saksalaista humanistista perinnettä ja kehitti sitä edelleen sosialismin puitteissa. Tapahtumiin valittiin huolellisesti sellaiset puhujat, jotka olivat soveltuvia edustamaan DDR:ää kapitalistiseen maahan. Hentilän mukaan Suomeen päässeiden DDR:n kansalaisten tuli vakuuttaa matkansa aikana keskustelukumppaninsa sosialismin etevämyydestä kapitalismiin verrattuna.¹⁶³ Keskuksen lähetettyjen esiintyjien tulisi saavuttaa matkallaan mahdollisimman suuri poliittinen hyöty.

DDR:n oman rauhanomaisen kehityksen ja kasvavan kansainvälisen roolin korostamisen lisäksi Kulturzentrumin työhön tuli sisällyttää Länsi-Saksan rauhanvastaisen ja aggressiivisen politiikan paljastaminen. Korostamalla sosialistista kulttuuripolitiikkaa oli mahdollista vaikuttaa suomalaisiin ja siten luoda eroa Länsi-Saksan rauhaa uhkaavaa toimintaa kohtaan. Edustuston analyysin mukaan Kulturzentrum voisi valjastamalla tämän näkökulman antaa merkittävän panoksen Suomen ja DDR:n suhteiden täydelliseen normalisoitumiseen.¹⁶⁴ DDR-Kulturzentrumin tapahtumien agendalla olikin alusta alkaen luoda Länsi-Saksasta negatiivinen kuva ja korostaa DDR:n valtion erityisyyttä ja rauhanomaisuutta, joka edesauttaisi diplomaattisuhteiden solmimista. DDR:stä tehtiin Länsi-Saksan vastakohta, jotta suomalaiset näkivät, ettei yhtä yhtenäistä Saksaa enää ollut eikä Länsi-Saksan yksinedustusvaatimus käynyt järkeen.

Berliinin muurin rakentaminen elokuussa 1961 vaikeutti hetkellisesti DDR:n edustajien toimintaa Suomessa. DDR:n julkisuuskuva kärsi ja DDR:n edustajien liikkumisvapautta rajoitettiin. Kulturzentrum pyrki yhdessä kaupallisen edustuston kanssa torjumaan muurin rakentamisen aiheuttamia negatiivisia vaikutuksia. Muuri aiheutti DDR:n toiminnalle lievän takaiskun, mutta siitä ei kuitenkaan seurannut merkittäviä pitkäaikaisia seurauksia.¹⁶⁵

DDR-Kulturzentrum oli aikeissa järjestää syksyllä teollisuusnäyttelyn, johon Länsi-Saksan edustusto pyrki ennakoivasti vastaamaan järjestämällä itse syyskuun lopussa saksalainen viikko - tapahtuman.¹⁶⁶ Lokakuussa 1961 käynnistyi noottikriisi, joka vaikutti myös Saksojen toimintaan Suomessa ja vaikeutti Länsi-Saksan toimintaa.¹⁶⁷ Länsi-Saksan edustuston uusi pääkonsuli Böh

¹⁶³ Hentilä 2004, 28.

¹⁶⁴ DDR:n Helsingin kaupallisen edustuston analyysi 4.4.1961 DDR-Kulturzentrumin toiminnasta aikaväliltä 5.10.1960-31.2.1961. A 16.890, MfAA.

¹⁶⁵ Griese 2006, 118, 120.

¹⁶⁶ Helsingin kaupallisen edustuston kirje ulkoasiainministeriölle Bonniin 10.5.1961. 606/IV7/75, PAAA.

¹⁶⁷ Neuvostoliitto lähetti presidentti Kekkoselle nootin hänen Yhdysvaltain vierailunsa aikana 30.10.1961 Berliinin kriisin ollessa käynnissä. Nootissa Suomen hallitusta kehoitettiin neuvottelemaan sotilaallisista toimenpiteistä Länsi-Saksaa vastaan, sillä sotilaallisen hyökkäyksen pelättiin tapahtuvan lähitulevaisuudessa. Nootti oli suunnattu Suomen hallitukselle, mutta todellisuudessa se viittasi selvästi Länsi-Berliinin kiistoihin ja Saksan kysymykseen. Ks. Griese 2006, 120 ja Putensen 2000, 162.

halusi torjua presidentti Kekkonen väitteet, joiden mukaan Länsi-Saksa oli rauhanhäiritsijä Suomen puolueettomuuspolitiikan kannalta. Böx halusi näyttää suomalaisille kulttuuritilaisuuksien avulla Länsi-Saksan olevan rauhanomainen valtio. Böx sai ulkoasiainministeriöltä budjettivaroja, ja syksyllä Hampurin valtion filharmoninen orkesteri esiintyi Helsingissä ja Tampereella. Toiveena oli, että orkesterin esiintymiset onnistuisivat torjumaan DDR:n poliittista vaikutusta Suomessa.¹⁶⁸

Noottikriisi tapahtui samanaikaisesti DDR-Kulturzentrumin teollisuusnäyttelyn kanssa, joka järjestettiin 17.–26.11. Helsingissä kahdessa eri messuhallissa. Halleissa oli 22 itäsaksalaista ulkomaankauppaa harjoittavaa yritystä esittelemässä DDR:n teollisuuden suorituskykyä.

Näyttelytuotteiden valikoimaan kuului esimerkiksi kemianteollisuuden ja kaivosteollisuuden tuotteita, työstökoneita, keramiikkatuotteita ja valokuvauslaitteita. Näyttelyohjelmaa täydensivät Denogin järjestämät luennot ja elokuvatapahtumat.¹⁶⁹ DDR hyödynsi näyttelyn ulkopoliittisesti suojelemaan ajankohdan, ja sen aikana varapääministeri Scholz antoi Kekkoselle Ulbrichtin kirjeen, jonka tarkoituksena oli saada Suomi uudelleenmieltämään Saksan-politiikkaansa.¹⁷⁰ Noottikriisi loi DDR:lle kilpailun kannalta otolliset olosuhteet, ja teollisuusnäyttely kyettiin näin hyödyntämään omien ulkopoliittisten tavoitteiden saavuttamiseen.

Seuraavana vuonna DDR-Kulturzentrumin toimintaa päätettiin laajentaa Helsingin ulkopuolelle, joka oli aiemmin ollut vain Suomi-DDR-Seuran toimialuetta. Vuonna 1962 myös työn massatehokkuutta pyrittiin lisäämään ja DDR:ssä vierailleita suomalaisia saamaan työhön mukaan. Myös hallinnollista puolta pyrittiin kehittämään.¹⁷¹ Toimintaa pyrittiin tehostamaan ja levittämään.

Vuonna 1963 Länsi-Saksan kaupallinen edustusto raportoi Bonniin Kulturzentrumin järjestämistä tapahtumista, niiden sisällöstä ja saamasta vastaanotosta Suomessa. Edustuston mukaan Kulturzentrumin tapahtumissa oli ollut sekä epäpoliittisia että propagandistisia piirteitä. Propagandistiset tapahtumat eivät kuitenkaan olleet yhtä onnistuneita kuin epäpoliittiset, vaan sen sijaan suomalaiset olivat kokeneet ne luotaantyöntäviksi.¹⁷² Tämä ymmärrettiin myös DDR:n puolella. Suomalaiset eivät pitäneet toiminnasta, jossa käytettiin ”DDR:ssä poliittiseen kielenkäyttöön vakiintuneita ilmauksia”.¹⁷³

Edustuston mukaan Deutsches Institutin perustaminen olisi askel kohti Länsi-Saksan kulttuurityön tehostamista ja laajentamista Suomessa.¹⁷⁴ Tämä toteutui, kun Deutsches Institut avattiin

¹⁶⁸ Hentilä 2003, 57.

¹⁶⁹ Neue Zeit 3.11.1961, ”DDR-Industrie nach Helsinki“.

¹⁷⁰ Hentilä 2003, 58.

¹⁷¹ Keskustelu Helsingin kulttuurikeskuksen johtajan kanssa 30.4.1962. A 16.890, MfAA.

¹⁷² Kulttuuripoliittinen kertomus vuodelta 1963 7.2.1964. 606/IV7/231, PAAA.

¹⁷³ ”DDR-Kulturzentrum Helsinki: Virtuaalimuseo”. DDR-Kulturzentrumin nettisivut. < <https://www.ddr-kulturzentrum.com/> > [luettu 13.3.2024].

¹⁷⁴ Ulkoasiainministeriön raportti virkamatkasta Helsinkiin 24.9.1963. 606/IV7/231, PAAA.

11.10.1963. Instituutin avaamisen myötä Goethe-instituutti pääsi mukaan tapahtumatoiminnan järjestämiseen Suomessa.¹⁷⁵ Viimein Länsi-Saksalla oli instrumentti DDR-Kulturzentrumia vastaan ja se pääsi kunnolla mukaan kulttuuripoliittiseen kilpailuun.

2.4 Kilpailun tunkeutuminen kielen opetukseen: Kulturzentrumin lehtoraatti ja DDR:n lehtorinimitykset

1960-luvun alkupuolella Länsi-Saksan kulttuuripoliittikka keskittyi saksan kielen edistämiseen, mikä näkyi Goethe-instituutin toiminnassa. Goethe-instituutin kielen opetus keskittyi Tampereen ja Jyväskylän toimipisteisiin, ja Helsingissä saksan kielen opetuksen hoiti saksalainen koulu. Goethe-instituutti ei puuttunut pääkaupungin kielenopetukseen vielä 1960-luvun alkuvuosina.¹⁷⁶

Vaikka pääkaupungin kielenopetus keskittyi saksalaiseen kouluun, oli tarkoituksena kuitenkin lisätä Deutsches Institutin ohjelmaan saksan kielen jatkokursseja. Ministeriön mielestä instituutin toiminta ei olisi järkevää ilman kielitoimintaa. Ilman saksan kursseja keskus olisi ”kuolleena syntynyt”. Ulkoasiainministeriö toivoi, että kielikurssien osallistujat perehdytettäisiin Länsi-Saksan kulttuurityöhön, ja heistä tulisi instituutin selkäranka, kirjaston vakituisia kävijöitä ja tapahtumien vakioyleisöä.¹⁷⁷ Kävijöitä siis värvättäisiin kielikurssien kautta muuhun kulttuuripoliittiseen toimintaan.

Saksan kielen opetus oli myös DDR:lle ratkaiseva toimintamuoto ulkomaille suuntautuneessa tiedotustyössä erityisesti puolueettomissa maissa, kuten Suomessa ja Ruotsissa. Kielikursseilla keskusteltiin tarkoituksella DDR:n ulkopoliitikasta.¹⁷⁸ Itäsaksalaisten opettajien tehtävä Suomessa oli edustaa sosialistista DDR:ää. Saksan kielen opettaminen ei ollut ensisijainen tehtävä.¹⁷⁹

Lehtori Kurt Schmidt raportoi DDR-Kulturzentrumin lehtoraatin aloituksen olleen lupaava. Sen ansiosta suomalaisilla oli hyvät mahdollisuudet tutustua DDR:n todellisiin oloihin, ja he saivat tietoa DDR:n viimeisimmistä tapahtumista. Schmidtin mukaan osallistujia oli vuonna 1960 niin paljon, että tiloja jouduttiin hakemaan keskuksen ulkopuolelta. Schmidtin mukaan Kulturzentrumin ja lehtoraatin yhteistyö auttoi antamaan opiskelijoille objektiivisen kuvan DDR:n kehityksestä.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Kulttuuripoliittinen kertomus vuodelta 1963 7.2.1964. 606/IV7/231, PAAA.

¹⁷⁶ Sattlerin diplogerma 7.10.1960. 606/IV7/75, PAAA.

¹⁷⁷ Ulkoasiainministeriön kirje Helsingin kaupalliselle edustustolle 11.10.1960. 606/IV7/75, PAAA.

¹⁷⁸ "Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73". bpd.de. <[Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73 | Deutschland Archiv | bpb.de](#)> [luettu 11.3.2024].

¹⁷⁹ Hentilä 2004, 79.

¹⁸⁰ Raportti Kulturzentrumin lehtoraatin toiminnasta lukuvuonna 1960/1961, kirjoittanut 30.4.1961 Kurt Schmidt. A 14.088, MfAA.

Schmidtin raportti oli ilmeisesti kirjoitettu julkaistavaksi, eli ei vain johtoportaan nähtäväksi. Raportti oli siis hyvin positiiviseen sävyyn kirjoitettu. Kuitenkin on selvää, että kielityö oli DDR:lle väline tiedon levittämiseksi ja mielipiteisiin vaikuttamiselle.

Vaikka Goethe-instituutti ei järjestänyt vielä tässä vaiheessa kielikursseja Helsingissä, DDR-Kulturzentrum kilpaili silti Länsi-Saksan kanssa tällä sektorilla. Kansojen ystävyyden liiton pääsihteeri Herbert Meyerin ohjeiden mukaan lehtoraatin johdon tuli kiinnittää erityistä huomiota Länsi-Saksan vaikutusvallan kehittämiseen. Etenkin saksalaisen koulun ja saksalaisen kirjaston toimintaa tuli seurata. Tämän perusteella tehtiin päätöksiä Kulturzentrumin toimintaa varten. Kurseille tuli saada mahdollisimman laaja piiri mukaan, ja saksan kielestä kiinnostuneet suomalaiset haluttiin irrottaa Länsi-Saksan vaikutusvallasta. Tähän käytettiin hyväksi mielenkiintoista opetusmateriaalia.¹⁸¹ Lehtoraatti pyrki siis myös DDR:stä kertovien materiaalien avulla luomaan vastakkainasettelua Länsi-Saksan kanssa.

Lehtoraatin poliittisesta tehtävästä kertoo myös se, että jokaisella kielitunnilla pyrittiin tekemään oikeutta ”kaksoistehtävälle”. Schmidtin raportista voi päätellä, että kielityön tehtävänä oli sekä saksan kielen opetus että DDR:n ajatusmaailman levittäminen. Opiskelijoille oli tarkoitus osoittaa kahden saksan olevan luonteeltaan erilaisia, jotta he ymmärtäisivät, että sillä oli merkitystä, opiskelivatko he Kulturzentrumissa vai saksalaisessa koulussa. DDR-Kulturzentrum pyrkiikin aktiivisesti luomaan vastakkainasettelua Kulturzentrumin ja saksalaisen koulun välille. Raportin mukaan useimmat kuuntelijat kannattivat ”rauhansopimusta” molempien Saksojen tai vain DDR:n kanssa. Raportin mukaan kursseilla oli onnistuttu poistamaan väärinkäsitykset esimerkiksi Länsi-Berliiniin liittyen, mutta ”kaikki suomalaiset eivät vielä olleet tietoisia Länsi-Saksan aggressiivisuudesta”.¹⁸² On mielenkiintoista, että lehtori itse osallistui poliittisten tavoitteiden toteutumisen arviointiin ja poliittisen mielialan raportointiin.

On selvää, että lehtoraatin toiminnalla pyrittiin muovaamaan suomalaisten mielipiteitä ja ajamaan omia poliittisia päämääriä. Länsi-Saksan mustamaalaaminen oli oleellinen keino tähän. On vaikeaa arvioida, miten lehtoraatti onnistui tavoitteissaan. Edustuston raportin perusteella suurin osa osallistujista oli kuulunut SKDL:ään.¹⁸³ Lehtoraatti ei siis tässä kohtaa onnistunut laajentamaan kiinnostuneiden määrää.

¹⁸¹ Kulturzentrumin työdirektiivi, Kansojen ystävyyden liiton pääsihteeri Herbert Meyer 1.10.1960. A 14.088, MfAA.

¹⁸² Loppuraportti lehtoraatin syyslukukaudelta 1961. Lähetetty DDR:n korkeakoulu- ja ammattikasvatuksen valtiosihteeristölle 29.12.1961. A 16.890, MfAA.

¹⁸³ DDR:n Helsingin kaupallisen edustuston analyysi 4.4.1961 DDR-Kulturzentrumin toiminnasta aikaväliltä 5.10.1960-31.2.1961. A 16.890, MfAA.

Lehtoraatin toiminnan lisäksi Kulturzentrum oli osallistunut aktiivisesti suomalaisten kesäyliopistoiden toimintaan. Kilpailuasetelma näkyi tässäkin yhteydessä, sillä DDR:n kaupallinen edustusto seurasi, tuliko Länsi-Saksalta vastaavia tarjouksia.¹⁸⁴ DDR pyrki lisäksi lähettämään saksan kielen lehtoreita suomalaisiin yliopistoihin. Helsinkiin oli tarkoituksena lähettää lehtori, jotta voitiin torjua Helsingin yliopistossa opettavien kolmen länsisaksalaisen lehtorin vaikutusta.¹⁸⁵ Lehtori Wenzel aloitti syksyllä 1961 Helsingin yliopistossa apulaislehtorina saksan kielessä.¹⁸⁶ Suomessa oli tällöin kaksi DDR:n lehtoria.

Kulturzentrumin lehtoraatti teki yhteistyötä suomalaisten germanistiikan laitosten kanssa ja oli siten myös suoraan mukana yliopistoiden lehtoritoiminnassa. DDR:n kaupallisen edustuston mukaan Kulturzentrum saattoi myös vastata lehtoreiden sijoittamisesta.¹⁸⁷ DDR-lehtorit olivat raportointivelvollisia Herder¹⁸⁸-instituutin ohjeiden mukaisesti. Raportit tuli toimittaa joko Kulturzentrumin johtajalle tai edustuston kulttuuriattasealle. Lehtoreiden tuli raportoida Länsi-Saksan kieli-instituuttien vaikutuksesta Suomessa. Tähän lukeutui myös Goethe-instituutti.¹⁸⁹

DDR:n lehtorisuunnitelmia yritettiin edistää vuonna 1962. Tampereen yhteiskuntatieteiden korkeakouluun perustettaisiin syyskuussa saksan lehtoraatti, ja DDR:n kaupallinen edustusto suunnitteli jo helmikuussa paikan hakemista. Ongelmana oli rahoitus, sillä lehtoreiden pyynnöistä huolimatta lehtoreiden työstä ei ollut varaa maksaa palkkaa.¹⁹⁰ Lehtoria ei voitu siis lähettää.

Länsi-Saksa alkoi vuonna 1963 kiinnittää huomiota DDR:n lehtoritoimintaan, mikä on havaittavissa Länsi-Saksan kaupallisen edustuston kulttuuripoliittisessa raportissa. Siinä esimerkiksi mainittiin, että saksan kielen opetusta varten oli saatava kiireellisesti virka Pohjois-Suomeen, jota hoidettaisiin joko Helsingin, Tampereen tai Jyväskylän Goethe-instituuteista käsin. Edustuston mukaan DDR:n vaikutusta voitaisiin ennaltaehkäistä länsisaksalaisen lehtorin avulla. Ouluun tulevaisuudessa perustettava yliopisto ja siellä oleva suomalais-saksalainen seura loivat Länsi-Saksalle hyvät

¹⁸⁴ Kaupallisen edustuston toimintamuistio 13.2.1961. A.890, MfAA.

¹⁸⁵ Muistio korkeakoulu- ja ammattikasvatuksen valtiosihteeristössä 23.2.61 pidetystä kokouksesta. A 16.890, MfAA.

¹⁸⁶ DDR:n ulkoasiainministeriön kirje koskien lehtori Wenzeliä 17.1.1963. A 16.890, MfAA.

¹⁸⁷ ”DDR-Kulturzentrum Helsinki: Virtuaalimuseo”. DDR-Kulturzentrumin nettisivut. <<https://www.ddr-kulturzentrum.com/>> [luettu 13.3.2024].; ¹⁸⁷ DDR:n kaupallisen edustuston raportti 23.1.1965. A 16.903, MfAA.

¹⁸⁸ Leipzigin Karl Marx yliopiston Herder-instituutti koulutti saksan kielen opettajat ja lähetti heidät Suomeen. Ks. Hentilä 2004, 73.

¹⁸⁹ Lübbe 1981, 285–286, 289.

¹⁹⁰ Kaupallisen edustuston kirje ulkoasiainministeriölle 12.2.1962; DDR:n korkeakoulu- ja ammattikasvatuksen valtiosihteeristön kirje ulkoasiainministeriölle 12.3.1962. A 16. 890, MfAA.

mahdollisuudet yhteyksien muodostamiseksi.¹⁹¹ Vuonna 1963 Länsi-Saksa alkoi selvästi kiinnittää huomiota lehtoritoimintaan osana kilpailua, mutta mitään suuria liikkeitä ei tapahtunut.

Samalla myös DDR oli huolissaan Länsi-Saksan kasvavasta aktiivisuudesta. Vuonna 1963 DDR:n ulkoasiainministeriö piti kiireellisenä toisen lehtorin lähettämistä Kulturzentrumiin, sillä kysyntä oli kasvanut ja Länsi-Saksan oli lisännyt aktiivisuuttaan saksan kielen ja kulttuuripropagandan alalla.¹⁹² DDR:n kasvatti lehtoreidensa määrää maaliskuussa, kun Kulturzentrumin lehtoraattiin lähetettiin kaksi lehtoria.¹⁹³ Tilanne parani DDR:n kannalta entisestään toukokuussa, kun Jyväskylän korkeakouluun aukesi saksan lehtorin paikka, joka pyrittiin täyttämään DDR:n maksamalla itäsaksalaisella lehtorilla. Ulkoasiainministeriön kulttuuriosasto tuki lehtorin lähettämistä, sillä se loisi uusia kulttuuripoliittisia mahdollisuuksia Suomessa, joka oli DDR:n tärkein painopiste Pohjois-Euroopassa.¹⁹⁴

Lehtorinimitysten merkityksestä DDR:lle kertoo se, että Länsi-Saksan vaikutusvallan vastustaminen oli niin tärkeää, että DDR:ssä oltiin valmiita maksamaan lehtorin palkka itse. Oleellista oli, että virka täytettäisiin DDR:n lehtorilla, ei länsisaksalaisella lehtorilla. DDR pyrki selvästi luomaan omilla lehtoreillaan vastapainoa suomalaisissa yliopistoissa opettaviin länsisaksalaisiin lehtoreihin. Lehtorinimitykset toivat kilpailuasetelman yliopistoihin.

Tämä strategia huomattiin Länsi-Saksan kaupallisessa edustustossa. Edustuston raportista selviää, että DDR-Kulturzentrum onnistui nimittämään Jyväskylään lehtorin. Lisäksi DDR oli lahjoittanut korkeakoululle toisen lehtorin viran, jonka Schmidt lopulta täytti. Länsi-Saksan kaupallisen edustuston mukaan oli tehtävä kaikkensa, että tällaiset tapaukset voitiin tulevaisuudessa välttää. Länsi-Saksalla oli kuitenkin etulyöntiasema, sillä länsisaksalaisia lehtoreita oli vuonna 1963 Suomessa edelleen enemmän. Kehitys oli kuitenkin edustuston mukaan vaarallinen.¹⁹⁵

DDR-Kulturzentrumin kielitoiminta painottui 1960-luvun alkuvuosina lehtoraatin toimintaan panostamiseen ja opiskelijoiden houkuttelemiseen pois Länsi-Saksan tukemasta saksalaisesta koulusta. Vuonna 1963 DDR alkoi myös aktiivisesti lähettää itäsaksalaisia lehtoreita suomalaisiin yliopistoihin. Länsi-Saksan kaupallinen edustusto alkoi puolestaan vasta 1963 olla huolissaan

¹⁹¹ Länsi-Saksan kulttuuripoliittinen vuosikertomus 1963, lähetetty ulkoasiainministeriölle 7.2.1964. 606/IV7/231, PAAA.

¹⁹² Ulkoasiainministeriön korkeakoulu- ja ammattikasvatuksen osaston kirje talousosastolle 14.1.1963; Talousosaston kirje Helsingin kaupalliselle edustustolle 14.3.1963. A 16.890, MfAA.

¹⁹³ Neues Deutschland 31.2.1963, "Lektoren nach Finnland".

¹⁹⁴ DDR:n korkeakoulu- ja ammattikasvatuksen valtiosihteeristön kirje ulkoasiainministeriön kulttuuriosastolle 18.5.1963. A 16.903, MfAA.

¹⁹⁵ Länsi-Saksan kulttuuripoliittinen vuosikertomus 1963, lähetetty ulkoasiainministeriölle 7.2.1964. 606/IV7/231, PAAA.

DDR:n kehityksestä etenkin yliopistojen lehtorisektorilla. Goethe-instituutin osalta vuodet 1960–1962 eivät olleet järin aktiivisia, vaan kilpailun voidaan nähdä käynnistyneen 1963 tapahtumien seurauksena.

3 Kilpailun maantieteellinen leviäminen ja vastapuolen toiminnan tarkempi seuraaminen (1964–1965)

Saksan kielen asema oli heikentynyt toisen maailmansodan jälkeen, ja englantia otti suurelta osin saksan sekä ranskan kielen aseman kansainvälisenä lingua franca -kielenä. Tämä kansainvälinen kehitys heijastui myös Suomeen. 1960-luvun puolivälissä saksan kielen merkitys kasvoi osana molempien Saksojen kulttuuripoliittista toimintaa Suomessa.¹⁹⁶

Saksan kieli oli vahvasti juurtunut länsisaksalaiseen kulttuuripoliittikkaan. 1960-luvun puoliväliin asti jatkui ajatus siitä, että saksalaisen kulttuurin syvempi ymmärtäminen vaati saksan kielen osaamisen, jonka takia kielenopetukseen tuli panostaa. Länsi-Saksa odotti Suomessa kielen opetuksen tarpeen olevan suurin ennen kaikkea maakunnissa, johon Goethe-instituutin toiminnan tulisi suuntautua.¹⁹⁷

DDR ei keskittynyt aluksi kielenopetukseen, sillä se ei tuonut DDR:lle juuri näkyvyyttä. DDR alkoi panostaa kielikilpailuun erityisesti vuosikymmenen puolivälistä alkaen. Samalla kielenopetus otettiin osaksi ulkomaista tiedotustoimintaa. Tämä näkyi esimerkiksi DDR:stä kertovien materiaalien käyttämisellä osana kielenopetusta.¹⁹⁸

Kielikilpailun lisäksi vuosia 1964–1965 kuvaa tapahtumatoiminnan muutos. DDR siirtyi yksittäisten tapahtumien sijaan laajempiin kulttuuritapahtumakiertoihin. Tällaisella toiminnalla pyrittiin saamaan suuremman yleisön huomio sekä mahdollisuuksia luoda tiiviitä kontakteja. DDR toi itäsaksalaisia Suomeen ja seurasi tarkasti lehdistöpalautetta.¹⁹⁹

Kokonaisuudessaan kilpailuasetelma alkoi laajentua ja kiristyä. Molemmat instituutit tunnistivat kilpailutilanteen ja seurasivat sen kehitystä. Goethe-instituutin ja DDR-Kulturzentrum välille alkoi muodostua yhä enemmän jännitteitä.

¹⁹⁶ Griese 2006, 159.

¹⁹⁷ Ibid., 160.

¹⁹⁸ Ibid., 161.

¹⁹⁹ Ibid., 141.

3.1 Kilpailun kehittyminen Jyväskylässä

Vuonna 1964 Jyväskylän korkeakoulussa oli kaksi itäsaksalaista lehtoria. Vaikka lehtorit toimivat korkeakoulun tiloissa, he olivat suoraan sidottuna Kulturzentrumiin. Kulturzentrumin tuli tarjota DDR:n lehtoreille tarvittavat olosuhteet, jotta he kykenivät esiintymään tehokkaasti opiskelijoille ja muulle yleisölle Jyväskylässä. Kulturzentrumin tuli antaa lehtoreiden käyttöön sopivia dioja, elokuvia ja näyttelyitä.²⁰⁰

Vuonna 1963 nimitetyt DDR:n lehtorinvirat muuttivat lehtorinimitysten merkitystä Länsi-Saksalle. Länsi-Saksan edustusto koki, että DDR oli kahdella lehtorilla ”miehittänyt Jyväskylän saksanlehtoraatin”, joka oli aiemmin ollut Länsi-Saksalla hallussa. Tämän vuoksi Jyväskylän pistettä ei saisi sulkea. Jyväskylän Goethe-instituuttiin tuli lähettää toinen lehtori, jotta DDR ei saisi Jyväskylää täysin haltuunsa. Muuten suomalaiset luulisivat Länsi-Saksan vetäytyvän Jyväskylästä.²⁰¹

Jyväskylän Goethe-instituutin merkitys alkoi muuttua, eikä sen toiminta kohdistunut enää vain korkeakoulun germanisteihin. DDR:n läsnäolon kasvu kaupungissa kasvatti myös Goethe-instituutin kulttuuripoliittista merkitystä ja Länsi-Saksan kiinnostusta kaupunkia kohtaan. Jyväskylästä oli muodostumassa kulttuurikeskusten kilpailun keskus.

Jyväskylä oli DDR:lle keskeinen vaikuttamisen kohde. Kaupungin merkityksestä kertoi DDR:n opetusministerin Margot Honeckerin vierailu Jyväskylässä toukokuussa 1964. Vierailu aiheutti Länsi-Saksan edustajissa huolta Jyväskylän tilanteesta. Deutsches Institutin johtaja Bartsch oli erityisen huolissaan itäsaksalaisista lehtoreista. Hänen mukaansa ”tulos on surullinen verrattuna aiempaan asemaamme Jyväskylän yliopistossa”. Bartschin mukaan suomalaisten skeptisyys DDR:ää kohtaan oli lieventynyt. Kyseessä ei ollut radikaali käänne, mutta silti suunta, joka täytyi pysäyttää. Bartschin mukaan paras keino tähän oli vapaa, demokraattinen ja itsevarma asenne.²⁰² Kirjeestä voi päätellä, että länsisaksalaiset kokivat itäsaksalaisten lehtoreiden valintojen taustalla olleen suomalaisten asenteen muutos. Tämä ei välttämättä ollut totuus, vaan taustalla on voinut vaikuttaa suomalaisten pyrkimys tasapuoliseen suhtautumiseen molempia Saksoja kohtaan.

Münchenin keskushallinnon Dieter Braunin vastauksessa Bartschille todettiin, että ulkoasiainministeriö ei ollut ottanut kehityksen seurauksia kunnolla huomioon.²⁰³ Aineiston

²⁰⁰ DDR:n kaupallisen edustuston toimintamuistio 3.3.1964 keskustelusta tohtori Worgtin, toveri Ranftin ja Jyväskylän kasvatustieteellisen korkeakoulun dosentin kanssa 29.2.1964. A 14.250, MfAA.

²⁰¹ Teleksi Helsingistä 11.4.1964. 606/IV7/231, PAAA.

²⁰² Bartschin kirje Dieter Braunille 9.5.1964.; Käännös Uusi Suomen artikkelista 7.5.1964. Goethe-instituutin 1960-luvun historiikki, Helsingin Goethe-instituutti.

²⁰³ Dieter Braunin kirje Bartschille 25.5.1964. Goethe-instituutin 1960-luvun historiikki, Helsingin Goethe-instituutti.

perusteella näyttääkin siltä, että Suomen toimipisteet ja kaupallinen edustusto ottivat DDR:n vaikutusvallan kasvun Jyväskylässä selvästi vakavammin kuin Bonn.

Vuoden 1964 lopulla Jyväskylän toimipisteen johtaja Hermann Hitz pyysi keskushallinnolta siirtoa uusiin tiloihin. Kaupallinen edustusto tuki Jyväskylän aloitetta ja oli yhteydessä asiasta myös ulkoasiainministeriöön. Keskushallinnolle lähetetyssä kirjeessä vedottiin siihen, että Goethe-instituutti ei pystynyt nykyisillä tiloilla vastaamaan Keski-, Itä- ja Pohjois-Suomen kulttuuripoliittisiin vaatimuksiin. Jyväskylän Goethe-instituutilla oli vastuullaan maantieteellisesti laajin alue Suomessa. Uudet tilat kannattaisivat, sillä ne olisivat lähellä korkeakoulua ja Goethe-instituutti pystyisi samalla vastaamaan tehokkaammin DDR:n kaupungissa saamaan jalansijaan. Hitzin mukaan kaksi itäsaksalaista lehtoria, ja suunnitelmat siitä, että Greifswaldin yliopisto alkaisi sponsoroidaan Jyväskylän korkeakoulua, osoittivat DDR:n vakiintunutta asemaa kaupungissa. Jyväskylän lisäksi DDR oli yrittänyt saada jalansijaa Kuopiossa, joka kuului myös Jyväskylän vastuualueeseen. Hitzin mukaan Jyväskylän toimipisteestä täytyi tehdä tehokas vastapaino DDR:n toiminnalle erityisesti niiden suurten kaupunkien ympärillä, joissa DDR oli aktivoitunut.²⁰⁴

Vuoden vaihtuessa vuoteen 1965 oli selvää, että Jyväskylän Goethe-instituutin toimipisteen merkityksestä oli eriäviä mielipiteitä Länsi-Saksan edustajien kesken. Ulkoasiainministeriön kaupalliselle edustustolle lähetetystä kirjeestä käy ilmi, että ulkoasiainministeriön maareferentin, Skandinavian²⁰⁵ kulttuuri-instituuttien johtajan sekä Münchenin keskushallinnon hallintaosaston johtajan välillä käydyssä keskustelussa oli pohdittu, pitäisikö Jyväskylässä olla ollenkaan kulttuuri-instituuttia. Instituutin jatkaminen nykyisissä tiloissa ei ollut järkevää. Kirjeessä vedottiin myös heikkoon taloustilanteeseen, sillä silloisessa taloustilanteessa Suomeen ei ollut mahdollista perustaa tulevana vuosina lisää kulttuuri-instituutteja eikä lähettää Goethe-instituutin lehtoreita Suomen maakuntakaupunkeihin. Mahdollista olisi ollut siirtää instituutti Ouluun tai Vaasaan. Päätöksen instituutin sulkemisesta tai laajentamisesta voisi tehdä vain ulkoasiainministeriö yhdessä Goethe-instituutin keskushallinnon kanssa.²⁰⁶

Jyväskylän toimipisteen johtaja Hitz jatkoi vaatimuksiaan uusista tiloista, ja vetosi tällä kertaa suoraan Müncheniin hallintaosaston johtajaan Weckeriin. Hitz painotti edelleen Jyväskylän toimipisteen parantamista DDR:n kulttuuripoliittisen toiminnan takia. Hän mainitsi esimerkkinä, kuinka DDR oli tehnyt tuhansien markkojen arvoisia kirjalahjoituksia saksan kielen laitokselle. Tämän takia myös Länsi-Saksan täytyisi tehdä vastaava ennen kuin DDR ehdisi uudestaan. DDR oli

²⁰⁴ Hermann Hitzin kirje Goethe-instituutin keskushallinnolle 20.11.1964.; Kaupallisen edustuston kirje ulkoasiainministeriölle 11.12.1964. 606/IV7/329, PAAA.

²⁰⁵ Primääriaineistoissa Suomesta puhutaan osana Skandinaviaa.

²⁰⁶ Ulkoasiainministeriön kirje Helsingin kaupalliselle edustustolle 14.1.1965. 606/IV7/329, PAAA.

myös järjestänyt kahvittelet tiedekunnan jäsenten kanssa, mistä raportoitiin lehdistössä. Hitz kertoi pystyvänsä neutralisoimaan tapahtuneen hänen hyvien lehdistösuhteidensa ansiosta järjestämällä tapahtuman itse. Hitz painotti, että DDR:n jalansijaa voidaan vastustaa vain oikeanlaisilla tiloilla.²⁰⁷ On vaikea arvioida, oliko DDR:ään vetoaminen ensisijainen syy uusien tilojen haluamiselle, vai oliko se keino saada päätöksentekijät myöntymään uusien tilojen vuokraamiseen. Joka tapauksessa Hitz vaikutti olleen aidosti huolissaan Jyväskylän tilanteen kehityksestä.

Helsingin kaupallinen edustusto oli samaa mieltä Hitzin kanssa siitä, että instituutin tiloja täytyi uudistaa. Se oli kuitenkin enemmän huolissaan saksan kielen kurssien tilanteen parantamisesta, johon ei olisi enää varaa, jos rahoja laitettaisiin tilojen parantamiseen ja sen myötä tapahtumien lisäämiseen. Edustuston mielestä Jyväskylän instituutin tilanteen parantaminen oli kulttuuripoliittisesti välttämätöntä Itä- ja Pohjois-Suomen kiireellisen työn tarpeen takia. Kuitenkin niin pienessä kaupungissa kuin Jyväskylässä varojen tulisi suuntautua kielityöhön.²⁰⁸ Edustuston näkemys tukee ajatusta, että Länsi-Saksan kulttuuripoliittinen toiminta suuntautui pääasiassa kielisektorille, ja huoli DDR:n toiminnasta oli suurinta nimenomaan lehtori- ja kielenopetuksen saralla. Tapahtumatoiminta oli vielä toissijaista.

Kaupallisen edustuston pääkonsulina vuonna 1965 aloittanut Günther Kempff tuki maaliskuussa 1965 ulkoasianministeriölle Hitzin näkemystä siitä, että Jyväskylän instituutin läsnäololla voisi olla neutralisoiva vaikutus DDR:n pyrkimyksiä vastaan. Instituutin lakkauttaminen olisi poliittisesti ongelmallista. Edustusto painotti DDR:n ponnisteluiden keskittyneen viime aikoina juuri Jyväskylään ja sen korkeakouluun. DDR:n ponnistelut jatkuisivat, sillä Suomen puolueettomuuspolitiikan vuoksi Suomen tuli ottaa vastaan lehtori- ja kirjalahjoituksia ja ylläpitää suhteita DDR:ään.²⁰⁹ DDR ei lähtisi Jyväskylästä, joten haasteeseen tuli vastata.

Juuri Jyväskylässä DDR:n asema oli sen oman näkemyksensä mukaan vankka. Kahdesta Länsi-Saksan lehtorista ja Goethe-instituutin olemassaolosta huolimatta itäsaksalaisilla lehtoreilla oli opiskelijoiden ja suomalaisen opetushenkilökunnan keskuudessa hyvä maine. DDR:n edustuston mukaan tiedekunnan johto oli joutunut vuoden 1964 aikana jatkuvasti puuttumaan siihen, että DDR:n lehtoreilla oli enemmän suomalaisia opiskelijoita, joten länsisaksalaisille lehtoreille ei jäänyt juuri ketään. Täytyy huomioda, että edustuston näkemys länsisaksalaisten lehtoreiden huonosta menestyksestä on subjektiivinen, joten varmuutta siitä ei ole. Länsisaksalaiset oli edustuston mukaan ”onnistuttu saamaan kiinni” Kulturzentrumin kanssa tehdyn yhteistyön ja

²⁰⁷ Hitzin kirje Weckerille 19.1.1965. 606/IV7/329, PAAA.

²⁰⁸ Talousarvio Jyväskylän Goethe-instituutille vuodelle 1966. 11.3.1965. 606/IV7/329, PAAA.

²⁰⁹ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston pääkonsulin Günther Kempffin kirje ulkoasiainministeriölle 12.3.1965. 606/IV7/329, PAAA.

DDR:n lehtoreiden ansiosta. Esimerkkeinä annettiin DDR:n edustajien järjestämät elokuvaillat ja luennot. Edustusto mainitsi kuitenkin raportissaan, ettei Jyväskylän vankka tilanne pätenyt koko Suomeen.²¹⁰ Länsi-Saksalla meni muissa suomalaisissa kaupungeissa paremmin kuin DDR:llä.

Raportin mukaan DDR päihittäisi Länsi-Saksan taitavalla ja mielikuvituksellisella toiminnalla. Tämä toiminta osoittaisi suomalaisille, että DDR vaali saksalaista humanistista kulttuuriperintöä. Se todistaisi, että sosialismissa kulttuuri kuului koko kansalle. Jyväskylässä toteutettu toiminta oli osoitus siitä, että tämän saavuttaminen oli mahdollista.²¹¹

Edustamalla saksalaista kulttuuriperintöä ja luomalla etäisyyttä Länsi-Saksaan todistettaisiin suomalaisille, että sosialistinen DDR oli parempi Saksa. Jyväskylän menestys antoi DDR:lle toivoa siitä, että vastaavanlainen tilanne olisi saavutettavissa muuallakin Suomessa.

DDR-Kulturzentrumin, DDR:n edustuston ja itäsaksalaisten lehtoreiden toimintaa verrattiinkin jatkuvasti siihen, mitä Goethe-instituutti teki Jyväskylässä. DDR:n edustajat tuntuivat myös aktiivisesti luovan kilpailuasetelmaa kaupungissa.

3.2 Länsi-Saksan huoli lehtoritoiminnasta

Kielisektorilla Länsi-Saksan edustusto ja Goethe-instituutti kokivat painetta toimia. Jyväskylän tilanne huolestutti, mikä pakotti tarkastelemaan tilannetta muuallakin Suomessa. Huolta oli etenkin Pohjois-Suomen suhteen. Länsi-Saksan kaupallinen edustusto halusi lähettää sinne kiireisesti lehtorin. Lehtorin lähettäminen ehkäisisi DDR:n toimintaa alueella, joka oli jo ennestään enemmän ”kommunismin saastuttama” kuin muut osat maata. Myös Tampereella avautuva lehtorinvirka tulisi täyttää länsisaksalaisella lehtorilla.²¹² Oulu aiheutti erityisen paljon huolta Helsingin päässä. Jos DDR laajentuisi pohjoiseen, ”olisi sen invaasio pysäyttämätön”.²¹³

Saksan kielen opetusta tuli edistää sekä DDR:n uhkaavan lehtoritoiminnan että englannin kielen suosion kasvun takia. Suomalaiset kaupungit myös pyysivät toistuvasti Länsi-Saksalta lehtoreita kaupunkeihinsa. Esimerkiksi Vaasan pormestari pyysi Goethe-instituutilta sivupisteen perustamista kaupunkiin.²¹⁴ Kaupallinen edustusto näki prioriteettina maakuntien ja kolmen Goethe-instituutin

²¹⁰ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston pääkonsulin Günther Kempffin kirje ulkoasiainministeriölle 12.3.1965. 606/IV7/329, PAAA.

²¹¹ Ibid.

²¹² Länsi-Saksan kaupallisen edustuston kulttuuripoliittinen vuosikertomus 1963, lähetetty ulkoasiainministeriölle 7.2.1964. 606/IV7/231, PAAA.

²¹³ Teleksi Helsingistä ulkoasiainministeriöön 11.4.1964. 606/IV7/231, PAAA.

²¹⁴ Vaasan pormestarin kirje Münchenin Goethe-instituuttiin 7.11.1964.; Kaupallisen edustuston kirje Münchenin keskushallinnolle 11.12.1964. 606/IV7/231, PAAA.

toimintasäteen ulkopuolella olevien alueiden saksan kielen opetuksen. Edustusto painotti erityisesti niitä kaupunkeja, jotka toimivat koulutuskeskuksina. Tavoitteena oli saada kaupunkeihin pysyviä opettajia, eikä sellaisia, jotka viipyvät kaupungissa vain muutaman päivän. Pysyvyys tarkoittaisi samalla myös Länsi-Saksan kulttuurillista edustusta ja kontaktien luomista.²¹⁵

Intressit varojen käyttämiseen erosivat Länsi-Saksan edustajien välillä Suomessa. Edustuston mukaan Suomen kolme instituutinjohtajaa olivat saksan opettajien lähettämisen sijaan painottaneet instituuttien kasvattamista ja tilojen parantamista Helsingissä, Tampereella ja Jyväskylässä.²¹⁶ Edustusto siis halusi laajentaa toimintaa maakuntiin kielen kehittämisen, mutta myös Länsi-Saksan kulttuurisen vaikutuksen lisäämiseksi yhä laajemmalla alueella Suomessa. Goethe-instituutit itse taas toivoivat enemmän varoja itse instituuttien kehittämiseen. Erimielisyydet eri edustajien kesken hankaloittivat Länsi-Saksan kulttuuripolitiikan tekemistä.

Vuoden 1964 vaihtuessa vuoteen 1965 DDR kiinnitti tarkkaan huomiota Goethe-instituutin ja länsisaksalaisten lehtoreiden toimintaan. DDR:n edustuston päällikkö Wilhelm Thiele painotti, että DDR:n lehtoreiden tulisi paremmin arvioida Goethe-instituuttien toimintaa Suomessa. Näiden arvioiden perusteella DDR-Kulturzentrum tai kaupallinen edustusto voisi ryhtyä toimenpiteisiin Goethe-instituuttien toiminnan tehokkaaksi torjumiseksi. Edustusto oli erityisen huolissaan Goethe-instituutin Jyväskylän instituutin johtajasta Hitzistä, jonka takia toiminta oli Jyväskylässä lisääntynyt.²¹⁷

Tuleviksi toimenpiteiksi mainittiin keskittyminen DDR-Kulturzentrumin ja DDR:n lehtoreiden toiminta-alueen laajentamiseen. Toimintaa tulisi keskittää Keski- ja Itä-Suomen kaupunkeihin, erityisesti Kuopioon, Mikkeliin ja Savonlinnaan. Myös Pohjois-Suomeen tulisi keskittää toimintaa. Pohjois-Suomessa painopisteinä olivat Oulu, Kemi ja Rovaniemi. Ouluun tulisi harkita saksanlehtoraatin perustamista ennen kuin Goethe-instituutti tekisi vastaavan aloitteen.²¹⁸

DDR:n kaupallinen edustusto otti tavoitteekseen vuonna 1965 kehittää lehtoritoimintaansa, ja yritti saada samanlaista Jyväskylässä saavutettua jalansijaa myös muihin suomalaisiin kaupunkeihin. DDR:lle oli pettymys, ettei esimerkiksi Turussa ollut onnistuttu luomaan samankaltaista yhteistyötä kuin Jyväskylässä, vaikka Rostock oli Turun ystävyyskaupunki. Myös Greifswaldin yliopiston toivottiin luovan yhteyksiä Oulun yliopistoon.²¹⁹

²¹⁵ Kaupallisen edustuston kirje Goethe-instituutin keskushallinnolle 11.3.1965. 606/IV7/329, PAAA.

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ DDR:n kaupallisen edustuston raportti 23.1.1965. A 16.903, MfAA.

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ DDR:n kaupallinen edustusto saksan kielen asemasta ja vaikutuksesta Suomessa 7.7.1965. C 1.363/73, MfAA.

Olemassa olevista vaihtoehtoista pääpainoiksi otettiin Tampereen ja Helsingin yliopistot. Tampereella vaikeuksia aiheutti Länsi-Saksan vankka asema. Tämä johtui Tampereen Goethe-instituutin yhteistyöstä Tampereen korkeakoulun kanssa. Lisäksi oli tiedossa, että korkeakoulun avoin lehtorin paikka täytettäisiin vuoden 1965 lopulla länsisaksalaisella lehtorilla. Raportin mukaan toistaiseksi kaikki muut pyrkimykset lisätä DDR:n kulttuuripoliittista vaikutusvaltaa olivat epäonnistuneet. Tampereen merkitystä DDR:lle lisäsi se, että se oli Suomen toiseksi suurin kaupunki ja Suomen tärkein teollisuuskaupunki. Kaupungin merkitystä lisäsi myös se, että Länsi-Saksa vaikutti siellä aktiivisesti. DDR:n läsnäoloa haluttiinkin lisätä, jotta voitiin vastustaa Länsi-Saksan vaikutusta. Tämä kertoo DDR:n edustuston suunnitelmista kilpailla kaupungissa Länsi-Saksan kanssa. Tampereen lisäksi Länsi-Saksa vaikeutti DDR:n asemaa myös Helsingissä. Ongelmia aiheutti Länsi-Saksan panostus erityisesti Helsingin yliopistoon.²²⁰

Oli kuitenkin kaupunki, jossa DDR pärjäsi paremmin kuin Länsi-Saksa. DDR oli onnistunut kasvattamaan vaikutustaan Lahdessa, jossa Kulturzentrum järjesti DDR:n kielenopetusta. DDR:n edustuston mukaan Goethe-instituutti ei pystynyt aloittamaan siellä kielenopetusta vuonna 1964, joten DDR:n saavutusta voitiin pitää merkittävänä.²²¹ DDR-Kulturzentrumilla oli selvästi tarve päihittää Goethe-instituutti; kilpailuasetelmaa luotiin levittäytymällä yhä laajemmin suomalaisiin kaupunkeihin ja mieluiten ennen Goethe-instituuttia.

Elokuussa 1965 DDR:ssä päätettiin hakea Tampereen yhteiskuntatieteiden korkeakoulussa avoinna olevaa saksan lehtorin paikkaa. Edustusto oletti Länsi-Saksan kilpailevan auki olevasta paikasta. Virka haluttiin täyttää itäsaksalaisella lehtorilla, jotta voitiin muodostaa vastapaino Tampereen Goethe-instituutille ja avata uusia mahdollisuuksia ulkomaan tiedotustoiminnalle. Myöhemmistä asiakirjoista käy ilmi, että Kulturzentrumista suunniteltiin lähetettävän lehtori Tampereelle.²²² Aineiston perusteella näyttää kuitenkin siltä, ettei paikkaa täytetty itäsaksalaisella lehtorilla.²²³ On selvää, että DDR piti paikan täyttöä ja vaikutusvallan vahvistamista Tampereella niin tärkeänä, että Kulturzentrumista oltiin valmiita lähettämään sinne lehtori, minkä vuoksi Kulturzentrumin oma lehtoripaikka täytyi täyttää toisella lehtorilla.

Kokonaisuudessaan vuosina 1964–1965 vastapuolien lehtorikilpailu kiihtyi merkittävästi. Kovinta kilpailu oli Jyväskylässä, mutta molemmat osapuolet suunnittelivat ja tekivät liikkeitään kohti muitakin suomalaisia kaupunkeja. Suuria liikkeitä ei kuitenkaan tänä aikana tehty. DDR:n edustajat

²²⁰ DDR:n kaupallinen edustusto saksan kielen asemasta ja vaikutuksesta Suomessa 7.7.1965. C 1.363/73, MfAA.

²²¹ Ibid.

²²² Kaupallisen edustuston raportti liittyen saksan kielen lehtorin paikan täyttämiseen Tampereella 18.6.1965; Ulkoasiainministeriön kirje korkeakouluministeriön valtiosihteerille elokuussa 1965; Toveri Baltruschatin viesti 4.8.1965. 16.903, MfAA.

²²³ Muistio Helsingissä 11.9.1965; kaupallisen edustuston kirje ulkoasiainministeriölle 4.10.1965. A 16.903, MfAA.

pyrkivät erityisen aktiivisesti vastustamaan Länsi-Saksan asemaa suomalaisissa maakuntakaupungeissa. Tämä selittyy osin sillä, että DDR tuli tilanteeseen altavastajana, joten toiminta vaati siltä enemmän panoksia. On kuitenkin selvää, että toiminta lisäsi kilpailuasetelman muodostumista ympäri Suomea.

3.3 Vastapuolen tarkempi seuraaminen ja yhteenotot tapahtumissa

Muutosta tapahtui myös tapahtumatoiminnassa, ja Länsi-Saksan toiminta alkoi reagoida vahvemmin DDR:n toimintaan. Kesäkuussa 1964 Länsi-Saksan edustuston pääkonsuli Böx lähetti ulkoasiainministeriölle kirjeen, jossa hän kertoi Deutsches Institutin johtajan Bartschin ajatuksesta kutsua professori Hans Meyer Deutsches Institutiin lokakuussa. Hän pitäisi instituutissa esityksen kirjallisuustieteellisestä aiheesta. Hans Meyer oli paennut DDR:stä Länsi-Saksaan, mikä Böxin mukaan vaikuttaisi suotuisasti Suomessa vallitsevaan mielipiteeseen Länsi-Saksasta.²²⁴ Meyerin esiintyminen voisi todistaa suomalaisille Länsi-Saksan olevan parempi Saksa, sillä itäsaksalaisia pakeni DDR:stä Länsi-Saksaan. Kirjeessä ei mainita, että esiintymisellä yritettiin ärsyttää DDR:ää, mutta tavoite on ollut mitä todennäköisimmin samalla myös reaktion saaminen. DDR:stä paenneen professorin esitelmä Goethe-instituutissa ei olisi hyvää mainosta DDR:lle.

DDR:n kansalaisia oli alkanut vieraillla Länsi-Saksan tapahtumissa, mikä aiheutti erimielisyyksiä Goethe-instituutin ja kaupallisen edustuston välillä. Böx pyysi ulkoasiainministeriöltä heinäkuussa 1964, ettei Deutsches Institutin johtajan Werner Bartschin ja toisen Deutsches Institutin työntekijän työsopimuksia enää jatkettaisi vedoten luottamuspuolaan ja molempien henkilöiden DDR-sympatioihin sekä Länsi-Saksan poliittisen linjan vastustamiseen. Böx oli ollut tyytymätön siihen, ettei Bartsch ollut ottanut tarpeeksi kantaa Helsingissä työskentelevien DDR:n virkamiesten, kuten lehtori Wenzelin, yrityksiin osallistua Deutsches Institutin tapahtumiin. Bartsch oli Böxin mukaan puolustanut itäsaksalaisen lehtorin läsnäoloa. Kritiikistä huolimatta Böx piti mahdollisena, että Bartschin käytös olisi voinut johtua siitä, että hän halusi antaa suomalaisille kuvan Saksojen rauhanomaisesta rinnakkaiselosta.²²⁵ Joka tapauksessa itäsaksalaisten vierailut Goethe-instituutin tapahtumissa ja mahdolliset DDR-yhteydet alkoivat selvästi aiheuttamaan ilmapiirin kiristymistä ja erimielisyyksiä myös Suomen päässä.

Tapahtumista raportoitiin myös DDR:n puolella. Wenzel kertoi Böxin pyytäneen Deutsches Institutin johtajaa poistamaan Wenzelin saadessaan tietää hänen olevan DDR:n kansalainen.

²²⁴ Pääkonsuli Böxin kirje ulkoasiainministeriölle 12.6.1964. 606/IV7/231, PAAA.

²²⁵ Pääkonsuli Böxin kirjeet ja liite ulkoasiainministeriölle 17.7.1964, 22.7.1964.; Kempffin kirje ulkoasiainministeriölle 27.11.1964. 606/IV7/231, PAAA.

Wenzelin mukaan Bartsch kieltäytyi, sillä muuten suomalaiset lehtorit olisivat myös poistuneet tilaisuudesta.²²⁶ Wenzel mainitsi länsisaksalaisilla lehtoreilla olleen varauksia tiettyjä suomalaisia professoreita kohtaan, sillä nämä olivat olleet halukkaita yhteistyöhön DDR:n kanssa. Wenzelin mukaan tämä oli osoitus siitä, että Länsi-Saksan edustajien joukossa oli kasvavaa hermostuneisuutta liittyen DDR:n toimintaan.²²⁷ Wenzelin tarinan perusteella Bartschin päätös olla poistamatta Wenzeliä tilaisuudesta oli johtunut suomalaisista. Suomalaiset eivät olisi arvostaneet tällaista päätöstä, joten Wenzelin täytyi saada jäädä. Tämä on todennäköistä, sillä suomalaisille Länsi-Saksan ja DDR:n kilpailutilanne oli lähtökohtaisesti epämurkava. Taustalla saattoivat silti vaikuttaa muutkin tekijät, kuten Bartschin suopeampi suhtautuminen itäsaksalaisiin.

Syyskuussa 1964 Goethe-instituutin keskushallinto lähetti kaikille ulkomaisille Goethe-instituutin toimipisteille yhteisen kirjeen, jossa annettiin ohjeet tilanteille, joissa itäblokin kansalaisia osallistui Goethe-instituutin tapahtumiin. Ohjeiden mukaan DDR:ään tuli suhtautua lähtökohtaisesti siten, että se on osa Saksaa, eikä oma valtio. DDR:n virallisia edustajia ei kuitenkaan kutsuttaisi Goethe-instituutin tapahtumiin, eikä DDR:n lähettämiä kutsuja otettaisi vastaan. Periaatteessa ulkomaan palveluksessa olevien itäsaksalaisten saapuminen tapahtumiin oli sallittua, sillä Länsi-Saksa oli vastuussa kaikista saksalaisista. Rajoitukset koskivat etenkin DDR:n ”pahamaineisia hallituksen kannattajia”. Jos DDR:n virallinen edustaja kuitenkin saapui Goethe-instituutin tiloihin, hänen tuloaan ei saisi estää. Itäsaksalaisten henkilökohtaiset yksityiset käynnit olivat toivottuja, sillä instituutin tuli osoittaa olevansa avoin kaikille saksalaisille.²²⁸

Edeltävässä on nähtävissä Länsi-Saksan yksinedustusvaatimus käytännössä. Länsi-Saksa ei tunnustanut DDR:ää omana valtiona, vaan näki itäsaksalaiset osana yhtä saksalaista kansaa. Myös Goethe-instituutin toiminta Suomessa tähtäsi siihen, että Länsi-Saksan osoitettiin edustavan myös Saksan itäisiä osia. Vierailutilanteet eivät olleet toivottuja, mutta ne voitiin kääntää ulkopoliittisia linjoja mukaillen Länsi-Saksan eduksi.

Elokuussa 1965 Goethe-instituutin keskushallinto lähetti uudelleen samankaltaisen kirjeen johtuen DDR:n ja kommunististen maiden kansalaisten lisääntyneistä vierailuista. Kirje oli pitkälti samankaltainen kuin edeltävänä vuonna lähetetty. Uutena kehotuksena oli, että itäblokkien maiden kansalaisten saivat osallistua tapahtumiin vain, jos he osoittivat henkilökohtaista, ei ”propagandistisesti ohjeistettua tai valvottua kiinnostusta”. Toisin sanoen tässä viitataan esimerkiksi tapauksiin, joissa DDR:n ylätasolta oli käsketty osallistua instituutin tapahtumaan. Lisäksi ohjeissa

²²⁶ DDR:n kaupallisen edustuston raportti 23.1.1965. A 16.903, MfAA.

²²⁷ Lehtoreiden kuuleminen 4.12.1965 DDR:n kaupallisessa edustustossa. A 14.250, MfAA.

²²⁸ Dieter Braunin kirje kaikille ulkomailla sijaitseville Goethe-instituuteille 3.9.1964. 1960-luvun historiikki, Helsingin Goethe-instituutti.

oli lisäyksenä se, että keskushallinnolle ja edustustolle oli ilmoitettava, jos kommunistisen maan kulttuuri-instituutti ilmaisi kiinnostusta yhteistyöhön tai pyrki toteuttamaan kulttuuripoliittisia toimia DDR:n hyväksi.²²⁹

Kirjeen kirjoittaja on eri kuin edeltävänä vuonna, joten lisäykset ja eroavaisuudet voivat osittain johtua siitä. On kuitenkin mahdollista, että tilanne oli vuoden sisään muuttunut, ja lisäohjeet olivat siksi tulleet tarpeellisiksi. Kirje oli lähetetty kaikille Goethe-instituutin toimipisteille, ei vain Suomessa sijainneille. Ohjeet kuitenkin sopivat hyvin Suomen tilanteeseen, sillä Suomessa DDR:n kansalaisilla, toisin kuin monissa muissa maissa, oli mahdollisuus osallistua Goethe-instituutin tapahtumiin. Joka tapauksessa jälkimmäisestä kirjeestä on huomattavissa, että Länsi-Saksassa kiinnostuttiin itäsaksalaisten vierailuista yhä enemmän politiikan ja päätöksenteon ylätasolla.

Tänä aikavälinä vierailut näyttävät olleen lähinnä DDR:n suunnalta tapahtuneita. Vuonna 1965 länsisaksalaisten osallistumisesta tapahtumiin on vain muutamia merkintöjä. Esimerkiksi DDR-Kulturzentrumissa oli ollut itäsaksalaisen kirjailijan Erik Neutschin vierailun takia tapahtuma, jossa oli mukana muutamia länsisaksalaisia.²³⁰

Vuonna 1965 Goethe-instituutti kiinnostui kokonaisvaltaisesti enemmän DDR-Kulturzentrumin toiminnasta. Helsingin Goethe-instituutissa olevassa DDR-Kulturzentrumista kertovassa kansiossa on liitteenä uutinen itäsaksalaisesta lehdestä, jossa kuvaillaan DDR-Kulturzentrumia ja sen toimintaa. Lehtileikkeen talteenotto kertoo siitä, että Goethe-instituutti oli kiinnostunut siitä, mitä DDR-Kulturzentrum teki. Samassa kansiossa oli myös analyysi DDR-Kulturzentrumin kirjakatalogista ja kelanauhurikatalogista.²³¹ Vastapuolen toiminnan tarkkailu kertoo kiinnostuksesta sekä kilpailuasetelman kiristymisestä.

3.4 Esiintyjiä, lehdistöä ja suomalaisten palautetta

Vuonna 1965 on nähtävissä selvä muutos Kulturzentrumin toiminnassa. Vuonna 1964 DDR-Kulturzentrum oli keskittynyt etenkin Jyväskylän toiminnan kehittämiseen ja kieli- ja lehtoritoimintaan, mutta seuraavana vuonna toiminta laajeni niin, että DDR alkoi panostaa uudella tavalla myös tapahtumatoimintaan. Kulturzentrumiin kutsuttiin korkea-arvoisia vieraita DDR:stä ja media vedettiin yhä vahvemmin mukaan.

²²⁹ Werner Rossin kirjoittama lähettämä kiertokirje kaikille Goethe-instituutin ulkomaisille toimipisteille 31.8.1965. 1960-luvun historiikki, Helsingin Goethe-instituutti.

²³⁰ Raportti Erik Neutschin vierailusta. Helsinki 22.2.1965. A 16.908, MfAA.

²³¹ Analyysi DDR-Kulturzentrumin kirjakatalogista 6.9.1965 sekä kirja- ja kelanauhurikatalogit. DDR-Kulturzentrumin kansio, Helsingin Goethe-instituutti.

Heti alkuvuodesta DDR-Kulturzentrum ja Suomi-DDR-Seura järjestivät Bertolt Brecht-konsertteja muutamissa suomalaisissa kaupungeissa. Konsertissa esiintyi pianisti Herbert Kaliga ja laulaja Herbert Hähnel. Suomalaiset sanomalehdet kirjoittivat tapahtumasta. Skp:n ja Skdl:n äänenkannattaja Kansan Uutiset²³² -sanomalehden artikkeli aloitti kirjoituksensa esitykseen liittyen ensin positiivisessa sävyssä. Kuitenkin lopussa mainitaan, että Kaligan ja Hähnelin esitys oli vaatimaton, outo ja ilmeeton. Kansan Uutisten mukaan oli kyseenalaista, edustivatko taiteilijat sellaista tasoa, joka oikeuttaisi heidät kansainväliseen edustukseen.²³³ Mielenkiintoista on, että Kansan Uutiset oli DDR:n näkökulmasta yksi ainoista oikeaoppisista suomalaisista sanomalehdistä, sillä se oli kommunististen puolueiden äänenkannattaja.²³⁴ Se, että Kansan Uutisetkin kritisoi esitystä, aiheutti DDR:ssä varmasti entistä enemmän huolta esitysten tasosta. Helsingin Sanomat puolestaan kommentoi laulujen edustaneen Brechtin sävellysten vaatimattominta tuotantoa. Jäljelle oli jäänyt poliittinen sävellys, jota voisi luonnehtia ”sosialistiseksi uusinfantilismiksi”.²³⁵

DDR:n kaupallinen edustusto raportoi Berliiniin huolestuneena palautteesta. Huolta lisäsi se, että Goethe-instituutti oli järjestänyt samaan aikaan kaksi konserttia, joiden laatu oli ollut parempi. Tällaisia tilaisuuksia tulisi jatkossa välttää, sillä ne eivät auttaneet edistämään DDR:n maineen parantamista ulkomailla. Samanlaisia ”vahinkoja” oli tapahtunut toistuvasti aiemmin, joten edustusto pyysi, että ulkoasianministeriö käyttäisi vaikutusvaltaansa sen varmistamiseksi, että kapitalistisiin ulkomaihin lähetetään vain sellaisia taiteilijoita, jotka tekivät oikeutta DDR:n kansainväliselle maineelle.²³⁶

Tapauksesta raportoitiin myös suoraan kulttuuriministeri Hans Bentzinille. DDR:n varaulkoasiainministerin Krolikowskin lähettämän raportin mukaan suomalainen kritiikki oli perusteltua. Krolikowskin mukaan Denogin tulisi jatkossa valmistella taitelijavierailuja tiiviissä yhteistyössä kulttuuriministeriön ja ulkoasianministeriön kanssa. Krolikowski toivoi, että Bentzin kehottaisi ministeriötä kiinnittämään huomiota esitysten korkeaan taiteelliseen tasoon.²³⁷

Tapaus osoitti yksittäisillä konserteilla olevan suurta merkitystä DDR:lle valtion korkeimmalla tasolla. Ne suunniteltiin ylätasolla ja niiden menestymistä seurattiin. Kulttuuritoiminnalla oli suurta poliittista merkitystä, ja Suomea kohtaan oli kiinnostusta ja odotuksia. Tätä tukee se, että DDR oli

²³² Kansan Uutiset aloitti toimintansa, kun Skp:n äänenkannattaja *Työkansan sanomat* ja Skdl:n äänenkannattaja *Vapaa sana* sulautettiin yhteen vuonna 1957. Ks. Leppänen 2007, 5 ja 16.

²³³ DDR:n kaupallisen edustuston kirje ulkoasianministeriölle 25.1.1965, liitteenä Kansan Uutisten ja Helsingin sanomien uutiset. A 16.908, MfAA.

²³⁴ Hentilä 2004, 74.

²³⁵ DDR:n kaupallisen edustuston kirje ulkoasianministeriölle 25.1.1965, liitteenä Kansan Uutisten ja Helsingin sanomien uutiset. A 16.908, MfAA.

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Krolikowskin kirje DDR:n kulttuuriministerille 4.2.1965. A 16.908, MfAA.

kiinnostunut siitä, miten suomalainen lehdistö kirjoitti kulttuuritapahtumista. Negatiivisen palautteen nähtiin vaikuttavan kielteisesti DDR:n ulkomaankuvaan. Tapauksesta on nähtävissä myös kilpailuasetelma Goethe-instituutin kanssa, sillä samanaikaisesta, ”laadultaan paremmasta” Länsi-Saksan tapahtumasta raportoitiin myös DDR:ään. DDR-Kulturzentrumin tuli järjestää parempia kulttuuritapahtumia kuin Goethe-instituutti, ja epäonnistumisia tuli välttää.

Helmikuussa Kulturzentrum kutsui kirjailija Erik Neutschin Suomeen. Neusch luki DDR-Kulturzentrumissa paikalla saapuneelle yleisölle romaaniaan ”Spur der Steine”.²³⁸ DDR:lle oli tärkeää lisätä DDR-kirjallisuutta Suomessa ja samalla heikentää länsisaksalaisen kirjallisuuden asemaa kirjamarkkinoilla. Neutschin matkan tarkoituksena oli keskustella DDR:n uudesta kirjallisuudesta julkisissa tapahtumissa ja tehdä sitä näin tunnetuksi Suomessa.²³⁹

Neutschin vierailusta raportoitiin SED:n keskuskomitean kulttuuriosaston johtajalle asti. Kirjeen kirjoittaja Grunert kritisoi Neutschin Suomen medialle antamia DDR-kirjallisuutta koskevia kriittisiä kommentteja. Kriitikoista ja Neutschin virheellisistä väittämistä huolimatta Grunert myönsi, että Neutschin kommenteissa oli rationaalinen ydin. DDR:n kirjallisuuspropaganda ei täyttänyt sille annettuja tehtäviä ja mahdollisuuksia ulkomailla. Tästä huolimatta Grunert oli sitä mieltä, ettei Neusch käyttänyt hyväkseen lehdistötilaisuutta antaakseen vastuullista tietoa DDR:n kulttuuripoliitikasta ja kirjallisuuspropagandasta.²⁴⁰

Tämä korostaa jälleen lehdistön keskeisyyttä Kulturzentrumin toiminnassa. Vaikka Neutschin DDR-kirjallisuutta koskevissa kriittisissä kommenteissa olisi ollut perää, olisi hänen silti pitänyt hyödyntää kulttuurikeskuksessa pitämänsä lehdistötilaisuus levittääkseen kulttuuripoliittista tietoa. DDR:ssä oli ollut Neutschin vierailua kohtaan suuria kulttuuripoliittisia tavoitteita, jotka olisi pitänyt täyttää.

Neutschin vierailu muiden vierailuiden joukossa laskettiin kuitenkin onnistumiseksi.²⁴¹ Myös Kulturzentrumin toiminta oli kehittynyt. Sen kerrottiin onnistuneen esittämään suomalaisille DDR:n yhteiskunnallista kehitystä monin eri tavoin. Yhä useammat suomalaiset olivat lähestyneet keskusta yhteistyötarkoituksessa.²⁴²

Onnistumisista huolimatta Kulturzentrumin toiminta oli ottanut yhä enemmän takapakkia. Suurin ongelma Kulturzentrumin toiminnalle oli Goethe-instituutti. Helsingissä laaditun raportin mukaan

²³⁸ Neue Zeit 16.2.1965, “Altes Thema mit neuem Sinn: Erik Neusch las in Helsinki”.

²³⁹ Bauerin raportti Neutschin matkasta 22.2.1965. A 16.908, MfAA.

²⁴⁰ Horst Grunertin kirje SED:n keskuskomitean kulttuuriosaston johtajalle 24.6.1965. A 16.908, MfAA.

²⁴¹ Helsingissä kirjoitettu raportti ulkoasianministeriön kulttuuriosastolle koskien Suomen ja DDR:n kulttuurisuhteita 15.7.1965. C 5.652, MfAA.

²⁴² DDR-Kulturzentrumin työsuunnitelma vuoden 1965 toiselle puoliskolle. 20.7.1965. C 1.129, MfAA.

Goethe-instituutilla oli kolmen toimipisteen avulla Suomessa laaja vaikutusvalta ja se järjesti säännöllisesti hyvin valmisteltuja tapahtumia. Kulturzentrum puolestaan ei ollut kykeneväinen julkaisemaan edes kuukausittaista ohjelmaa. Myöskään esiintyjien saapumisesta ei ollut varmuutta ja peruutuksia tuli jatkuvasti. Kulturzentrum oli hyödytön, jos sillä ei ollut mitään tarjottavaa.²⁴³ Kulturzentrumin raportin mukaan Länsi-Saksa oli puolestaan tuonut Suomeen yhä enemmän länsisaksalaisia akateemikkoja luennoimaan. Kulturzentrumin tulokset eivät siis olleet tyydyttäviä.²⁴⁴ Kulturzentrumin toimintaa verrattiinkin jatkuvasti siihen, mitä Goethe-instituutti teki. Onnistumisista ei voitu iloita, jos Goethe-instituutin koettiin edelleen pärjäävän paremmin. Kilpailuasetelma pysyi toiminnan arvioinnissa jatkuvasti mukana.

Lokakuussa vietettiin DDR-Kulturzentrumin 5-vuotisjuhlaa. Itäsaksalaisen Berliner Zeitung - sanomalehden mukaan Suomessa kasvoi tiedon tarve uuteen Saksaan liittyen. Lehti viittaasi maahan ”joka antoi molemmille Saksan valtioille tasa-arvoisen aseman, vaikka se antoikin joillekin herroille Bonnissa harmaita Hallstein-hiuksia.” Tällä viitattiin varmaankin siihen, että lehden mukaan Hallstein-doktriini ja sen sisältämä yksinedustusvaatimus ei menestynyt Suomessa, sillä DDR-Kulturzentrum sai toimia maassa tasa-arvoisesti ja suomalaiset olivat kiinnostuneita sen toiminnasta. Viisivuotisjuhliin mennessä Kulturzentrum oli järjestänyt yhteensä 544 tapahtumaa, joissa oli vierailut 22 161 henkilöä. Noin neljännes tapahtumista järjestettiin maakuntakaupungeissa, kuten Turussa, Tampereella ja Lahdessa. Tapahtumia järjestettiin myös ”kauas pohjoisessa Oulussa ja Kemissä, joissa se oli aina tervetullut vieras.”²⁴⁵ Erityisesti Pohjois-Suomessa DDR-Kulturzentrum menestyi hyvin.

Goethe-instituutin aineistoissa ei juuri mainittu tapahtumatoiminnan osalta DDR:ää. Ainoa maininta löytyi Jyväskylän toimipisteen talousarvioesityksestä, jossa mainittiin ”erikoisuutena itäisen vyöhykkeen toiminta, joka vaatii toimipisteeltä korkeinta tapahtumatasoa”.²⁴⁶ Toisaalta Jyväskylässä pelko DDR:n toiminnasta oli vuosina 1964–1965 suurin. Tämän takia ei ole yllättävää, että DDR:n tapahtumatoiminta huolestutti juuri Jyväskylässä.

Goethe-instituutti järjesti tapahtumia myös Tampereella ja Helsingissä, mutta näiden yhteydessä ei mainita DDR:ää. Voi olla, että Goethe-instituutti ei kokenut tapahtumasektorilla yhtä suurta painetta kuin kielisektorilla. Vaikuttaa siltä, että DDR-Kulturzentrumilla oli Goethe-instituuttiin verrattuna suuremmat paineet järjestää menestyviä tapahtumia. Suomella ja Länsi-Saksalla oli kuitenkin pitkät

²⁴³ Helsingissä kirjoitettu raportti ulkoasianministeriön kulttuuriosastolle koskien Suomen ja DDR:n kulttuurisuhteita 15.7.1965. C 5.652, MfAA.

²⁴⁴ DDR-Kulturzentrumin työsuunnitelma vuoden 1965 toiselle puoliskolle. 20.7.1965. C 1.129, MfAA.

²⁴⁵ Berliner Zeitung 19.10.1965, ”DDR in Helsinki”.

²⁴⁶ Goethe-instituutin Jyväskylän toimipisteen talousarvioesitys vuodelle 1966. 606/IV7/329, PAAA.

kulttuuriperinteet, toisin kuin Suomella ja DDR:llä. DDR:llä oli suomalaisille enemmän todistettavaa.

4 Goethe-instituutin aktivoituminen ja kilpailun huipun saavuttaminen (1966–1968)

Länsi-Saksassa muodostettiin vuonna 1966 kristillisdemokraattien (CDU/CSU) ja sosiaalidemokraattien (SPD) hallituskoalitio. Tämä merkitsi käännekohtaa Saksan politiikassa (*Deutschlandpolitik*) sekä suhteissa Itä-Euroopan maihin. Länsi-Saksa alkoi vähitellen luopua yksinedustusvaatimuksesta. Siitä luovuttiin Griesen mukaan käytännössä tammikuun lopussa vuonna 1967, kun Länsi-Saksa solmi diplomaattisuhteet Romanian kanssa.²⁴⁷

Yksinedustusvaatimuksesta luopumisesta oli kuitenkin erimielisyyksiä. Esimerkiksi diplomaattisuhteiden palauttaminen Jugoslavian kanssa ei kristillisdemokraattien Kiesingerin mukaan tarkoittanut sitä, että hallitus luopuisi yksinedustusvaatimuksestaan.²⁴⁸

Yksinedustusvaatimuksesta luopuminen ei siis ollut johdonmukaista.

DDR:n valtiojohdon mielestä uusi hallitus edusti samaa linjaa kuin edellinenkin. Uutta oli vain se, että Länsi-Saksan hallituksessa ensimmäistä kertaa oleva SPD oli nyt liittynyt myös samaan imperialistiseen rintamaan.²⁴⁹

Goethe-instituutin toimintaan Suomessa vaikutti huhtikuussa 1966 solmittu sopimus, jonka mukaan säädeltiin uudestaan ulkoasiainministeriön ja Goethe-instituutin välinen yhteistyö. Uuden asetuksen tavoitteena oli parantaa Goethe-instituutin asemaa, ja lisätä keskushallinnon osallistumista aiempaa laajemmin.²⁵⁰

1960-luvun alkuun oli mahtunut monta ulkopoliittista kriisiä, jotka olivat heijastuneet myös Saksojen kulttuuripoliittikkaan ulkomailla. Griesen mukaan Länsi-Saksa ja DDR alkoivat taas vuosikymmenen puolivälistä alkaen keskittyä yhä enemmän todellisiin kulttuuripoliittisiin tehtäviin. Todellisilla kulttuuripoliittisilla tehtävillä hän viittaa todennäköisesti kielenopetukseen ja kulttuuritapahtumiin. Täytyy kuitenkin huomioida, että todelliset kulttuuripoliittiset tehtävät

²⁴⁷ Griese 2006, 169–170.

²⁴⁸ Hentilä 2003, 62.

²⁴⁹ Ibid., 61.

²⁵⁰ Werner Rossin kirje 13.4.1966. 1960-luvun historiikki, Helsingin Goethe-instituutti.

tarkoittivat oletettavasti hieman eri asioita DDR:lle ja Länsi-Saksalle. Griesen mukaan keskittymisen ollessa kulttuuritehtävissä, jatkui esimerkiksi keskustelu DDR:n tunnustamisesta taustalla vaikuttavana tekijänä.²⁵¹

Griesen näkemys ei kuitenkaan vastannut erityisesti Goethe-instituutin toimintaa Suomessa, joka aktivoitui kilpailussa vuonna 1966. Tällöin on nähtävissä selvä muutos Länsi-Saksan edustajien suhtautumisessa kulttuurikilpailuun Suomessa. Vuoteen 1966 asti Länsi-Saksa oli pyrkinyt lähinnä vastaamaan DDR:n aiheuttamaan uhkaan, mutta nyt se alkoi olla kilpailussa itsekin aktiivinen osapuoli. Griesen näkemys ei vastaa myöskään DDR-Kulturzentrumin toimintaa, josta tuli vuonna 1966 yhä poliittisempää ja se hyökkäsi yhä suuremmin Länsi-Saksaa kohtaan. Vuosi 1966 aloittikin keskustelun toiminnassa uudenlaisen aikakauden.

4.1 Kausilehtoritoiminnan alkaminen

DDR-Kulturzentrumin lehtoraatin aktivoituminen maakunnissa johti siihen, että Länsi-Saksan kaupallinen edustusto joutui puolustautumaan. Vastaiskuksi luotiin kausilehtori-, eli *Einzellektor* -projekti. Tämä tarkoitti yksittäisten kausilehtoreiden lähettämistä suomalaisille paikkakunnille. Griesen mukaan taustalla vaikutti erityisesti se, että Länsi-Saksan näkökulmasta Pohjois-Suomi, jossa kommunistisilla puolueilla oli vahva tuki, oli jäänyt liian vähälle huomiolle pääasiallisten toimien keskittyessä Etelä-Suomeen. Pohjoisen orientoituminen poliittisesti vasemmalle tarjosi Länsi-Saksan näkökulmasta DDR:lle hyvät olosuhteet toiminnalle. Lisäksi Iso-Britannian vastaavanlainen järjestely oli osoittanut, että suhteellisen vähällä rahalla oli mahdollista saada laaja kattavuus. Keskeisimmät argumentit projektin puolesta olivatkin englannin kielen kasvava valta-asema sekä perinteisesti vasemmalle kallistuvilla pohjoisilla alueilla oleva alimitoitettu kielitarjonta.²⁵² Kilpailu DDR:n kanssa oli siis tärkeä syy kausilehtoriprojektin luomisessa, mutta Länsi-Saksa pyrki yhtä lailla kilpailemaan myös Iso-Britannian kanssa.

Kausilehtoreiden lähettäminen suunniteltiin yhdessä kaupallisen edustuston, ulkoasiainministeriön ja Goethe-instituutin keskushallinnon kanssa.²⁵³ Pääkonsuli Kempff välitti tammikuussa 1966 Bonniin viestin, jossa toivoi, että ulkoasiainministeriö yhteisymmärryksessä Goethe-instituutin keskushallinnon kanssa loisi mahdollisimman pian taloudelliset edellytykset, jotta kuusi lehtoria voisi aloittaa Suomessa 1. syyskuuta 1966.²⁵⁴ Ulkoasiainministeriön kulttuuriosasto tuki ajatusta

²⁵¹ Griese 2006, 169.

²⁵² Ibid., 166–167.

²⁵³ Ibid., 2006, 167.

²⁵⁴ Kempffin kirje ulkoasiainministeriöön 7.1.1966. 606/IV7/329, PAAA.

kuuden lehtorin minimistä. Minimää ei saisi alittaa esimerkiksi siitä syystä, että Turun, Porin, Mikkelin ja Savonlinnan kaupunkeja ei laskettu maakuntakaupunkeihin, mutta nekin tarvitsivat lehtorin. Osaston mukaan erityisen valitettavaa tämä oli Turun ja Porin kohdalla, sillä molempien kaupunkien kaupunginjohtajat olivat pyytäneet kaupalliselta edustustolta Goethe-instituutin toimipisteiden perustamista kaupunkeihinsa.²⁵⁵

Münchenistä ilmoitettiin maaliskuussa ulkoasiainministeriölle, että Tampereen, Helsingin ja Jyväskylän toimipisteisiin lähetettäisiin syyskuusta 1966 alkaen lehtorit.²⁵⁶ Suomeen lähtisi siis kuuden sijasta vain kolme lehtoria. Ulkoasianministeriön, kaupallisen edustuston ja Münchenin Goethe-instituutin keskushallinnon välillä tuntui olevan eri käsitys lehtoreiden merkityksestä. Kulttuuripoliittinen ulottuvuus oli selvästi oleellisempi Helsingin sekä Bonnin päässä.

Kempff raportoi Bonniin jälleen tilanteen vakavuudesta. Hänen mukaansa oli konkreettisia merkkejä siitä, että DDR oli tehostanut pyrkimyksiään vaikuttaa saksanopettajiin Suomessa. Kempffin mukaan DDR-Kulturzentrumin helmikuussa vuonna 1966 aloittanut johtaja Gerhard Kasper oli aktivoitunut tähän suuntaan. Esimerkkinä DDR:n toiminnasta pääkonsuli antoi sen, että Deutsches Institutissa pidetyssä germanistikonferenssissa kohdattiin ensimmäistä kertaa ”massiivista kilpailua” DDR:n puolelta.²⁵⁷ Hän varoitti DDR:stä, joka varmasti hyödyntäisi tilanteen, jos hanke viivästyisi. Hänen mukaansa hanke oli ”kulttuuripoliittisesti korkeimman kiireellisyyden asteella”.²⁵⁸

München taipui lopulta, sillä sielläkin ymmärrettiin DDR:n lehtoreiden kanssa käytävän kilpailun antavan erityisen merkityksen Suomen henkilöstömitoitukselle.²⁵⁹ Lehtorivirkojen määrä kasvatettiin yhdeksään lehtoriin; länsisaksalaisia kausilehtoreita lähetettäisiin Heinolaan, Hämeenlinnaan, Ouluun, Kuopioon, Vaasaan, Pietarsaareen, Kotkaan, Poriin ja Joensuuhun.²⁶⁰ Uudet lehtorit haluttiin pelkän opettamisen lisäksi asumaan näille paikkakunnille. Syynä oli, että asunto tarjoaisi kielikursseille tilat, mutta sen lisäksi paikalliset tottuivat paikan olemassaoloon, mikä edesauttaisi saksalaisen lehtoraatin vakiinnuttamista pysyväksi kulttuuripoliittiseksi instituutioksi.²⁶¹ Tämä lisäisi Länsi-Saksan kulttuuripoliittista näkyvyyttä paikkakunnilla.

Länsi-Saksan aktivoituminen ei jäänyt huomaamatta vastapuolella. DDR-Kulturzentrumin johtaja Kasper raportoi Denogille, että Länsi-Saksa sopeutui työhön pitkällä aikavälillä, suunnitteli uusia

²⁵⁵ Timmermannin kirje Münchenin keskushallinnolle 5.1.1966. 606/IV7/329, PAAA.

²⁵⁶ Werner Rossin kirje ulkoasiainministeriölle 2.3.1966. 606/IV7/329, PAAA.

²⁵⁷ Kempffin kirje ulkoasiainministeriölle 28.3.1966. 606/IV7/329, PAAA.

²⁵⁸ Griese 2006, 167–168.

²⁵⁹ München keskushallinnon kirje ulkoasiainministeriölle 20. 4.1966. 606/IV7/329, PAAA.

²⁶⁰ Griese 2006, 168.; Pääkonsuli Kempffin teleksi 11.7.1966. 606/IV7/329, PAAA.

²⁶¹ Kaupallisen edustuston kirje Münchenin keskushallinnolle 15.11.1967. 606/IV7/329, PAAA.

tukikohtia kulttuurikeskuksiin, lisäsi työtä lehtoreiden parissa sekä käytti yhä enemmän resursseja.²⁶²

Vuonna 1967 Länsi-Saksan edustusto kertoi projektin kehittyneen kulttuuripoliittiseksi menestykseksi. Kausilehtoreiden avulla Länsi-Saksa oli onnistunut vastustamaan sekä DDR:n että Iso-Britannian ja englannin kielen vaikutusvaltaa maakunnissa. Kempff painotti kampanjan merkitystä etenkin Suomen olosuhteissa, jossa saksan kielellä oli uhanalainen asema. Projekti oli erityisen tarpeellinen Pohjois-Suomessa, johon Goethe-instituutin pisteet eivät täysin ulottuneet.²⁶³ Länsi-Saksa oli uuden järjestelmänsä avulla onnistunut saamaan opetusta 22 uuteen kaupunkiin Suomessa. Saksan kielen opettamisen lisäksi lehtoreille annettiin kulttuuripoliittinen rooli; Goethe-instituutti ja edustusto toimittivat lehtoreille elokuvia, lehtiä, dioja ja valokuvia Länsi-Saksasta.²⁶⁴ Materiaalit valjastettiin osaksi oppitunteja, ja niiden avulla pystyttiin jakamaan oppilaille tietoa Länsi-Saksasta. Kulttuuripoliittinen ulottuvuus saatiin näin vahvemmin osaksi kielenopetusta.

Kaupallisessa edustustossa oltiin erityisen huolissaan siitä, että DDR-Kulturzentrum loi lehtoreidensa avulla maakunnissa kuvaa DDR:stä saksalaisen kulttuuriperinnön vartijana. Länsi-Saksa sai lehtoreiden avulla mahdollisuuden seurata ja neutralisoida tätä DDR:n lisääntyntä propagandatoimintaa, joka tähtäsi pääkonsuli Kempffin mukaan Länsi-Saksan mustamaalaamiseen. DDR:n vaikutusvaltaa pohdittiin myös Länsi-Saksan tulevien lehtoreiden lähettämisessä, joita Kempff halusi neljä lisää: Mikkeliin, Savonlinnaan, Turkuun ja joko Kemiin tai Rovaniemelle.²⁶⁵

Lehtoriprojektin kulttuuripoliittista merkitystä kuvaa se, että inflaatiokehityksestä ja kustannusten jatkuvasta noususta huolimatta Länsi-Saksan edustajat edustustossa ja Goethe-instituutissa eivät suostuneet leikkaamaan projektin rahoituksesta Suomessa sen kulttuuripoliittisen hyödyn takia. Suomen päässä korostettiin, ettei Suomen poliittista tilannetta ja kilpailua DDR:n kanssa voi väheksyä. Edustusto ei uskonut, että DDR onnistuisi kopioimaan kausilehtorijärjestelmää, mutta DDR-Kulturzentrumin toiminta maakunnissa oli silti uhka. Pidemmällä tähtäimellä Goethe-instituutin olisi varauduttava vastaamaan DDR-Kulturzentrumin aiheuttamaan vaaraan.²⁶⁶

Tällä viitattiin varmaankin Goethe-instituutin puutteelliseen tapahtumatoimintaan. Panosten ollessa kausilehtoriohjelmassa ja kielitoiminnassa, DDR-Kulturzentrum aiheutti tapahtumatoiminnallaan uhan, johon Länsi-Saksan puolella ei ollut vielä varauduttu. Goethe-instituuttien toimintaa tuli lisätä maakunnissa juuri siitä syystä, että se kykenisi vastustamaan kokonaisvaltaisemmin DDR-

²⁶² Kasperin kirje Martin Tippnerille 25.4.1966. C 1.129, MfAA.

²⁶³ Griese 2006, 168.

²⁶⁴ Kaupallisen edustuston kirje ulkoasianministeriölle 10.1.1967. 606/IV7/381, PAAA.

²⁶⁵ Ibid.

²⁶⁶ Kaupallisen edustuston talousarvioesitys vuodelle 1968, lähetetty Münchenin keskushallinnolle 17.2.1967. 10.1.1967. 606/IV7/381, PAAA.

Kulturzentrumin toimintaa. Goethe-instituutin laajentunut toiminta perustuisikin lähtökohtaisesti vastakkainasettelun luomaan kulttuuripoliittiseen tarpeeseen.

Projekti alkoi tuottaa tulosta, sillä sen vaikutukset huomattiin DDR:n puolella. Denogin raportin mukaan kausilehtorit vaikeuttivat DDR-Kulturzentrumin toimintaa maakunnissa.²⁶⁷ Myös Jyväskylässä toimiva DDR:n lehtori Schmidt painotti, että Kulturzentrumin toimintaa täytyi tehostaa Keski-Suomessa Goethe-instituutin järjestämän lehtoritoiminnan takia. Hän ehdotti esimerkiksi keskuksen sivupisteiden perustamista Pohjois- ja Itä-Suomeen, jotta alue ei jäisi yksin Länsi-Saksan haltuun.²⁶⁸ Goethe-instituutin kausilehtori projekti aiheuttikin DDR-Kulturzentrumin tilanteen uudelleenarvioinnin, ja keskusten välinen kilpailu alkoi kiihtyä Suomen maakunnissa.

4.2 Painopisteiden siirtyminen kohti Pohjois-Suomea ja Turku

Kulttuuripoliittinen toiminta oli keskusten ja instituuttien perustamisesta alkaen liikkunut jatkuvasti yhä laajemmalle alueelle. Jyväskylän lisäksi painotus tuntui siirtyvän yhä enemmän Pohjois-Suomeen ja Turkuun. Nämä alueet olivat painopisteitä, sillä DDR vaikutti aktiivisesti Turussa ja ”kommunistisessa Pohjois-Suomessa” oli tehtävä enemmän ”vyöhyketoiminnan” torjumiseksi.²⁶⁹

Jo vuonna 1966 Länsi-Saksan Helsingin kaupallinen edustusto pohti, voisiko Ouluun ja Kuopioon perustaa Jyväskylän Goethe-instituutin sivupisteet. Kuitenkin vasta vuodesta 1967 alkaen erityisesti Oulun merkitys tuntui kasvavan merkittävästi. Lehtoritoiminnan kannalta Oulu oli pohjoisessa kriittinen painopiste.²⁷⁰

DDR vaikutti Oulussa jo ennen Länsi-Saksaa, mikä sai Länsi-Saksan tavoittelemaan vastapainoa kaupunkiin. Lehtori Thielen lähettäminen kaupunkiin oli ensimmäinen merkittävä askel sekä DDR:n läsnäolon tasapainottamisessa. Thielen mukaan oli tärkeää, että Oulussa oli ensimmäistä kertaa ”kuunteluasema”, jonka avulla voitiin valvoa ja neutralisoida DDR:n propagandatoimintaa. Thielen mukaan DDR:n propagandatoiminta oli viime aikoina lisääntynyt merkittävästi, ja se oli suunnattu Länsi-Saksan ”hillittömään mustamaalaamiseen”.²⁷¹

DDR-Kulturzentrumin johtajan Kasperin toiminta Oulussa oli osoitus DDR:n kiihtyneestä toiminnasta. Thielen mukaan hän oli yrittänyt matkallaan esimerkiksi järjestää lehtoripaikan

²⁶⁷ Griese 2006, 169

²⁶⁸ Berliinissä kirjoitettu raportti Suomessa 1966 tehdystä työstä 1.3.1967. C 1.129, MfAA.

²⁶⁹ Kaupallisen edustuston kirje ulkoasianministeriölle 10.1.1967. 606/IV7/381, PAAA.

²⁷⁰ Kaupallisen edustuston kirje Münchenin keskushallinnolle 31.1.1966. Goethe-instituutin Jyväskylän sivuliikkeen budjettiarvio tilikaudeksi 1967. 606/IV7/329, PAAA.

²⁷¹ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston kirje ulkoasianministeriölle 10.2.1967. 606/IV7/381, PAAA.

itäksalalaiselle lehtorille Oulun yliopistoon syksyksi 1967. Suomalaiset olivat myös epäilleet, että DDR-Kulturzentrum yrittäisi perustaa keskuksen sivupisteen Ouluun. Thiele pelkäsi sitä vaikutusta, joka DDR-Kulturzentrumin toiminnalla olisi Oulussa. Hän uskoi Kulturzentrumin tapahtumien keräävän hyvin kävijöitä. Saksan kielen opetuksen suhteen hän pelkäsi, että DDR:stä tullut lehtori voisi vaikuttaa siihen, millaisen Saksa-kuvan opiskelijat saavat.²⁷² Tällöin oululaisten sama kuva perustuisi täysin DDR:n näkemykseen, eikä Länsi-Saksa voisi vaikuttaa siihen.

Länsi-Saksan kaupallinen edustusto oli myös huolissaan DDR:n lisääntyneestä aktiivisuudesta Pohjois-Suomessa. Edustuston mukaan Kulturzentrum oli järjestänyt merkittävän paljon esiintymisiä Oulussa, Kemissä ja Itä-Suomen kaupungeissa. Osassa esiintymisistä DDR-Kulturzentrumin puheista herjattiin suoraan Länsi-Saksaa.²⁷³ Tätä tukee laitavasemmistolaisen Kansan Tahto -sanomalehden artikkeli. Sen mukaan DDR-Kulturzentrumin johtaja Kasper oli kertonut Länsi-Saksan toiminnan muodostavan uhan, sillä Länsi-Saksa pyrki määräämään atomiaseista sekä pyrki revansismiin DDR:n kanssa. Kasperin mukaan Länsi-Saksan uusi hallitus ei antanut aihetta optimismiin, vaan hallituksen ydin oli entisellään. Kasperin mukaan Kiesingerin hallitus pyrki kieltämään kahden Saksan olemassaolon ja jatkoi yksinedustusvaatimustaan. Kasper painotti, että Saksan tilanteen nykyinen säilyttäminen oli rauhan tae.²⁷⁴ Tässä kohtaa yksinedustusvaatimuksesta ei ollut Länsi-Saksan uuden hallituksen myötä vielä käytännössä luovuttu.

Kulturzentrumin johtajan puheet olivat hyvin poliittisia, mikä oli muutos aiempaan neutraalimpaan politiikkaan. Puheista kävi myös ilmi, että Kulturzentrumilla oli oleellinen rooli DDR:n ulkopoliittikan jatkeena. Kulturzentrumin avulla ajettiin läpi DDR:n suurinta ulkopoliittista päämäärää, eli diplomaattisen tunnustuksen saamista. Tähän pyrittiin luomalla Länsi-Saksasta negatiivinen kuva. Kasper oli halunnut luoda Länsi-Saksan uudesta hallituksesta kuvan, jonka mukaan Länsi-Saksa ei ollut muuttanut suhtautumistaan DDR:ää kohtaan. Tämän väitteen avulla hän oli voinut perustella suomalaisten keskuudessa tehokkaammin DDR:n oikeutta olemassaoloon ja todistaa DDR:n olevan rauhanomaisempi Saksa. Kasperin onnistumista Oulussa on vaikea arvioida, mutta kaikki tavoitteet eivät Oulussa olleet toteutuneet. Denogin mukaan suuresta mainonnasta huolimatta kävijämäärät Oulussa eivät olleet olleet tyydyttäviä.²⁷⁵

²⁷² Günter Thielen raportti Oulusta 21.1.1967. 606/IV7/381, PAAA.

²⁷³ Kaupallisen edustuston Münchenin keskushallinnolle 15.2.1967 lähettämä Jyväskylän sivutoimipisteen tarkistettu talousarvioarvio vuodelle 1967. 606/IV7/381, PAAA.

²⁷⁴ Kansan Tahto -lehden artikkeli ”Suomi-DDR-Seura perusteilla Ouluun” 19.1.1967. DDR-Kulturzentrumia käsittelevä kansio, Helsingin Goethe-instituutti.

²⁷⁵ Denogin raportti 2.5.1967. C 1.129.; DDR:n kaupallisen edustuston raportti ulkomaille suunnatusta tiedotustoiminnasta 24.10.1967. C 121/71, MfAA.

Seuraavana vuonna alue pysyi keskeisenä, mutta merkintöjä on vuoteen 1967 verrattuna vähemmän. Länsi-Saksa pyrki Goethe-instituutin avulla hallitsemaan pohjoisen kilpailutilannetta pääosin lehtoreiden avulla. Münchenin keskushallinnon Dieter Braun raportoi keväällä 1968 Skandinavian työmatkansa jälkeen, että Jyväskylän instituutista tuli lähettää lehtoreita Ouluun, joka oli ”epäilemättäkään tärkein paikka”.²⁷⁶ Mitään suuria uusia linjoja ei kuitenkaan aineistojen perusteella näytä tulleen, vaan toiminnan kohokohta oli vuonna 1967, jolloin DDR-Kulturzentrumin johtaja vieraili Oulussa.

Pohjois-Suomen pysyessä relevanttina, alkoi Länsi-Saksa suuntautua yhä enemmän myös Turkuun. Länsi-Saksan kaupallinen edustusto tiedosti vuonna 1966 Goethe-instituutin lehtoriohjelman alkaessa Turun olevan Porin ohella Länsi-Suomen tärkein kaupunki.²⁷⁷ Vuoden 1967 alussa Turun merkitys kasvoi, ja Länsi-Saksan kaupallinen edustusto raportoi Bonniin Turun olevan painopiste DDR:n aktiivisuuden takia.²⁷⁸ DDR:n aktiivisuuteen kaupungissa vaikutti se, että Turku ja Rostock olivat ystävyyskaupunkeja ja niiden suhteet olivat 1960-luvun alkuvuosina tiiviit.²⁷⁹

Turun merkitys kasvoi kulttuuripoliittisen kilpailun kannalta syksyllä 1967 merkittävästi, kun DDR-Kulturzentrum avasi sinne saksan lehtoraatin sivupisteen 18.9.1967. Myös Lahdessa avattiin lehtoraatti syyskuussa²⁸⁰. Saksan opetusta lehtoraatissa valittiin järjestämään tohtori Hans Saf.²⁸¹ Turun sivupisteessä osoitteessa Jarrumiehenkatu 3 työskenteli Peter Lübben mukaan kaksi DDR:n kansalaista, jotka olivat aviopari.²⁸²

Turun lehtoraatin toiminta lähti menestyksekkäästi käyntiin. Se kaksinkertaisti vuonna 1968 opiskelijoiden määrän syyslukukaudesta kevätlukukauteen.²⁸³ Lehtoraatin menestyksekkästä kielitoimintaa tukee erään lehtoraatin opiskelijan kommentti Turun Sanomissa. Hänen mukaansa saksan kielen opiskelu oli turkulaisten keskuudessa suosittua. Myös Kulturzentrumin Turussa järjestämät tapahtumat olivat menestyksekkäitä. Saman artikkelin mukaan DDR:ää esittelevät näyttelyt ja kulttuuritilaisuudet olivat muodostuneet Turussa jo käsitteeksi. Esimerkiksi näyttelijätär Vera Oelschlegel esiintyi Turussa teatteri-illassa Bertolt Brechtin syntymän 70-vuotispäivänä.²⁸⁴

²⁷⁶ Dieter Braunin raportti työmatkastaan Skandinaviaan. 7.5.1968. 606/IV7/486, PAAA.

²⁷⁷ Kaupallisen edustuston talousarvio vuodelle 1967, lähetetty Goethe-instituutin keskushallinnolle Müncheniin 31.1.1966. 606/IV7/329, PAAA.

²⁷⁸ Kaupallisen edustuston kirje ulkoasianministeriölle 10.1.1967. 606/IV7/381, PAAA.

²⁷⁹ Hentilä 2004, 64.

²⁸⁰ Raportti DDR-Kulturzentrumin työstä vuonna 1968. 1.12.1968. C 25/72, MfAA.

²⁸¹ DDR Kulturzentrumin esite DDR:n kulttuurielämästä 5/1967. DDR-Kulturzentrumia käsittelevä kansio, Helsingin Goethe-instituutti.

²⁸² Lübbe 1981, 114, 116.

²⁸³ Raportti DDR-Kulturzentrumin työstä vuonna 1968. 1.12.1968. C 25/72, MfAA.

²⁸⁴ Turun Sanomat tammikuu 1968, ”turkulaiset harrastavat innokkaasti saksankieliä”. DDR-Kulturzentrumia käsittelevä kansio, Helsingin Goethe-instituutti.

DDR-Kulturzentrumin sivupisteen toiminnan aloittaminen huomioitiin Länsi-Saksan piireissä. Heinäkuussa 1968 edustusto raportoi Deutsches Institutin kokeneen Turussa takaiskun.²⁸⁵ Deutsches Institut, jonka vaikutuspiiriin Turku kuului, ei ollut onnistunut vastaamaan DDR-Kulturzentrumin järjestämään kielitoimintaan kaupungissa.

Länsi-Saksan oli vaikea vastata DDR:n hyvin laajaan toimintaan kaupungissa ilman Goethe-instituutin sivupistettä. Turun merkitys tiedostettiin, mutta vielä tällä ajanjaksolla Goethe-instituutti ei onnistunut kilpailemaan DDR-Kulturzentrumin kanssa kaupungissa. DDR:n lehtoraatin avaaminen Turkuun käynnisti kuitenkin Länsi-Saksan puolella tilanteen uudelleenarvioinnin.

4.3 Länsi-Saksan ”kosto”: vierailutoiminnan alkaminen

Molemminpuoliset osallistumiset toisten tapahtumiin alkoivat kiihtyä vuoden 1966 maaliskuusta alkaen. DDR-Kulturzentrumin johtaja Gerhard Kasper vieraili maaliskuun alussa kahdesti salaa Tampereen Goethe-instituutin tiloissa. Hän kuvaili raportissaan esimerkiksi rakennuksen ulkonäköä, sisätiloja, kirjaston kirjojen luonnetta, tapahtumia, esitteitä ja työntekijöitä. Raportin mukaan instituutissa oli ”saksalaisen kulttuurin yksinedustusvaatimus selvästi nähtävissä”. Tämä tietysti kiinnosti DDR:ää, sillä se pyrki vastustamaan tätä Länsi-Saksan ulkopoliittista linjausta. Kasperin mukaan instituutin pyrkimys houkutella ”maanmiehiä” ilmaistiin esimerkiksi kutsumalla hänet kahville, josta hän oli kieltäytynyt. Kasper otti mukaansa materiaalia ja tietovihkoja. Hän ei raportin mukaan kertonut Goethe-instituutin työntekijöille identiteettiään vaan esiintyi satunnaisena vierailijana.²⁸⁶ Goethe-instituutti kiinnitti paljon huomiota DDR-Kulturzentrumin toimintaan, joten on hyvin epätodennäköisistä, että Goethe-instituutin työntekijät eivät olisi tunnistaneeet sanomalehdissäkin paljon esiintynyttä Kasperia.

Länsi-Saksa alkoi vastata DDR-Kulturzentrumin asettamaan kilpailuun myös tapahtumien saralla, vaikka Länsi-Saksan kulttuuripoliittinen painotus oli edelleen ensisijaisesti Goethe-instituutin kieli- ja lehtoritoiminnassa. Länsi-Saksan edustajien uudenlainen suhtautuminen DDR-Kulturzentrumiin näkyi siinä, että DDR:n edustajat alkoivat aktiivisesti raportoida länsisaksalaisten ei-toivotuista vierailuista.

Kasper raportoi huhtikuussa Berliiniin tästä uudesta maaliskuussa alkaneesta kehityskulusta, jossa Länsi-Saksan kansalaisia oli alkanut osallistua sekä DDR-Kulturzentrumin että muiden DDR:n instituutioiden tapahtumiin. Esimerkkinä Kasper mainitsi länsisaksalaisten lehtoreiden

²⁸⁵ Kaupallisen edustuston raportti ulkoasiainministeriölle 9.7.1968. 606/IV7/452, PAAA.

²⁸⁶ Kasperin raportti 4.3.1966. C 1.129, MfAA.

osallistumiset Leipzigin germanistien kanssa järjestettyihin tapahtumiin Kulturzentrumissa. Jyväskylässä kaikki länsisaksalaiset lehtorit olivat lisäksi osallistuneet DDR:n järjestämälle luennolle. Vastaiskuksi Kasper oli itse osallistunut Goethe-instituutin Jyväskylän yliopistossa järjestämälle luennolle. Kasper mainitsi ”koston olleen täydellinen”, sillä luento olisi muuten peruttu, jos DDR:n kansalaisia ei olisi saapunut.²⁸⁷

Kasperin mukaan Goethe-instituutin vastakkainasettelu oli hyvin suoraa. Se näkyi vierailujen lisäksi tapahtumissa. Goethe-instituutti oli esimerkiksi aloittanut oman tapahtumansa Tampereella kaupungin kirjastossa päivää ennen kuin DDR-Kulturzentrum järjesti tapahtuman Tampereen yliopistolla. Tapahtumat olivat siis samanaikaisesti. Kasperin mukaan Goethe-instituutti ei ollut ”onnistunut syrjäyttämään meitä, joten he yrittivät murskata meidät”. Kasper oli myös huomannut, että DDR-Kulturzentrumin kirjaston käyttäjissä oli useita länsisaksalaisia. Yksi vierailija oli ollut Deutsches Institutin varajohtaja.²⁸⁸

Vierailuissa ei vältytty yhteenotoilta. DDR-Kulturzentrum oli osallistunut paikallisen suomalaisen germanistiryhmän tapahtumaan, jossa paikalla olleista 16 osallistujasta noin 10 oli Kasperin mukaan länsisaksalaisia. Kasperin mukaan länsisaksalaiset olivat epäonnistuneet sanallisessa hyökkäyksessä DDR:n kansalaisia vastaan, mutta keskustelut olivat olleet rankkoja. Ne olivat käsitelleet esimerkiksi DDR:n vapausongelmia, Berliinin muuria ja muurilla tapahtuneita ampumisia, itäsaksalaisten matkustusmahdollisuuksia länsimaihinkin sekä DDR:n nuorison ideologista vapautta. Länsisaksalaiset eivät raportin mukaan halunneet jättää suomalaisia, ”jotka olivat usein poliittisesti hieman naiiveja”, suojelematta. Länsisaksalaisten mukaan Kasper oli vaarallinen suomalaisille, koska hän oli selvästi ”demagoginen lahjakkuus”.²⁸⁹ Mukana olleen itäsaksalaisen Görlichin mukaan keskustelu oli lopulta jäänyt vuoropuheluksi saksalaisten välillä, mutta Kasper oli onnistunut torjumaan suurimman osan länsisaksalaisten hyökkäyksistä.²⁹⁰ Tämän suhteen täytyy olla kriittinen, koska ulkomaille pääsevillä DDR:n kansalaisilla oli suuri näytön paikka. Görlich ei todennäköisesti olisi voinut mainita matkaraportissaan Kasperin hävinneen väittelyn länsisaksalaisille.

Kasperin mukaan länsisaksalaiset pyrkivät myös saamaan tietoa DDR-Kulturzentrumin työstä esimerkiksi nauhoittamalla DDR:n tapahtumissa. Näiden tapauksien takia Kulturzentrumin oli

²⁸⁷ Kasperin kirje Denogille 25.4.1966. C 1.129, MfAA.

²⁸⁸ Ibid.

²⁸⁹ Ibid.

²⁹⁰ Günter Görlichin raportti matkasta Suomeen. C 1.129, MfAA.

tehostettava työtään ja tunkeuduttava vastapuolen hallitsemille alueille. Kulturzentrum oli varauduttava länsisaksalaisten tuleviin hyökkäyksiin.²⁹¹

Denogin työntekijän Tippnerin mukaan vierailutilanteissa Suomella oli kuitenkin ollut oikea suhtautuminen asioihin, ja kävijöiden keskuudessa kannatus oli ollut enemmän DDR:n kuin Länsi-Saksan puolella. Keskuksen maine oli parantunut entisestään.²⁹² On tietysti vaikea arvioida, pitikö suomalaisten suhtautuminen paikkaansa, vai oliko kyse DDR:n raportointityylille tyypillisestä asioiden parhain päin selittämisestä.

On selvää, että länsisaksalaiset pyrkivät hyödyntämään DDR-Kulturzentrumin tapahtumat ja läsnäolon keskustellakseen DDR:n ongelmista suomalaisten kuullen. Tarkoituksena on todennäköisesti ollut pyrkiä siihen, että suomalaiset pitäisivät Länsi-Saksaa parempana Saksana. Samalla länsisaksalaiset ovat halunneet varmistaa, etteivät suomalaiset usko DDR:n kansalaisten selityksiä.

Kaikki vierailutoiminta saksalaisten välillä ei kuitenkaan ollut ei-toivottua. Suomessa itsekin lehtorina toimineen Peter Lübben mukaan vuoden syksyyn 1969 asti oli hyvin tavallista, että DDR:n lehtorit osallistuivat Goethe-instituutin järjestämiin tapahtumiin ja käyttivät sen kirjastoja. Myös Denogin työntekijä Tippnerin mukaan Kulturzentrumin työntekijöiden liikkumisvapautta ei rajoitettu ollenkaan.²⁹³ Tähän tulee suhtautua varauksella, sillä asiasta raportoitiin Berliiniin ja itäsaksalaisia kuitenkin valvottiin tarkasti kapitalistisissa ulkomaissa.²⁹⁴

Tämä toimi Lübben mukaan myös toisin päin, ja Goethe-instituutin työntekijät saivat 1960-luvulla osallistua Kulturzentrumin tilaisuuksiin. Vierailutoiminta johtui siis joskus myös aidosta kiinnostuksesta. Tätä tukee Lübben kertomus Goethe-instituutin järjestämästä tapahtumasta Jyväskylässä, johon DDR-lehtorit eivät poikkeuksellisesti osallistuneet, koska paikalla oli Länsi-Saksan televisiotoimittajia kameroineen. He eivät siis osallistuneet siksi, että siitä olisi syntynyt todisteaineistoa. Länsisaksalaisen televisiokanavan ZDF:n lausunto DDR:n kansalaisten osallistumisesta Goethe-instituutin järjestämiin tilaisuuksiin nähtiin DDR:n puolella provokaationa, jonka tarkoituksena oli levittää yleissaksalaisia harhakuvia.²⁹⁵ Tällainen vierailutoiminta ei palvellut DDR:n etuja, mikä kertoo siitä, että sitä ei ollut järjestetty valtion tasolta.

Kaikki vierailutoiminta ei siis tähännyt konfliktiin. Suomen puolueettomuuspolitiikka loi tasa-arvoiset mahdollisuudet molempien Saksojen kansalaisille toimia Suomessa, joten molempien

²⁹¹ Kasperin kirje Denogille 25.4.1966. C 1.129, MfAA.

²⁹² Kertomus Tippnerin matkasta Suomeen 4.–7. kesäkuuta 1967. 2.5.1967. C 1.129, MfAA.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ Hentilä 2004, 211–212.

²⁹⁵ Lübbe 1981, 293, 295.

maiden kansalaisilla oli kiinnostusta tutustua vastapuolen toimintaan, sillä siihen ei välttämättä muuten olisi mahdollisuutta. Tästä huolimatta yllättävät vierailut kuitenkin koettiin Saksojen edustajien sekä raporttien laatijoiden puolesta lähes aina provokaationa. On vaikea arvioida, milloin kyse on ollut vastapuolen häiritsemisestä, ja milloin aidosta kiinnostuksesta osallistua tapahtumaan. Olivat vierailuiden syyt mitkä tahansa, Goethe-instituutin uudenlainen toiminta johti kilpailun kiihtymiseen. DDR-Kulturzentrum koki tilanteen uhkaavana ja alkoi suunnitella vastahyökkäyksiä.

4.4 Muutos tapahtumatoiminnassa: DDR-Kulturzentrumin avoin politisoituminen

DDR-Kulturzentrumin toiminta muuttui vuonna 1966. Kulturzentrumin työsuunnitelman mukaan keskuksen toiminta tuli politisoida voimakkaammin ja taktisesti oikein. Kulturzentrumin alkuvuosina poliittisia aiheita oli tarkoituksella vältetty, sillä avoin sosialistinen propaganda ei uponnut suomalaisiin. Nyt suunnitelluissa tapahtumissa oli kuitenkin mukana poliittisia aiheita, kuten itämerenviikot ja SED:n kansallinen politiikka.²⁹⁶ On vaikea arvioida, mitkä olivat taustatekijät sille, että toiminta kiihtyi juuri vuonna 1966.

Deutsches Institutin johtaja Bartsch ilmaisi maaliskuussa 1966 huolestuneisuutensa DDR-Kulturzentrumin toimintaan Helsingissä, ja lähetti Müncheniin kopion keskuksen ohjelmasta. Kävijämäärät eivät hänen mukaansa onneksi olleet vielä huolestuttavia. Bartsch oli kuitenkin huolissaan Kulturzentrumin maakuntiin kohdistuvasta toiminnasta, johon Bartsch kaipasi Münchenistä uusia keinoja, jotta toimintaan voitiin vastata tehokkaasti. Hän mainitsi syksyllä alkavan kausilehtoriohjelman, mutta painotti myös, että tässä yhteydessä oli poistuttava totutulta tieltä.²⁹⁷ Goethe-instituutti ei voisi vastata toimintaan pelkällä kielitoiminnalla, vaan kulttuuripoliittisen toiminnan tulisi olla moninaisempaa.

DDR-Kulturzentrumin suunniteltu tapahtumatoiminnan politisoituminen onnistui. Tapahtumissa esiteltyjä poliittisia kantoja olivat esimerkiksi DDR:n sosialistinen koulutusjärjestelmä, sosiaalijärjestelmä, tieteelliset saavutukset sekä DDR:n elokuvatuotanto.²⁹⁸ Keskuksen toiminnan politisoituminen oli merkittävää, sillä alkujaan DDR-Kulturzentrum oli pyrkinyt keskittymään nimenomaan kulttuuriin. Tilanne oli nyt kuitenkin muuttunut, ja poliittista päämäärää ajettiin läpi yhä läpinäkyvämmiin.

²⁹⁶ DDR-Kulturzentrumin työkonsepti 1966. C 1.129. MfAA.

²⁹⁷ Werner Bartschin kirje Münchenin keskushallinnolle 2.3.1966. 1960-luvun historiikki, Helsingin Goethe-instituutti.

²⁹⁸ Kertomus vuoden 1966 työstä 1.3.1967. C 1.129, MfAA.

Kulturzentrumin työn poliittinen luonne näkyi myös siinä, että Kulturzentrumin työntekijät pidettiin ajan tasalla DDR:n virallisista poliittisista kannoista. Denogin työntekijä Tippner oli matkallaan Suomeen tiedottanut Kulturzentrumin työntekijöitä esimerkiksi kansallisen politiikan uusista näkökohdista, ulkomaaninformaation keskeisistä kysymyksistä ja Länsi-Saksan Kiesingerin hallituksen imperialistisesta laajentumispolitiikasta.²⁹⁹ Viittauksissa Länsi-Saksan laajentumispolitiikkaan on varmaankin tarkoitettu Länsi-Saksan hallituksen idänpoliittisia avauksia. DDR:ssä puoluejohto pelkäsi, että Länsi-Saksa solmisi diplomaattisuhteita Romanian lisäksi muidenkin Itä-Euroopan maiden kanssa. Pelkona oli, että DDR jäisi eristyksiin.³⁰⁰ Työntekijöiden tiedottaminen ajankohtaisista poliittisista linjauksista todisti jälleen sitä, että Kulturzentrum oli toimintaväline DDR:n ulkopoliitikassa ja kaikessa toiminnassa tuli korostaa DDR:n näkemyksiä ja luoda vastakkainasettelua Länsi-Saksan kanssa.

DDR-Kulturzentrumin tapahtumatoiminnan aktivoituminen noteerattiin Suomessa Goethe-instituuteissa ja kaupallisen edustuston puolella. Jyväskylän Goethe-instituutissa korostettiin kulttuuripoliittista tarvetta laajentaa Jyväskylän toimipisteen toimintaa, sillä DDR oli aktiivinen instituutin toiminta-alueella.³⁰¹ Tällä viitattiin todennäköisesti aiemmin mainittuun DDR:n suuntautumiseen yhä pohjoisemmaksi. Kaupallinen edustusto oli puolestaan huolissaan siitä, että Deutsches Institutin tapahtumatoiminnasta oltiin leikkaamassa, kun samanaikaisesti sen työnkuva oli laajennettu huomattavasti. Kirjeessä Müncheniin painotettiin, että juuri tapahtumaohjelmat ja maakunnat olivat niitä, joissa DDR aikoi vuonna 1967 järjestää ”todellisen vyöryn” tapahtumia. Ilman tarvittavia varoja kilpailuun ei voitu vastata, ja Goethe-instituutin leikkaukset menisivät suoraan DDR:n hyväksi.³⁰² Edustusto oli selvästi huolissaan siitä, ettei Münchenin keskushallinto nähnyt kilpailuasetelmaa yhtä suurena uhkana.

DDR-Kulturzentrumin maakuntatoiminta oli Länsi-Saksan edustuston ensisijainen huoli. DDR-Kulturzentrumilla oli alkuvuodesta 1967 esimerkiksi näyttelyitä Porissa, Hämeenlinnassa, Tampereella, Turussa ja Kuopiossa. Huolestuttavaa oli myös Kulturzentrumin johtajan Kasperin ”hektinen” matkustelutoiminta. DDR-Kulturzentrumin tapahtumat maakunnissa olivat onnistuneet saamaan laajan yleisön ja paljon lehdistöjulkisuutta. Edustuston mukaan Kulturzentrumin hyvin valmisteltua kampanjaa olisi haastavaa tasapainottaa lyhyellä aikavälillä, mutta Goethe-instituuttien sivupisteiden tulisi Suomessa varautua lisääntyvään kilpailuun DDR:n kanssa. Edustusto painotti esityksessään Münchenille, että edustusto oli jatkuvasti korostanut DDR:n vaaraa

²⁹⁹ Kertomus Tippnerin matkasta Suomeen 4.–7. kesäkuuta 1967. 2.5.1967. C 1.129, MfAA.

³⁰⁰ Hentilä 2003, 63.

³⁰¹ Kaupallisen edustuston talousarvioesitys Jyväskylän pisteelle vuodelle 1968, lähetetty Münchenin keskushallinnolle 17.2.1967. 606/IV7/381, PAAA.

³⁰² Kaupallisen edustuston Deutsches Institutin budjettiarvio vuodelle 1968, lähetetty Münchenin keskushallinnolle 17.2.1967. 606/IV7/381, PAAA.

maakuntakaupungeissa.³⁰³ Tämä kertoi jälleen siitä, miten erilainen näkemys kulttuuripolitiikan merkityksestä oli Münchenissä ja Helsingissä.

Vuosi 1967 oli DDR-Kulturzentrumille menestys. Vuoden ensimmäisellä neljänneksellä oli järjestetty 103 tapahtumaa.³⁰⁴ Tapahtumien määrä oli huhtikuussa kuusinkertaistunut edellisen vuoden tapahtumamäärään. DDR:n ulkomaisen propaganda vaikutus oli onnistunut siihen käytettyihin resurssien nähden hyvin.³⁰⁵

Seuraavan vuoden alussa Länsi-Saksan ulkopolitiikassa tapahtui muutoksia, kun Länsi-Saksa ja Jugoslavia solmivat diplomaattisuhteet. Tämän toivottiin DDR:n puolella merkitsevän Hallstein-opin loppua. DDR:n asema vahvistui, ja kampanjointi tunnustamisen puolesta kiihtyi. Tilanteen muutoksen toivottiin näkyvän myös Suomessa.³⁰⁶

Lisääntynyt kampanjointi heijastui DDR-Kulturzentrumin toimintaan. DDR-mielinen Päivän Sanomat -sanomalehti³⁰⁷ raportoi helmikuussa DDR:n radion ja television pääkommentaattorin Karl-Eduard von Schnitzlerin vierailleen Suomen matkallaan myös DDR-Kulturzentrumissa, jossa hän järjesti Saksan jakoa käsittelevän keskusteluillan. Paikalla oli ollut von Schnitzlerin mukaan henkilöitä suomalaisista puolueista, kuten Keskustapuolueesta, SDP:stä sekä Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattisesta liitosta. Myös lehdistöä oli paikalla Helsingin Sanomista, Päivän Sanomista ja Suomen Sosialidemokraatista.³⁰⁸ Kyseiset vieraat olivat oletettavasti valikoituneet juuri siksi, että DDR-Kulturzentrumin suunnitelmassa vuodelle 1968 oli vaikuttaminen suoraan niihin piireihin ja puolueisiin, jotka määräisivät poliittisista päätöksistä. Näitä olivat sosialistiset ja demokraattiset voimat, sekä hallituspuolueet SDP ja Keskustapuolue.³⁰⁹

Vuoden 1966 jälkeen SDP:stä oli tullut DDR:n pääasiallinen vaikutuskohde suomalaisista puolueista. Tähän vaikutti se, että SDP oli johtava hallituspuolue ja samalla Suomen suurin puolue.³¹⁰ Sosiaalidemokraattiselle puolueelle DDR:n kysymys oli vaikeampi kuin millekään muulle suomalaiselle puolueelle 1960-luvulla. SDP:n vasemmalla laidalla kehittyi nuori akateeminen sukupolvi, joka vaati puoluejohdolta idänpoliittisia avauksia. Puolueen oikeistosiipi puolestaan kritisoi Kekkonen ulkopolitiikkaa ja pitivät tiiviitä yhteyksiä Länsi-Saksan SDP:hen. He

³⁰³ Kaupallisen edustuston talousarvioesitys Helsingin, Tampereen, ja Jyväskylän Goethe-instituutin pisteille vuodelle 1968, lähetetty Münchenin keskushallinnolle 17.2.1967. 606/IV7/381, PAAA.

³⁰⁴ Kertomus Tippnerin matkasta Suomeen 4.–7. kesäkuuta 1967. 2.5.1967. C 1.129, MfAA.

³⁰⁵ Pääkonsuli Heinz Oelznerin kirje Paul Wandelille 22.6.1967. C 25/72, MfAA

³⁰⁶ Hentilä 2003, 81–82.

³⁰⁷ Päivän Sanomat oli SDP:stä erkaantuneen TPSL:n (Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattinen Liitto) äänenkannattaja. Puolue teki tiivistä yhteistyötä kommunistien kanssa. DDR:ssä TPSL nähtiin edistyksellisenä ja 1960-luvun alussa ainoana mahdollisena yhteistyökumppanina sosialidemokraattien piireistä. Ks. Hentilä 2004, 132.

³⁰⁸ Karl-Eduard von Schnitzlerin raportti 14.2.1968 matkasta Suomeen 4.2.-9.2.1968. C 120/71. MfAA.

³⁰⁹ Gerhard Kasperin raportti 10.12.1968 DDR-Kulturzentrumin työstä vuonna 1968. C 25/72. MfAA.

³¹⁰ Hentilä 2004, 160.

suhtautuivat kielteisesti DDR:ään. Puolueen suhtautuminen Saksan-kysymykseen pysyi epämääräisenä huhtikuuhun 1968 asti, jolloin se hyväksyi Saksa-kannanoton, jossa kannatettiin Saksojen tunnustamista.³¹¹

Päivän Sanomien artikkelin mukaan von Schnitzler oli taitavasti puolustanut DDR:n oikeutta olemassaoloon. Keskusteluillassa oli keskusteltu siitä, oliko Saksan jako epäonninen tapahtuma. Vastaukset olivat olleet erilaisia, mutta yksimielisyys oli ollut siitä, että jakautumisen tulos on tosiasia, joka on hyväksyttävä.³¹² Uutiseen tulee suhtautua kriittisesti Päivän Sanomien DDR-sympatioiden takia.

Tunnetun itäsaksalaisen tuomisella Kulturzentrumiin oli todennäköisesti pyritty saamaan huomiota suomalaisessa lehdistössä. Tätä tuki von Schnitzlerin oma raportti, jossa hän kertoi esiintymisiensä saaneen laajaa julkisuutta Suomessa. Hän oli omien sanojensa mukaan ollut Suomessa aikana, jolloin Suomen suhteet molempiin Saksan valtioihin ”olivat liikkeellä” ja ennakkoluulottomuus oli kasvussa. Lisäksi hän mainitsi, että hänen argumenttejaan oli käytetty erilaisten puoluekannatusten omaavissa sanomalehdissä. Tämä oli von Schnitzlerin mukaan hänen työnsä onnistuminen, sillä hän pyrki esittämään DDR:n näkemyksen ja politiikan mahdollisimman objektiivisesti ja perusteellisesti.³¹³ Kyseessä oli kuitenkin vain von Schnitzlerin yksipuolinen näkemys, joten hänen viestinsä välittymistä suomalaisille on vaikea arvioida.

DDR-Kulturzentrumin mukaan ulkomaisen tiedotustyön huippu saavutettiin vuonna 1967, ja se onnistuttiin säilyttämään vuonna 1968. Vuonna 1968 työ politisoitui entisestään ja propagandatehtäviä toteutettiin enemmän. Lähes puolessa kaikista Kulturzentrumin tapahtumista oli poliittinen teema. Tämä johtui siitä, että painopiste oli kyseiselle vuodelle ”DDR:n esittäminen kaikin puolin tehokkaana, rauhanomaisena, suvereenina valtiona, jonka sosialistinen politiikka tähtäsi Euroopan turvallisuuden luomiseen”. Lisäksi tapahtumissa tuli tuoda ilmi ”Euroopan turvallisuuden suurin este, eli imperialistisen ja uusfasistisen Länsi-Saksan yksinomaisen edustus”. Kulturzentrum pyrki saamaan läpi argumentit, jotka koskivat Euroopan turvallisuutta vedoten DDR:n tunnustamisen välttämättömyyteen. Tähän sisältyi propaganda Länsi-Saksaa vastaan, ja Kulturzentrum pyrki aiempaa rohkeammin paljastamaan ”Länsi-Saksan politiikan luonteen”.³¹⁴

Tapahtumien teemojen politisoitumisen kasvu oli merkittävä, sillä keskuksen aloittaessa toimintansa vuonna 1960 vain 10 % tapahtumista oli poliittisia ja vuonna 1968 tapahtumista puolet olivat

³¹¹ Hentilä 2003, 88–89, 98–99.

³¹² Päivän Sanomien artikkeli 8.2.1968. C 120/71. MfAA.

³¹³ Karl-Eduard von Schnitzlerin raportti 14.2.1968 matkasta Suomeen 4.2.-9.2.1968. C 120/71. MfAA.

³¹⁴ Gerhard Kasperin raportti 10.12.1968 DDR-Kulturzentrumin työstä vuonna 1968. C 25/72, MfAA.

poliittisia. DDR-Kulturzentrum ei pyrkinyt enää olemaan yhtä varovainen ja vetoamaan vain kulttuuriin, vaan diplomaattisen tunnustuksen saamista ajettiin yhä röyhkeämmin.

4.5 Keskusten suhtautuminen kilpailuun ja toisiinsa: demokraattiset arvot vai yksinedustusvaatimus?

Münchenin keskushallinto oli jo vuosia kerännyt raportteja ja tiedotteita DDR:n toiminnasta seuratakseen sen kehitystä. Kilpailutilanne Saksojen välillä kasvoi sitä mukaan, mitä enemmän DDR:n ulkopolitiikka ajoi kahden Saksan teesiä. Goethe-instituutti tiedosti, että DDR kykeni keskitettyjen menetelmiensä avulla määräämään huomattavan määrän resursseja ja henkilöstöä kulttuuripoliittiseen toimintaan ulkomailla. Monet näistä henkilöistä puhuivat lisäksi paikallista kieltä. Keskushallinnon Braunin kirjeessä Suomi oli mainittuna ensimmäisenä näistä painopistemaista.³¹⁵

Braunin mukaan DDR:n toiminta ulkomailla tähtäsi negatiivisen kuvan luomiseen Länsi-Saksasta. DDR:n edustajat korostivat sitä, kuinka Länsi-Saksa esti normaalin ja rauhanomaisen yhteistyön maiden välillä. Itäsaksalaiset myös pidättäytyvät kaikista hyökkäyksistä Länsi-Saksaa vastaan vain silloin, kun he katsoivat sen tarpeelliseksi. Braunin mukaan he yrittivät näin saada Länsi-Saksalle häirikön roolin. DDR pyrki myös kaikin tavoin osoittamaan ”hyvää tahtoa” vieraillemalla Goethe-instituuteissa. DDR hyötyi Saksojen yhteisistä ”henkisistä arvoista”, mikä vaikeutti Länsi-Saksan yksinedustusvaatimuksen uskottavuutta ulkomailla. DDR myös usein syytti Länsi-Saksaa siitä, ettei se ollut päässyt eroon natsimenneisyydestään.³¹⁶ Historioitsija Michelsin mukaan Goethe-instituutin kansallissosialistiseen menneisyyteen viittaaminen oli tyypillistä DDR:n edustajille 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa. He halusivat luoda jatkuvuutta kolmannen valtakunnan ja Länsi-Saksan kulttuuripolitiikan välillä. Tarkoituksena oli edesauttaa kansainvälisen tunnustuksen saamista luomalla länsisaksalaista instituutioista kuvaa ”saastuneina”.³¹⁷

Toimenpiteenä DDR:n edustajien häiritsevää toimintaa vastaan tuli Braunin mukaan olla saksalaisten kulttuuriarvojen objektiivinen esittäminen. DDR:n läsnäololle ei saanut antaa suurempaa merkitystä, eikä sitä vastaan saanut tehdä vastapropagandaa. Tavoitteena oli rauhallinen

³¹⁵ Dieter Braunin kirje Münchenistä 30.3.1966. 1960-luvun historiikki, Helsingin Goethe-instituutti.

³¹⁶ Ibid.

³¹⁷ Michels 2005, 4.

ja luottavainen käytös, ei ”silma silmästä- ajattelu”.³¹⁸ München ei halunnut viedä Goethe-instituuttia liikaa osalliseksi vastakkainasetteluun.

Myös DDR:n puolella arvioitiin vastapuolen toimintaa. Länsi-Saksan kulttuuripolitiikan keinoiksi arvoitiin ensisijaisesti saksan kielen ja kulttuurin kiinnostuksen hyödyntäminen, mikä näkyi ennen kaikkea Goethe-instituutin ”anteliaan” opetusjärjestelmän perustamisessa ulkomaille. Länsi-Saksan kulttuuripolitiikka pyrki myös edustamaan yksinedustusvaatimuksen mukaisesti saksalaista kulttuuriperintöä, johon se otti mukaan henkilöitä, joita ei Länsi-Saksassa DDR:n mukaan arvostettu. Tällaisia olivat esimerkiksi Bertolt Brecht ja Käthe Kollwitz. Länsi-Saksan väitettiin herjaavan DDR:n kulttuuria dogmaattiseksi ja steriiliksi samalla, kun se omi DDR:n kulttuurisaavutuksia luoden kuvaa yleissaksalaisesta kulttuurista. Tämä näkemys on mielenkiintoinen, koska DDR pyrki yhtä lailla edustamaan saksalaista kulttuuriperintöä yksinomaan itse. Hentilän mukaan molemmat Saksat markkinoivat saksalaisen kulttuurin saavutuksia ominaan ja syyttivät vastapuolta niiden turmelemisesta³¹⁹. Uutta oli, että Länsi-Saksa pyrki esiintymään kulttuurisuhteissa DDR:n kansalaisten ”edunvalvojana” (*Intressenvertreter*). Länsi-Saksan kulttuuripolitiikan keinoksi nimettiin myös taipumus kääntää itäblokin maiden kirjallisia teoksia tarkoituksena luoda kuvaa Länsi-Saksasta kosmopoliittisena ja objektiivisena maana. Tämä nähtiin keinona kääntää nämä maat DDR:ää vastaan.³²⁰ Tämä näkemys ei välttämättä ollut täysin väärä, sillä Länsi-Saksa pyrki korostamaan omaa paremmuuttaan juuri objektiivisuuden avulla.

Siitä, kuinka pitkälle kulttuurikilpailu täytyi viedä, oli erimielisyyksiä DDR:n eri edustajien kesken. Edustuston kulttuuriattasea huomautti vuonna 1967 ulkoasiainministeriölle, että mahdollisuudet ryhtyä laajempiin toimiin Goethe-instituuttia vastaan olivat vähäiset. Hänen mukaansa kaikenlainen DDR:n aloittama ”puuhastelu” (*Beschäftigung*) edes anonyymisti Goethe-instituutin suuntaan johtaisi siihen, että Goethe-instituutti puuttuisi julkisesti Kulturzentrumin poliittiseen työhön.³²¹ Se toisi huonoa julkisuutta Kulturzentrumille, ja asettaisi Goethe-instituutin parempaan valoon.

Tämä johtui siitä, että attasean mukaan Suomen viranomaisille saksalaisten instituuttien välinen kiistely oli epämiellyttävää, sillä Suomen puolueettomuuskäsityksen mukaan molemmille Saksoille oli annettu yhtäläiset toimintamahdollisuudet. Hänen mukaansa saksan kielestä ja kulttuurista kiinnostuneet suomalaiset osallistuivat sekä Kulturzentrumin että Goethe-instituutin tilaisuuksiin. Kulttuuriattasean mukaan suomalaisten keskuudessa vallitseva mielipide oli, että molemmat

³¹⁸ Dieter Braunin kirje Münchenistä 30.3.1966. 1960-luvun historiikki, Helsingin Goethe-instituutti.

³¹⁹ Hentilä 2004, 65.

³²⁰ Ulkoasiainministeriön kulttuuriosaston kirje DDR:n kaupallisen edustuston päällikölle Thielelle 3.6.1966. C 1.129, MfAA.

³²¹ Kulttuuriattasea Brandtsätterin kirje DDR:n ulkoasiainministeriölle 15.11.1967. C 121/71, MfAA.

kulttuurilaitokset tarjosivat suomalaisille vierailijoille hyödyllistä tietoa Saksojen kulttuurielämästä. Myös Goethe-instituutti pyrki pysymään epäpoliittisena kulttuuritoiminnassaan.³²²

Ulkoasiainministeriö halusi siis hyökätä Goethe-instituuttia vastaan voimakkaammin, mutta Suomen päässä edustusto halusi olla varovaisempi. Kulttuuriattasea selvästi pelkäsi, että hyökkäämällä Goethe-instituuttia vastaan DDR vain hyödyttäisi Länsi-Saksan pyrkimyksiä. Kilpailuasetelman tulo julkisuuteen vahingoittaisi DDR-Kulturzentrumin mainetta.

Myös Länsi-Saksan edustajien puolella oli erimielisyyksiä Goethe-instituutin toiminnasta. Keskushallinnon Braunin mukaan ei ollut perusteltua, että Suomessa oli kolme Goethe-instituutin toimipistettä. Suuren määrän lisäksi oli ongelmallista, että niille myönnettiin muihin Pohjoismaihin verrattuna merkittävästi enemmän varoja. Hänen mukaansa maakuntainstituuttien toimintamahdollisuudet olivat rajalliset, joten sen sijaan pitäisi laajentaa pääkaupungissa sijaitsevia toimipisteitä. Ulkoasiainministeriö ja kaupallinen edustusto halusivat laajentaa Goethe-instituuttien toimintaa DDR:n aiheuttaman kilpailun takia. Braun oli eri mieltä. Hänen mukaansa DDR:n kulttuurinen ja poliittinen vaikutusvalta ei vähentynyt eikä neutralisoitunut lisääntyneellä aktiivisuudella, sillä paikalliset vaativat itselleen oikeutta saada tietoa toisesta osasta Saksaa. Braunin mukaan DDR:n järjestämät tapahtumat harvoin hyökkäsivät suoraan Länsi-Saksaa vastaan. Ne, joissa hyökättiin, menestyivät huonosti.³²³

On mielenkiintoista, että DDR:n kaupallinen edustusto ja Goethe-instituutin Münchenin keskushallinto jakoivat saman ajatuksen siitä, ettei liiallinen hyökkääminen vastapuolta kohtaan ollut järkevää. Molemmat ymmärsivät, että suomalaiset halusivat saada tietoa molemmista Saksoista, joten omaa toimintaa ei tulisi rakentaa ensisijaisesti vastapuolen toiminnan päihittämiseen. Samalla on huomionarvoista, että osa Länsi-Saksan ja DDR:n edustajista halusi lisätä keskustun toimintaa perustuen vain kilpailuun vastapuolen kanssa, ei suomalaisten takia. Tämä kertoo siitä, miten suuri merkitys kulttuuripoliittisella kilpailulla oli.

Braun ei ollut muuttanut kahden vuoden sisällä mielipidettään siitä, miten Goethe-instituutin tulisi vastata DDR:n toimintaan. Braun ei edelleenkään halunnut viedä Goethe-instituuttia kilpailuun mukaan. Länsi-Saksan ei tullut vastata DDR:n toimintaan lähettämällä kaksi teatteriryhmää sen jälkeen, kun DDR oli lähettänyt yhden.³²⁴

Sen sijaan Goethe-instituutin toiminnan tuli osoittaa Länsi-Saksan olevan avoin, objektiivinen ja demokraattinen. Tapahtumiin osallistuvat halusivat tietää, mitä Länsi-Saksassa todella tapahtui.

³²² Kulttuuriattasea Brandtsätterin kirje DDR:n ulkoasiainministeriölle 15.11.1967. C 121/71, MfAA.

³²³ Dieter Braunin raportti työmatkastaan Skandinaviaan. 7.5.1968. 606/IV7/486, PAAA.

³²⁴ Ibid.

Goethe-instituutin avulla voitiin saada erilaiset mielipiteet kuuluviin ja osoittaa, että Länsi-Saksa oli demokraattinen ja siellä sai vapaasti ilmaista mielipiteitään. Braun viittasi esimerkiksi siihen, että Länsi-Saksan sisäpoliittiset tapahtumat olivat olleet Skandinaviassa paljon esillä, ja tämä lehdistönäkyvyys voitaisiin kääntää eduksi korostamalla mielipiteen vapautta.³²⁵ Braun viittasi todennäköisesti Länsi-Saksan vuoden 1968 opiskelijakapinoihin. Kapinointia tapahtui koko Länsi-Saksassa ja se kohdistui vanhoja rakenteita kohtaan. Opiskelijat kritisoivat yliopistojen ja yritysten viranomaisia, johtotehtävissä olevia natsseja sekä vanhempaa sukupolvea.³²⁶ Tämä opiskelijoiden Länsi-Saksan valtarakenteisiin kohdistuva kritiikki voitaisiin siis kääntää positiiviseksi julkisuudeksi, sillä se kertoi siitä, että Länsi-Saksassa sai esittää myös kriittisiä kommentteja valtiosta.

Länsi-Saksan monimutkaisista tapahtumista tuli kertoa sellaisella kielellä, joka ”ymmärretään demokratioissa”. Tässä yhteydessä hän loi vastakkainasettelua itäsaksalaisen Neues Deutschland³²⁷-sanomalehden kirjoituksiin.³²⁸ Braun viittasi tällä lehdistön asemaan DDR:ssä. DDR:ssä lehdistöllä oli poliittisia ja ideologisia tehtäviä, eikä lehdistönvapaus kuulunut sen tavoitteisiin³²⁹. Länsi-Saksan tulisi korostaa juuri tätä mielipiteen vapautta Suomessa, joka oli myös demokraattinen maa. Avoimuuden ja demokraattisuuden korostaminen oli paras vastaisku DDR:ää kohtaan, ei tapahtumatoiminnan lisääminen.

Keskusten toimintaa verrattiin yhä enemmän toisiinsa. Kulturzentrumin johtajan Kasperin mukaan Kulturzentrumin työ kilpaili erityisesti Goethe-instituutin työn kanssa. Kulturzentrumilla kuitenkin meni paremmin. Tämä johtui ”näyttelytoiminnasta, temaattisesta monimuotoisuudesta, kyvystä luoda yhteyksiä, solidaarisuudesta demokraattisia voimia kohtaan, poliittisesta avoimuudesta ja sydämellisyydestä.” Goethe-instituutin häiritsevä työ Kulturzentrumia kohtaan oli alkanut erityisesti vuodesta 1966, jolloin Goethe-instituutti yritti vaikeuttaa DDR-Kulturzentrumin työtä ”provokaattoreiden järjestäytyneen käytön avulla”. Kulturzentrum oli Kasperin mukaan pitkälti torjunut häirinnän. Seuraavana vuonna DDR-Kulturzentrumin työn laajentumisen takia Goethe-instituutin työntekijöitä lisättiin ja syntyi verkosto DDR:n instituutioiden seuraamiseen ja raportointiin. Kasperin mukaan oli riittävästi näyttöä havainnointi- ja raportointijärjestelmän olemassaolosta sekä tietoa siitä, että Kulturzentrumin työtä arvioitiin Goethe-instituuteissa säännöllisesti. Seurauksena oli usein Goethe-instituutin nopeat ja suorat reaktiot Kulturzentrumin

³²⁵ Dieter Braunin raportti työmatkastaan Skandinaviaan. 7.5.1968. 606/IV7/486, PAAA.

³²⁶ "1968 - Das Jahr der Kultur-Revolve". Dw.de. <<https://www.dw.com/de/protestjahr-1968-wie-die-kultur-revolte-deutschland-ver%C3%A4nderte/a-43615963>> [luettu 22.10.2024].

³²⁷ Neues Deutschland oli SED:n pää-äänenkannattaja. Ks. Hentilä 2003, 66.

³²⁸ Dieter Braunin raportti työmatkastaan Skandinaviaan. 7.5.1968. 606/IV7/486, PAAA.

³²⁹ Altendorfer 2004, 248.

toimintaan. Goethe-instituutti oli myös alkanut lisätä esimerkiksi näyttelytoimintaa DDR-Kulturzentrumin näyttelytoiminnan seurauksena. Suorinta vastakkainasettelu oli alueilla, joita Goethe-instituutti oli tähän asti hallinnut suurelta osin yksin. Näitä olivat yliopistot, opiskelijajärjestöt ja saksan kielen opettajien yhdistys. Osoituksena DDR-Kulturzentrumin menestyksestä oli se, että Suomen saksan opettajien opettajayhdistys oli muodostanut viralliset suhteet molempien saksalaisten kulttuuri-instituuttien kanssa.³³⁰

Kasperin mukaan DDR-Kulturzentrum kehittyi nopeammin ja paremmin vuosina 1967–1968 kuin Goethe-instituutti. Länsisaksalaisten henkilöstöylikvoimasta huolimatta Kulturzentrumin työn laajuus ja tehokkuus olivat lisääntyneet. Kasperin mukaan Goethe-instituutti alkoi omaksua yhä enemmän Kulturzentrumin menetelmiä. Hänen mukaansa Goethe-instituutti harkitsi myös instituuttiverkoston laajentamista. Koska Goethe-instituutti oli nyt suurilla ja merkittävillä alueilla puolustuskannalla, tuli DDR-Kulturzentrum ponnistella tulevana vuonna vielä enemmän vastustuksen voittamiseksi. Tämä tarkoitti 20-vuotisjuhlan toteuttamista, tunnustamisliikkeen uudelleenaktivointia ja tiiviimpää yhteistyötä ulkomaan tiedotustoiminnan alalla.³³¹

Vaikka kyseessä oli Kasperin oma subjektiivinen käsitys molempien kulttuurikeskusten toiminnasta, hän oli oikeassa monesta asiasta. Goethe-instituutin työntekijöiden vierailut tapahtumissa vuodelta 1966 alkaen olivat monelta osin organisoituneita, ja tarkoituksena oli häiritä DDR-Kulturzentrumin toimintaa. Goethe-instituutti myös seurasi jatkuvasti DDR-Kulturzentrumin toiminnan kehitystä ja koki sen uhkaavaksi. Goethe-instituutti otti myös Kulturzentrumin toiminnasta vaikutteita ja hyödynsi niitä yksinedustusvaatimuksen edustamisessa. On haastavaa arvioida vain DDR:n näkemyksen perusteella, kumpi keskuksista pärjäsikin todellisuudessa paremmin.

Tilanne vuoden 1968 lopussa oli se, että molemmat keskuksia seurasi ja vertasivat tarkkaan mitä toinen teki, ja pyrkivät mukauttamaan toimintaansa sen mukaan. Yleinen kehityskulku oli kohti poliittisesti suurempaa ja läpinäkyvämpää toimintaa. Toiminta ei ollut enää hienovaraista ja mahdollisimman epäpoliittista, vaan hyökkäyksiä tehtiin suoraan puolin ja toisin. Molemmat instituutit alkoivat laajentua toiminnallaan yhä suuremmalle alueelle.

³³⁰ Gerhard Kasperin raportti 10.12.1968 DDR-Kulturzentrumin työstä vuonna 1968. C 25/72, MfAA.

³³¹ Ibid.

5 Toiminnan kokonaisvaltaistuminen ja uudelleenmuotoutuminen kansainvälisen ilmapiirin muutoksessa (1969–1972)

Vuosi 1969 oli käännteentekevä monilla tavoin. Kolmentoista maan DDR-ystävyyssseuran edustajat perustivat helmikuussa Helsingissä Pysyvän kansainvälisen komitean DDR:n tunnustamiseksi.³³²

Tämä oli DDR:n tunnustamista ajava liike.

Syyskuussa Länsi-Saksassa puhalsi uudet tuulet, kun kuun lopussa muodostettiin Willy Brandtin johdolla uusi hallitus, johon kuuluivat sosiaalidemokraatit (SPD) ja vapaat demokraatit (FDP). Hallituskoalitio oli merkittävä muutos, sillä ensi kertaa Länsi-Saksaa johtivat muut kuin kristillisdemokraatit.³³³

Willy Brandtin johdolla Länsi-Saksa aktivoitui itään. Tätä idänpolitiikkaa kutsuttiin nimellä *Ostpolitik*. Vaikka Länsi-Saksa lähestyi ensisijaisesti muita itäblokin maita, myös suhtautuminen DDR:ään muuttui. Brandtin tavoitteena oli saada Saksojen välille vakaa ja sopimus pohjainen rinnakkaiselo, mutta ilman diplomaattista tunnustamista. DDR:lle uusi hallitus merkitsi sitä, että ensimmäistä kertaa suhteiden normalisointi Länsi-Saksan kanssa tuli jollakin tasolla mahdolliseksi, sillä Länsi-Saksa ei harjoittanut enää Hallstein-doktriinia ja pyrkinyt esiintymään ainoana Saksana.³³⁴

Suomen ja DDR:n kulttuurisuhteisiin tuli myös pian muutos. Maat allekirjoittivat 25.11.1969 kulttuuriprotokollan. Tämä oli suuri ulkopoliittinen onnistuminen DDR:lle, jonka näkökulmasta kulttuurisuhteet nostettiin ensimmäistä kertaa valtiosopimuksen tasolle. Kulttuurisopimus oli merkittävä askel kohti diplomaattisuhteita.³³⁵

DDR aktivoitui Suomessa myös tunnustamisliikkeen muodossa, jossa Kulturzentrum oli myös osallisena. Tästä tunnustamisliikkeestä muodostui 1960–1970- lukujen taiteessa maailman poliittisesti laajapohjaisin tunnustamisliike.³³⁶

DDR:n ja Länsi-Saksan päästessä yhteisymmärrykseen Saksojen välisestä perussopimuksesta marraskuussa 1972, tuli myös Suomelle ensi kertaa mahdolliseksi tunnustaa ne. Suomi lähetti

³³² Hentilä 2004, 189.

³³³ Hentilä 2003, 112.

³³⁴ Ibid., 113–116.

³³⁵ Griese 2006, 181.

³³⁶ Hentilä 2004, 187.

molemmille Saksojen hallituksille virallisen tunnustamispäätöksen 24.11.1972, ja Saksojen keskinäisen perussopimuksen ratifiointi joulukuun 21. päivänä mahdollisti tunnustamisen. Tammikuun 7. päivänä 1973 molemmat kaupalliset edustustot muutettiin Helsingissä suurlähetystöiksi.³³⁷

Muutokset kansainvälisessä ilmapiirissä sekä DDR:n aktivoitumisessa tunnustuksen saamiseksi vaikuttivat myös DDR-Kulturzentrumin ja Goethe-instituutin kilpailutoimintaan.

5.1 Näkyvyydellä kohti tunnustamista

Vuosi 1969 oli DDR:lle tärkeä, sillä silloin juhlittiin maan 20-vuotispäivää. Kaikkien DDR:n instituutioiden tapahtumat tuona vuonna Suomessa suunniteltiin juhlinnan mukaan. 20-vuotisjuhlaa juhlistettiin lokakuussa, ja tapahtumia järjestettiin yli viikon ajan eri kaupungeissa, kuten Helsingissä, Lahdessa, Hämeenlinnassa, Tampereella ja Turussa.³³⁸ Suomeen saapui DDR:stä valtuuskuntia, joiden tehtävänä oli keskusteluissa suomalaisten kanssa saada myönteinen kannanotto DDR:n tunnustamiseen.³³⁹

Denogin presidentti Harri Leupold matkusti Suomeen osallistuakseen juhlintaan. Hänen raporttinsa mukaan hän oli osallistunut DDR-Kulturzentrumin ja Suomi-DDR-Seuran järjestämään juhlatilaisuuteen, vierailut eri tilaisuuksissa eri kaupungeissa sekä tavannut suomalaisia poliitikkoja. Hänen mukaansa monissa keskusteluissa oli puhuttu DDR:n asioiden lisäksi Länsi-Saksan vaalituloksista. Puheenaiheita olivat lisäksi olleet diplomaattiseen tunnustamiseen liittyvät seikat.³⁴⁰

DDR:lle juhlavuoden kulttuuritapahtumat olivat ulkomaisen tiedotustoiminnan kiteytyspisteitä. Kulturzentrumilla oli vuonna 1969 historiansa laajin ohjelma; 300 luento- ja elokuvatilaisuutta ja 50 näyttelyn avajaiset 20 eri paikkakunnalla. Luennoilla käsiteltiin esimerkiksi naiskysymyksiä, kansallisia koulutusongelmia, yliopistopoliitikkaa, saksankielistä kirjallisuutta ja saksan kieltä. Näyttelyt olivat erityisen keskeisiä, sillä ne tarjosivat hyvän tilaisuuden esitellä Kulturzentrumin tapahtumia maakuntakaupungeissa.³⁴¹

³³⁷ Hentilä 2003, 181–182, 188.

³³⁸ Denogin presidentin Leupoldin raportti 7.11.1969 matkasta Suomeen DDR:n 20-vuotisjuhlien aikana. C 25/72, MfAA.

³³⁹ Hentilä 2004, 60.

³⁴⁰ Denogin presidentin Leupoldin raportti 7.11.1969 matkasta Suomeen DDR:n 20-vuotisjuhlien aikana. C 25/72, MfAA.

³⁴¹ DDR:n kaupallisen edustuston raportti kulttuuri- ja tiedesuhteiden kehittymisestä DDR:n ja Suomen välillä. 29.1.1970. C 1.364/73, MfAA.

DDR:ltä ei jäänyt huomaamatta, että Länsi-Saksa vastasi DDR:n juhlintaan järjestämällä omia kulttuuritapahtumia. DDR:n kaupallinen edustusto raportoi Berliiniin ulkoasiainministeriöön Länsi-Saksan järjestäneen samanaikaisesti juhlavuosittelaisuuksien aikaan näyttelyyn ”Saksalainen kirjallisuus maanpaossa 1933–1945”. Raportin mukaan näyttelyn järjestäjänä oli ollut Goethe-instituutin sijaan Länsi-Saksan kaupallinen edustusto, mikä kertoi edustuston mielestä ”Bonnin suorasta intressistä”.³⁴²

Tällä viitattiin varmaankin siihen, että kaupallinen edustusto oli suoraan Länsi-Saksan valtion alainen, ja Goethe-instituutti oli puolestaan yksityinen, joten DDR:n puolella oletettiin ulkoasiainministeriön olleen vastuussa samanaikaisesta tapahtumasta. Edustusto oli Suomessa lähes aina Goethe-instituuttia enemmän huolissaan DDR-Kulturzentrumin toiminnasta, joten ei ollut poikkeuksellista, että edustusto halusi Länsi-Saksan vastaavan DDR:n 20-vuotisjuhlintaan. Ulkoasiainministeriö ei myöskään ollut usein yhtä huolissaan DDR-Kulturzentrumin toiminnasta kuin edustusto, joten samanaikainen tapahtuma oli saattanut olla lähtökohtaisesti edustuston oma vastatoimi, ei Bonnin aloite.

Länsi-Saksan kaupallinen edustusto raportoi DDR:n tapahtumista. Raportin mukaan DDR:n kulttuuripoliittinen toiminta oli edeltävän vuoden loppupuolella keskittynyt 20-vuotisjuhlallisiin, joiden avulla haluttiin varmistaa, että DDR:n juhluvuosi tulisi Suomessa tunnetuksi. Edustusto raportoi Suomen opetusministerin ja Keskustapuolueen puheenjohtajan Johannes Virolaisen ja kolmen muun ministerin olevan mukana ”DDR:n 20-vuotisjuhlakomiteassa”. DDR:ää edusti tässä komiteassa DDR-Kulturzentrumin johtaja Gerhard Kasper sekä DDR:n kaupallisen edustuston johtaja. Raportissa painotettiin, että opetusministeri oli kuitenkin vältellyt puheessaan poliittisia kysymyksiä ja keskittynyt maiden välisiin kulttuurisuhteisiin.³⁴³

Edustuston mukaan Länsi-Saksan kulttuuripoliittisen läsnäolo oli tänä aikana erityisen arvokasta, sillä edustusto oli yhdessä Deutsches Institutin kanssa ”ajoittanut huolellisesti” syksyn tapahtumat. Tapahtumat olivat keränneet paljon vierailijoita ja niistä kirjoitettiin hyvin lehdistössä. Esimerkiksi aiemmin DDR:nkin raportissa mainittu näyttely saksalaisesta kirjallisuudesta maanpaossa 1933–1934 oli saanut 200 henkeä paikalle. Raportin mukaan näyttelyn ”erityinen poliittinen painotus” 20-vuotisjuhlien aikaan ymmärrettiin suomalaisessa yleisössä hyvin. Erityisen ratkaisevana olivat

³⁴² DDR:n kaupallisen edustuston 29.10.1969 DDR:n ulkoministeriön Pohjois-Euroopan osastolle koskien länsisaksalaista näyttelyä. C 1.363/73, MfAA.

³⁴³ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston raportti 9.2.1970 ulkoasiainministeriölle koskien DDR:n kulttuuripoliittista toimintaa Suomessa vuoden 1969 2. puoliskolla. 606/IV7/486, PAAA.

edustuston mukaan avoimet näyttelyt, jotka olivat olleet tehokas laadullinen ja kulttuuripoliittinen vastapaino DDR:n kulttuuritapahtumille.³⁴⁴

DDR:n raportin mukaan tapahtumat olisivat olleet vain edustuston järjestämiä, mutta todellisuudessa myös Deutsches Institut oli mukana järjestämisessä. Tapahtumien avulla edustusto ja Deutsches Institut halusivat viedä näkyvyyttä ja osallistujia DDR:n instituutioiden järjestämistä tapahtumista. Toiminta oli suunnattu suoraan DDR:ää ja Kulturzentrumia kohtaan, joka tarvitsi näkyvyyttä omien ulkopoliittisten tavoitteiden edistämiseksi. Samanaikaisten tapahtumien järjestäminen oli selvä hyökkäys DDR:n vuoden tärkeimpiä tapahtumia kohtaan.

Länsi-Saksan edustusto kykeni omasta mielestään onnistuneesti vastustamaan DDR:n juhluvuoden tapahtumien vaikutusta. Kuitenkin DDR:n ja Suomen suhteiden tilanne aiheutti edustustossa huolta. Maiden marraskuussa 1969 solmima kulttuuriprotokolla oli todiste maiden hyvistä virallisista suhteista. DDR:n menestyksekkäs ystävyyskaupunkitoiminta todisti myös sen, että DDR:n maakuntatyö oli kantanut hedelmää. Raportin mukaan ”jo nyt voidaan todeta, että tilanne alkaa meidän puolellamme käydä epävarmaksi ulkomailla vallitsevan äärimmäisen niukan taloudellisen tilanteen vuoksi”.³⁴⁵ Edustusto alkoi kokea Länsi-Saksan jäävän Suomessa alakynteen.

Kulttuuriprotokolla oli DDR:lle oleellinen askel eteenpäin, mutta DDR-Kulturzentrumin ja muiden organisaatioiden työ jatkui. DDR:n kaupallisen edustuston kulttuuriattasean Scheibnerin mukaan kulttuuriprotokollan toimeenpanoa vaikeutti se, että kulttuuripöytäkirjaa kannattavien ja sitä tukevien poliittisten piirien lisäksi Suomen valtiokoneistossa oli myös piirejä ja henkilöitä, joille sopimuksen olemassaolo oli epämiellyttävää. Lisäksi suomalaisen kulttuuri- ja tiede-elämän hajautettu rakenne vaikeutti valtion virastojen velvoitteiden keskitettyä hallinnointia. Siksi Kulturzentrumilla ja edustustolla oli edelleen keskeinen rooli, sillä kulttuurisuhteita tuli Suomessa jatkossakin järjestää suorien yhteyksien ja järjestöjen avulla.³⁴⁶

Lokakuussa 1970 DDR-Kulturzentrumin toiminta sai uuden sysäyksen, kun Denogin pitkäaikainen työntekijä Martin Tippner valittiin Gerhard Kasperin jatkajaksi. Henkilöstömuutoksen oli ilmeisesti tarkoitus parantaa DDR-Kulturzentrumin työtä tunnustamisliikkeen kanssa ja tehostaa sitä entisestään.³⁴⁷ Kaupallisen edustuston, DDR-Kulturzentrumin ja Suomi-DDR-Seuran voimat eivät näyttäneet riittävän saamaan Suomen virallista Saksan-politiikkaa murtumaan. DDR:n tavoitetta kuitenkin auttoi se, että Suomessa oli laajalle levinnyt ajatus Saksan jaon pysyvyydestä. Siksi

³⁴⁴ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston raportti 9.2.1970 ulkoasiainministeriölle koskien DDR:n kulttuuripoliittista toimintaa Suomessa vuoden 1969 2. puoliskolla. 606/IV7/486, PAAA.

³⁴⁵ Ibid.

³⁴⁶ DDR:n kaupallisen edustuston alustava arvio DDR:n ja Suomen välisen kulttuuriprotokollan noudattamisen nykytilasta 16.10.1970. C 1.365/73, MfAA.

³⁴⁷ Griese 2006, 183.

tunnustamisliikkeeseen oli helppoa saada tukea.³⁴⁸ Tippnerin avulla Kulturzentrumin toiminta siis sidottiin yhä vahvemmin tunnustamista edesauttavaan toimintaan. Tämä näkyi tulevissa tapahtumissa.

Vuonna 1970 juhlittiin DDR-Kulturzentrumin 10-vuotispäivää. Juhlavuotta vietettiin DDR:n 21. vuosipäivän yhteydessä juhlallisella tilaisuudella, johon osallistui tunnettuja DDR-taiteilijoita. Kulturzentrumin johtaja Tippner kertoi Neues Deutschland -lehdelle keskuksen kymmenenvuotisesta taipaleesta. Tippnerin mukaan DDR-Kulturzentrumin tapahtumaohjelma kattoi maan tärkeimmät kaupungit etelästä aina pohjoiseen asti. Tippnerin mukaan suomalaisten kiinnostus DDR:n sisä- ja ulkopoliittikkaa kohtaan oli kasvanut jatkuvasti, ja tähän kiinnostukseen oli vastattu esimerkiksi luentosarjoilla. Kymmenen vuoden toiminnan aikana keskuksessa oli myös vierailut merkittäviä taitelijoita ja tiedemiehiä. Tippner kertoi toivovansa tulevaisuudelta ”rauhanomaisten suhteiden ja kansainvälisen ystävyuden hengessä jatkuvaa yhteistyötä, joka voisi myös palvella DDR:n ja Suomen valtiollisten suhteiden lujittamista ja normalisointia”.³⁴⁹ Ulkopoliittinen tavoite pidettiin vankasti mukana.

Tunnustamiskomitea järjesti yhdessä Suomi-DDR-Seuran kanssa vuodesta 1970 vuoteen 1972 tunnustamisviikkoja.³⁵⁰ Kulturzentrum ei siis ensisijaisesti vastannut kiihtyneestä tapahtumatoiminnasta, mutta oli kuitenkin mukana järjestämässä samanaikaisesti tapahtumia. Esimerkiksi tunnustamisviikon yhteydessä huhtikuussa 1971 myös Kulturzentrum järjesti tilaisuuden. Tapahtumaesitteen mukaan tilaisuudessa esitettiin elokuva. Elokuva osoittaisi yleisölle, että ”DDR:ssä demokratia merkitsee kansan välitöntä osallistumista maansa hallitsemiseen”.³⁵¹

Kulturzentrum puolestaan vastasi tunnustamiskuukausista³⁵², jotka kulkivat nimellä ”DDR:n kuukausi”. Yksi tällainen järjestettiin toukokuussa 1971. Berliner Zeitung -sanomalehden mukaan suomalaisten kasvava kiinnostus DDR:n politiikkaa kohtaan oli selvästi havaittavissa tämän DDR:n kuukauden aikana. Kuukauden aikana järjestettiin tapahtumia Helsingissä sekä kymmenessä muussa suomalaisessa kaupungissa. Sanomalehden mukaan tapahtuma oli menestyksenkäs, ja Suomessa raportoitiin tapahtumista paljon lehdistössä. Lehden mukaan erityisen kiitettävää oli Suomen DDR:n tunnustuskomitean työ.³⁵³

³⁴⁸ Hentilä 2004, 188.

³⁴⁹ Neues Deutschland 6.10.1970 „Vermittler der Freundschaft: 10 Jahre DDR-Kulturzentrum ND-Interview mit Direktor Martin Tippner“.; Neues Deutschland 24.10.1970, ”Erfreuliche Bilanz für die DDR“.

³⁵⁰ Hentilä 2004, 194.

³⁵¹ DDR-Kulturzentrumin kutsu elokuvatilaisuuteen 20.4.1971. 1 DDR-Kulturzentrumin arkisto, C12, KA.

³⁵² Griese 2006, 140.

³⁵³ Berliner Zeitung 11.6.1971, ”In zehn Jahren über 120 000 Gäste“.

Vuoden 1972 keväällä huipentui DDR:n kansainvälinen tunnustamiskampanja, mikä heijastui myös Suomeen. Painopisteenä oli Hämeen lääni, jossa Suomen työväenluokka oli Kulturzentrumin mukaan vahvimmin edustettuna. Yhteensä tilaisuuksia oli 114.³⁵⁴ Kevään kohokohta oli toukokuu, joka oli tunnustamiskuukausi. Kulturzentrum järjesti DDR:n tunnustamiskuukauden johdosta esimerkiksi konsertin, johon saapui itäsaksalaisia esiintyjiä.³⁵⁵

Vaikka vuoden kohokohta oli ollut kevään tunnustamiskampanjaan liittyvät tapahtumat, jatkoi DDR-Kulturzentrum aktiivisesti tapahtumatoimintaansa vuoden loppuun saakka. Kulturzentrum osallistui esimerkiksi lokakuussa Oulun järjestämään ystävyysviikkoon. Mukana oli Oulun ystävyyskaupunki Halle.³⁵⁶ ”DDR:n päivät Oulussa” kestivät viikon, ja Kulturzentrum järjesti tapahtumia, joissa käsiteltiin esimerkiksi kulttuuriaiheita sekä ulko- ja sisäpolitiikkaa.³⁵⁷

Vuodesta 1969 alkaen Kulturzentrumin tapahtumatoiminta alkoi suuntautua yhä vahvemmin merkkipäivien ja muiden suurten tapahtumien ympärille, joiden kautta näkyvyys maksimoitiin. Vuodesta 1970 alkaen Kulturzentrum liittyi yhä enemmän osaksi tunnustamiseen tähtäävää toimintaa. Kulturzentrumin rinnalle tuli tapahtumienjärjestäjäksi tunnustamiskomitea, joka otti näkyvimmän roolin DDR:n ulkopolitiikan ajamisessa Suomessa. Kulturzentrum pysyi kuitenkin koko ajan merkityksellisenä. Hyökkäykset suoraan Goethe-instituuttia vastaan jäivät vähäisiksi, sillä toiminta keskittyi edesauttamaan diplomaattisen tunnustuksen saamista.

5.2 Goethe-instituutin toiminnan tehostaminen ja aseman uudelleenpohtiminen

Vuoden 1968 aikana Goethe-instituutin toiminta oli kiihtynyt, mutta DDR-Kulturzentrumihin verrattuna Goethe-instituutti teki kaupallisen edustuston mielestä liian vähän. Kulttuuripolitiikka oli edelleen Länsi-Saksalle yksi oleellisimpia keinoja tasapainottaa idästä tulevaa vaikutusvaltaa ja se mahdollisti epäpoliittisen läsnäolon. Tämän toteuttaminen vaati toiminnan harjoittamista maantieteellisesti laajalla alueella. Tapahtumatoiminta ei edelleenkään tarjonnut riittävää vastapainoa etenkin Goethe-instituuttien sivukonttoreiden ulkopuolella. Maakunnat pysyivät ongelmallisina.³⁵⁸

³⁵⁴ Hentilä 2004, 194–195.

³⁵⁵ Tapahtumakutsu DDR-Kulturzentrumin tapahtumaan 18.4.1972. 2 DDR-Kulturzentrumin arkisto, C12, KA.

³⁵⁶ Hentilä 2004, 195.

³⁵⁷ DDR-Kulturzentrumin tapahtumakutsu DDR:n päiville Oulussa 13.10.1972; Paneelikeskustelukutsu DDR:n päiville Oulussa 20.10.1972. 2 DDR-Kulturzentrumin arkisto, C12, KA.

³⁵⁸ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston vuoden 1968 kulttuuripoliittinen vuosikertomus, lähetetty ulkoasiainministeriölle 15.4.1969. 606/IV7/486, PAAA.

Tavoitteeksi asetettiin parempi koordinaatio ja yhteistyö toimipisteiden välillä. Goethe-instituutin kolmen sivupisteen tapahtumatoimintaa tuli koordinoita säännöllisissä suunnittelukokouksissa, ja kulttuuritapahtumien järjestämistä maakuntakaupungeissa tuli kannustaa ja edistää. Goethe-instituutin kausilehtorit olisi aktivoitava kielityön lisäksi yleiseen kulttuurityöhön. Myös DAAD:n ja saksalaisen koulun opettajat voisivat antaa merkittävän panoksen Länsi-Saksan kulttuuripoliittisen läsnäolon parantamiseen.³⁵⁹ Länsi-Saksan kaikki kulttuuritoimintaa organisoivat instituutiot tulisi siis valjastaa toimimaan yhä kokonaisvaltaisemmin kulttuuripolitiikan tavoitteiden mukaisesti erityisesti maakunnissa.

Edustuston mielestä Goethe-instituutti korosti liikaa riippumattomuuttaan ja pyrki ottamaan etäisyyttä valtiosta. Esimerkiksi Deutsches Institutin johtaja piti Goethe-instituuttien toimintaa Suomessa ”puhtaan ammatillisena ja täysin epäpoliittisena”³⁶⁰. Tällainen ei edustuston mukaan palvelut kulttuurityön tehokkuutta. Edustuston mukaan puolueettoman, länsimaiset arvot omaavan Suomen säilyttäminen vaati mielipiteiden näyttämistä.³⁶¹ Edustuston näkemys suuremmasta poliittisesta toiminnasta on mielenkiintoinen, sillä kulttuuritoiminnan uskottavuuden kannalta valtiollisten kytkösten näkyminen ei ollut järkevää. Siksi on huomionarvoista, että edustusto koki juuri Goethe-instituutin epäpoliittisuuden olevan syy siihen, ettei toiminta ollut tarpeeksi tehokasta. On kuitenkin mahdollista, että edustusto halusi vastata kilpailuun käyttäen samoja keinoja kuin DDR-Kulturzentrum ja muut DDR:n edustajat, joiden työ oli politisoitunut merkittävästi vuodesta 1966 lähtien.

Vuonna 1971 Goethe-instituuttien asemaa ryhdyttiin pohtimaan uusiksi. Ulkoasiainministeriö lähetti kesäkuussa Länsi-Saksan kaupalliselle edustustolle Helsinkiin kirjeen, jossa kerrottiin Bonnissa arvioitavan Goethe-instituuttien kulttuurityön tehokkuutta koko Skandinaviassa. Ulkoasiainministeriön tarkoituksena oli tehostaa toimintaa koordinaation ja toimintojen virtaviivaistamisen avulla. Edustuston tuli antaa ehdotuksia tätä varten.³⁶²

Edustusto painotti sitä, että Goethe-instituutteja ei tulisi Suomessa sulkea. Goethe-instituuttien läsnäolo ja toiminta maakunnissa oli ratkaisevan tärkeää Länsi-Saksan kulttuuritoiminnalle Suomessa. Länsi-Saksalla oli Suomessa välitön intressi, sillä se halusi Suomen pysyvän puolueettomana ja demokraattisena. Edustuston mukaan oli Länsi-Saksan etu, että DDR:n antama vääränlainen kuva korjattiin. Suomelle annettaisiin Länsi-Saksasta vapaa ja edistyksellinen kuva

³⁵⁹ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston vuoden 1968 kulttuuripoliittinen vuosikertomus, lähetetty ulkoasiainministeriölle 15.4.1969. 606/IV7/486, PAAA.

³⁶⁰ Kaupallisen edustuston kirje 16.7.1969 ulkoasiainministeriölle koskien kausilehtori Wolfgang Schonertin työsuhteen jatkumista. 630/601/562, PAAA.

³⁶¹ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston vuoden 1968 kulttuuripoliittinen vuosikertomus, lähetetty ulkoasiainministeriölle 15.4.1969. 606/IV7/486, PAAA.

³⁶² Ulkoasiainministeriön kirje kaupalliselle edustustolle 24.6.1971. 606/IV7/486, PAAA.

esittelemällä kulttuuria ja tiedettä. Läsnaolollaan ja tapahtumillaan Länsi-Saksa ei ainoastaan tiedottanut itsestään vaan osoitti samalla kiinnostusta Suomea kohtaan.³⁶³ Vastavuoroinen kiinnostus olisi kannattavaa, sillä kulttuuridiplomatiassa interaktiivinen toiminta menestyy paremmin.³⁶⁴ Kiinnostuksen osoittaminen Suomea ja suomalaisia kohtaan hyödyttäisi myös Länsi-Saksaa.

Edustusto oli siis vahvasti sitä mieltä, että Goethe-instituutit olivat keskeisiä Länsi-Saksan Suomessa harjoittamalle kulttuuripoliitikalle. Se oli kuitenkin samalla sitä mieltä, että nykyinen rakenne ei palvellut kulttuuripoliittisia tavoitteita. Goethe-instituuttien perustaminen aikoinaan Suomeen ei ollut perustunut kulttuuripoliittiseen analyysiin, vaan sattumanvaraiseen kehitykseen. Jos kehitys olisi mennyt suunnitelmien mukaan, olisi järjestys ollut Helsinki ensin, sen jälkeen Turku ja Tampere. Listassa ei mainittu Jyväskylää ollenkaan. Edustusto piti kolmen itsenäisen instituutin toimintaa ongelmana tehokkuuden puutteen takia. Tämän takia edustusto ehdotti, että Tampereen ja Jyväskylän sivupisteet muutettaisiin Deutsches Institutin alaisiksi toimipisteiksi.³⁶⁵

Kolmen itsenäisen toimipisteen lisäksi kulttuuripoliittista työtä häyttäsi myös se, että tärkeät tapahtumat jaettiin tasapuolisesti kaikkien kolmen toimipisteen kesken. Tapahtumat myös järjestettiin aina siinä kaupungissa, jossa instituutin toimipaikka sijaitsi. Tällöin suuret kaupungit, kuten Oulu ja Kuopio jäivät ilman tapahtumia. Edustuston mukaan oli ongelmallista, että Deutsches Institutin toimialueeseen kuuluva Turku jäi ilman tapahtumia, sillä tapahtumat järjestettiin Helsingissä, jossa toimipiste sijaitsi.³⁶⁶

Suurin muutos tulisi edustuston mukaan tehdä Tampereen ja Jyväskylän instituuteissa, jotka eivät olleet kokonsa puolesta suhteessa niiden kulttuuripoliittiseen menestykseen. Saksan kielellä oli ylitarjontaa samalla, kun kiinnostus kieltä kohtaan laski koko ajan. Tampereella Goethe-instituutin toiminta oli ollut kannattavaa vain siihen asti, kun se auttoi Tampereen yliopiston saksan laitoksen perustamisessa. Vuoden 1969 alkupuoliskolla Tampereen instituutin johtaja oli todennut, että Tampereella olisi hyvin toimiva instituutti, jos kielityöstä kiinnostuneita olisi enemmän. Jyväskylässä opiskelijoiden määrä oli pudonnut vieläkin voimakkaammin kuin Tampereella.³⁶⁷

Kielityön lisäksi Tampereen ja Jyväskylän kulttuurityö ei ollut tyydyttävää. Tampereella DDR ja muut maat järjestävät kulttuuritoimintaa, jolloin tarjontaa oli liikaa. Goethe-instituutin

³⁶³ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston selvitys Goethe-instituutin kulttuurityöstä Suomessa Tampereella ja Jyväskylässä. Lähetetty ulkoasiainministeriölle 28.9.1971. 606/IV7/486, PAAA.

³⁶⁴ Gienow Hecht ja Donfried 2010, 23.

³⁶⁵ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston selvitys Goethe-instituutin kulttuurityöstä Suomessa Tampereella ja Jyväskylässä. Lähetetty ulkoasiainministeriölle 28.9.1971. 606/IV7/486, PAAA.

³⁶⁶ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston selvitys Goethe-instituutin kulttuurityöstä Suomessa Tampereella ja Jyväskylässä. Lähetetty ulkoasiainministeriölle 28.9.1971. 606/IV7/486, PAAA.

³⁶⁷ Ibid.

kulttuuritarjontaa kohtaan ei ollut tarpeeksi kiinnostuneita. Jyväskylän kohdalla heräsi kysymys, tarvitsiko Jyväskylässä olla Goethe-instituuttia ollenkaan tapahtumanjärjestäjänä. Se ei ollut kilpailukykyinen esimerkiksi Neuvostoliiton tarjoamien tapahtumien rinnalla. Sekä Tampereen että Jyväskylän tapahtumia voitaisiin edustuston mukaan koordinoida Helsingistä käsin, jolloin Tampereen ja Jyväskylän pisteet säilyisivät tukikohtina. Tapahtumatarjonta rajattaisiin maakunnissa yhteentoista suomalaiseen kaupunkiin, jotka olivat kulttuuripoliittisesti kiinnostavia.³⁶⁸

On vaikea arvioida, johtuiko muutos kulttuuripoliittisen tarpeen vähenemistä vai päinvastoin siitä, että tarve oli lisääntynyt ja puutteellista toimintaa täytyi tehostaa olemassa olevien varojen puitteissa. Goethe-instituutit eivät nykyisessä tilanteessa toimineet niin tehokkaasti kuin ne voisivat, mutta niiden läsnäolo oli silti välttämätöntä. Kulttuuripoliittinen paine ei Suomessa edustuston mukaan ollut Jyväskylässä ja Tampereella, joten niiden asemaa saattoi tarvittaessa heikentää. Lisäksi asiaan saattoi vaikuttaa se, että DDR:n kulttuuritoimintaan haluttiin vastata tehokkaammin käyttämällä samaa taktiikkaa kuin DDR-Kulturzentrum, eli keskittämällä toiminta pääkaupunkiin. Raportissa viitattiin esimerkiksi siihen, että DDR-Kulturzentrum oli onnistunut toimimaan tehokkaasti maakunnissa Helsingistä käsin, ja siksi tämä rakennemuutos voisi onnistua myös Goethe-instituutin kohdalla.³⁶⁹

Toisaalta kyse voi olla pitkälti siitä, että edustusto pelkäsi Bonnin ja Münchenin suunnittelevan Goethe-instituuttien toimipisteiden sulkemista. Goethe-instituutin asemaa pohdittiin koko Skandinaviassa, joten muutokset eivät koskisi vain Suomea. Edustusto kuitenkin piti Goethe-instituuttien toimintaa erityisesti Suomessa välttämättömänä, joten uudenlaisen järjestelyn avulla säästettäisiin resursseja, mutta Goethe-instituutti toimisi edelleen kulttuuripoliittisena vastapainona DDR:lle. Uudelleenjärjestelyä taloudellisista syistä tukee se, että analyysissä mainittiin, että ”uudelleenjärjestelyn tavoitteena on siis oltava kiinteiden kustannusten vähentäminen eli henkilöstösäästöt ja resurssien tarjoaminen tapahtumien tehokkaaseen ja tulokselliseen toteuttamiseen”.³⁷⁰ Toimintaa tuli tehostaa kustannustehokkaasti.

Tärkeimpänä muutoksena edustusto esitti, että Turkuun tulisi perustaa Goethe-instituutin sivupiste, sillä Turku oli aiemmin Goethe-instituutin kolmijaossa laiminlyöty ja turkulaiset olivat toistuvasti ilmaisseet toiveistaan saada Turkuun Goethe-instituutin sivupiste.³⁷¹ DDR-Kulturzentrumilla oli tässä vaiheessa ollut Turussa DDR-Kulturzentrumin sivupiste neljän vuoden ajan, joten länsisaksalaiselle kulttuuripoliittiselle toiminnalle oli kaupungissa suuri tarve. Münchenin

³⁶⁸ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston selvitys Goethe-instituutin kulttuurityöstä Suomessa Tampereella ja Jyväskylässä. Lähetetty ulkoasiainministeriölle 28.9.1971. 606/IV7/486, PAAA.

³⁶⁹ Ibid.

³⁷⁰ Ibid.

³⁷¹ Ibid.

keskushallinto pyysi tämän ja muiden ehdotusten pohjalta ulkoasiainministeriötä hyväksymään mm. Goethe-instituutin toimiston perustamisen Turkuun ja vain yhden lehtorin sijoittamisen sekä Jyväskylään ja Tampereelle.³⁷² Goethe-instituutin kulttuuripoliittinen toiminta oli muutoksessa, ja painopiste vaihtunut.

Goethe-instituutin Suomen päässä vastustettiin mahdollista Goethe-instituuttien aseman muuttamista. Deutsches Institutin johtaja Werner Fritze painotti Suomen tärkeyttä Länsi-Saksan ulkopoliitikassa. Suomen tulisi hänen mukaansa pysyä jatkossakin ulkomaan kulttuuripoliittikan painopisteenä historiallisen yhteyden ja saksan kielen tilanteen vuoksi, mutta myös DDR:n takia. DDR:n kulttuurinen läsnäolo oli hänen mukaansa ollut aina syy kiinnittää erityistä huomiota kulttuuripoliittiseen toimintaan. Fritzen mukaan Goethe-instituutin toiminnassa oli ollut etualalla edeltävien vuosien ajan kilpailu (*Wettbewerb*) eikä yhteenotto (*Konfrontation*).³⁷³ Fritzen näkemys vahvistaa Goethe-instituutin aseman kilpailussa DDR:ää vastaan.

Länsi-Saksan etuna kulttuurikilpailussa oli käytettävissä olevien resurssien määrä. Fritzen mukaan usein kuultu väite, että DDR tekisi Suomessa enemmän kuin Länsi-Saksa, ei ollut pitänyt paikkaansa juuri koskaan. Länsi-Saksan materiaaliset, institutionaaliset ja henkilöstölliset resurssit olivat paljon suuremmat kuin DDR:llä. Länsi-Saksa siis panosti kulttuuripoliittiseen toimintaan vastustajansa enemmän. Tästä huolimatta Fritzen mukaan ”on edelleen syytä olla vähentämättä Länsi-Saksan kulttuuripoliittista toimintaa Suomessa, koska myös DDR todennäköisesti lisää toimintaansa”.³⁷⁴

Fritzen näkemys kertoo kilpailuasetelman merkityksestä Länsi-Saksan kulttuuripoliitikassa. Etulyöntiasemasta huolimatta DDR:lle ei saanut antaa mahdollisuutta päihittää Länsi-Saksa, joten resursseja ei saisi vähentää. Tätä tukee se, että Fritzen mukaan Länsi-Saksan tuli säilyttää historiallinen maineensa sekä viime vuosina uudelleenrakennettu kulttuurinen etumatka. Kaikki aineelliset ja taloudelliset vähennykset olisivat ”kohtalokkaita”. Kulttuuripoliittisen toiminnan tuli suuntautua myös maakuntiin, ei vain pääkaupunkiin. Siksi Goethe-instituuttien asema tuli ylläpitää Suomessa sellaisena kuin se oli. Fritzen mukaan myös suomalaiset seurasivat tarkasti muiden maiden käyttäytymistä Suomea kohtaan, sillä he olivat tietoisia omasta erityisasemastaan. Fritze päätti kirjeensä siihen, että Suomi ei voinut vaikuttaa omaan geopoliittiseen sijaintiinsa ja se tarvitsi erityisessä tilanteessaan taloudellista, kulttuurista ja moraalista tukea niiltä, jotka ovat ”paremmassa asemassa”.³⁷⁵ Goethe-instituuttien ylläpito olisi siis sekä Länsi-Saksan että myös suomalaisten etu.

³⁷² Münchenin keskushallinnon kirje ulkoasiainministeriölle koskien Goethe-instituuttien toimipisteitä Suomessa 7.12.1971. 606/IV7/486, PAAA.

³⁷³ Werner Fritzen analyysi lokakuussa 1971. 606/IV7/486, PAAA.

³⁷⁴ Ibid.

³⁷⁵ Ibid.

Fritze koki Länsi-Saksalla olevan moraalinen velvollisuus tarjota suomalaisille tietoa Länsi-Saksasta ja toimia DDR:n ja koko itäblokin demokraattisena ja liberaalisena vastapainona. DDR ei tulisi vähentämään toimintaansa, joten Länsi-Saksa ei myöskään saisi tehdä niin.

Vuoteen 1972 tultaessa myös Münchenin keskushallinto pohti Goethe-instituutin asemaa. Keskushallinnon presidentti Bär vieraili Skandinaviassa ja antoi tilanteeseen omat ehdotuksensa. Kaupallinen edustusto tyrmäsi ehdotukset. Edustusto painotti DDR:n kaupallisen edustuston sekä DDR-Kulturzentrumin työn olevan Suomen maakunnissa erityisen aktiivista, minkä takia Goethe-instituuttien maakunnallista työtä tuli edistää jatkossakin. Goethe-instituuttien asema tulisi siis ylläpitää Suomessa sellaisenaan. Edustusto vetosi myös siihen, että suomalaiset olivat itse pyytäneet edustustolta kulttuuritapahtumia. Tapahtumia ei saisi jakaa Bärin ehdotusten mukaisesti suurten ja pienten kaupunkien mukaan, sillä se voisi johtaa väärinkäsityksiin. Suomalaisille ei saisi antaa sellaista kuvaa, että jokin tapahtuma oli ”riittävän hyvä vain maakuntiin”.³⁷⁶ Maakuntatapahtumat eivät saisi olla heikompi- ja heikompitasoisia. Tämä kertoo jälleen maakuntien kulttuuripoliittisesta merkityksestä Suomen Goethe-instituuteille ja edustustolle.

Lopulta uudelleenorganisointia koskevista suunnitelmista luovuttiin. Münchenin Goethe-instituutin keskushallinnon Werner Ross raportoi Bonniin, että keskittämällä toiminta Helsinkiin ei saavutettaisi resurssien säästöä tai järjeistämistä. Samalla kuitenkin arvovallan menetys olisi suuri.³⁷⁷ On vaikea arvioida, johtuiko muutoksista pidättäytyminen taloudellisista vai kulttuuripoliittisista syistä. Joka tapauksessa kaikki Länsi-Saksan edustajat sekä Länsi-Saksassa että Suomessa ymmärsivät Goethe-instituuttien merkityksen maakunnissa, mikä oli todennäköisin syy toiminnan säilyttämiseksi ennallaan.

5.3 Turun Goethe-instituutin toimiston perustaminen

Goethe-instituutin uudelleenorganisointia koskevista ehdotuksista kaikkia ei torjuttu, ja suunnitelma Turkuun sijoitetusta pysyvästä toimipisteestä toteutui.

Länsi-Saksa oli ollut jatkuvasti alakynnessä Turussa, jossa se oli yrittänyt lisätä vaikutusvaltaansa jo aiemmin DDR:n aktiivisen kulttuurityön takia. Turku kuului Helsingin Deutsches Institutin

³⁷⁶ Kaupallisen edustuston lausunto Bärin Skandinavian työmatkaa koskevasta kertomuksesta, ulkoasiainministeriölle 1.2.1972. 606/IV7/486, PAAA.

³⁷⁷ Werner Rossin kirje ja liite ulkoasiainministeriölle liittyen Goethe-instituutin uudelleenorganisointiin. 27.1.1972. 606/IV7/486, PAAA.

toimialueeseen. Kaupungissa siis järjestettiin tapahtumia, mutta sivupiste puuttui. Kehitystä tätä kohti alkoi tapahtua vasta vuosikymmen vaihteessa.

Turussa DAAD-lehtorina toiminut länsisaksalainen Detlef-Eckhard Stoebke lähetti toukokuussa 1971 kirjeen ulkoasiainministeriölle koskien Goethe-instituutin järjestämää näytelmää Turun ruotsalaisessa teatterissa. Stoebken mukaan Kielin teatterin yhtyeen esittämässä näytelmässä ei ollut ollut juurikaan yleisöä. Samassa teatterissa oli vuonna 1968 esiintynyt itäberliiniläinen Vera Oerlschlegel, jolloin yleisöä oli ollut paljon. Stoebke kiritisoi sitä, että harvat tiesivät Goethe-instituutin järjestämästä tapahtumasta. DDR:n tapahtumaa oli puolestaan mainostettu viikkoja etukäteen julisteiden ja sanomalehtimainosten avulla. Stoebke ihmetteli, ”miksi Goethe-instituutti epäonnistuu täällä niin usein”.³⁷⁸

Stoebke syytti puutteellisesta toiminnasta Turun Goethe-instituutin ”vasemmistoradikaaleja” edustajia, jotka eivät pitäneet tarpeellisena tiedottaa ”halveksitun laitoksen” kulttuuritapahtumista. Tällä hän viittasi todennäköisesti Turun kausilehtoreihin, jotka olivat usein opettajaopiskelijoita³⁷⁹. Opiskelijamaailmassa tapahtui 1960-luvun lopussa voimakas vasemmistolainen herääminen³⁸⁰, joten länsisaksalaisten opettajaopiskelijoiden vasemmistolaisuus ei sinänsä ollut epätyypillistä. Stoebke koki siis, että nämä opettajat eivät mainostaneet Goethe-instituutin tapahtumia, vaikka heidän kuului. Stoebken mukaan Goethe-instituutin edeltävä Turun edustaja oli lähettänyt saksan kielen kurseista kiinnostuneet Hans Safin, eli DDR-Kulturzentrumin Turun sivupisteen opettajan luo halvempien hintojen vuoksi. Nykyinen edustaja puolestaan ei edes vierailut germanistiikan laitoksella yliopistolla. Kulturzentrumin opettaja Safin sijaan vieraili yliopistolla ja jakoi Stoebken mukaan samalla DDR-propagandaa. Stoebke ihmetteli, että miksi Turussa ei ollut pysyvää institutionaalista edustajaa. Hänen mukaansa tällaiset tapahtumat vaikuttivat negatiivisesti Länsi-Saksan imagoon.³⁸¹

Stoebke mainitsi myös DDR:n järjestävän Turussa erittäin tehokkaita tapahtumia ja pyrkivän siihen, että sitä pidettäisiin saksalaisen kansallisen kulttuurin edustajana. Hän mainitsi kirjeessään esimerkkinä DDR:n vuokranneen maineikkaan elokuvateatterin itäsaksalaisen elokuvan esittämistä varten ja järjestäen ilmaisen näytöksen samalla, kun Länsi-Saksa vuokrasi ”Turun hämärimmän elokuvateatterin” saksalaisen elokuvan viikkoa varten. Stoebken mukaan nämä mainehaitat olisivat estettävissä.³⁸²

³⁷⁸ Tohtori Detlef-Eckhard Stoebken kirje ulkoasiainministeriön kulttuuriosastolle 5.5.1971. 606/IV7/486, PAAA.

³⁷⁹ Esimerkiksi kaupallisen edustuston kirjeessä ulkoasiainministeriölle viitataan kausilehtoreiksi valittavien opiskelijoiden valintaprosessiin. 16.7.1969. 630/601/562, PAAA.

³⁸⁰ Hentilä 2004, 12.

³⁸¹ Tohtori Detlef-Eckhard Stoebken kirje ulkoasiainministeriön kulttuuriosastolle 5.5.1971. 606/IV7/486, PAAA.

³⁸² Ibid.

Erimielisyydet Turun kulttuuripoliittisesta tilanteesta ja Goethe-instituutin tapahtumista kävivät ilmi Deutsches Institutin johtajan Fritzen kommenteista koskien Stoebken kirjettä. Fritze oli eri mieltä Stoebken kanssa lähes kaikista hänen esittämistään argumenteistaan. Fritze huomautti kirjeessään, että Stoebken kommentit DDR:n kulttuuripoliittisesta toiminnasta Turussa pitivät suurelta osin paikkaansa, mutta ne eivät näyttäneet Goethe-instituutille eikä kaupalliselle edustustolle enää pelotteluna tai vertailukohtana. Fritze mainitsi, että DDR-Kulturzentrum järjesti Suomessa vähemmän tapahtumia kuin Länsi-Saksan instituutit, mutta panostivat yksittäistapauksissa huomattavasti enemmän mainontaan. Fritzen mukaan korkeat mainoskustannukset olisivat Suomessa perusteltuja vain, jos kyseessä olisi aivan poikkeuksellinen kulttuuritapahtuma. Pienen länsisaksalaisen teatteriryhmän kiertue-esiintyminen ei ollut tällainen.³⁸³

Oli selvää, ettei DDR-Kulturzentrum toimintaan vastattu enää samalla tavalla kuin ennen. Goethe-instituutin toiminta ei Turussa johtunut enää ensisijaisesti kilpailuasetelmasta. Rahaa ei haluttu turhaan laittaa mainontaan, sillä omien tapahtumien etulyöntiasema tiedettiin. Goethe-instituutti ei enää vastannut samalla mitalla takaisin, vaan suhtautui kilpailuun eri tavalla. Seppo Hentilän mukaan DDR ei missään vaiheessa ollut voitolla Suomessa käydyssä kilpailussa, eikä tilanne ollut missään kohti edes tasan.³⁸⁴ Tämä oli mahdollisesti ymmärretty Goethe-instituutissa.

Turku pysyi kuitenkin kulttuuripoliittisesti tärkeänä. Turun molemmat yliopistot sekä kulttuurisesti vaikutusvaltaiset piirit olivat pyytäneet Goethe-instituutin sivuliikkeen perustamisesta Turkuun.³⁸⁵ Paine perustamiselle tuli siis myös Turusta.

Münchenin keskushallinnon presidentti Günter Bär matkusti loppuvuonna 1971 Turkuun. Vierailun perusteella hän oli sitä mieltä, että Goethe-instituutti oli kaupungissa tarpeellinen ja sinne tulisi perustaa toimisto. Hänen mukaansa sitä odotettiin ”meidän kannaltamme merkityksellisten viranomaisten taholta”. Hänen mukaansa Goethe-instituutti tuntisi olonsa noloksi, jos se ei nyt varmistaisi parempaa läsnäoloa kaupungissa. Bär mainitsi myös Turun DDR-Kulturzentrum lehtoraatin, jota johti ”erittäin ahkera, tehokas ja miellyttävä pariskunta”. Hän ehdotti lehtorin lähettämistä Turkuun siksi aikaa, kunnes Turkuun voitaisiin harkita sivupisteen perustamista. Sen tehtäväksi asetettaisiin yhteydenpito Länsi-Saksan kulttuurisuhteista kiinnostuneisiin tahoihin, kulttuuritapahtumien järjestäminen, yhteistyö saksalaisten oppilaitosten kanssa ja Turun alueen kausilehtoreiden ohjaus. Lehtori olisi edelleen Helsingin sivupisteen alaisuudessa.³⁸⁶

³⁸³ Münchenin keskushallinnon kirje ulkoasiainministeriölle 22.6.1971. Deutsches Institutin johtajan vastaus koskien Stoebken kirjettä Goethe-instituutin toimintaan liittyen Turussa. 606/IV7/486, PAAA.

³⁸⁴ Hentilä 2004, 69.

³⁸⁵ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston selvitys Goethe-instituutin kulttuurityöstä Suomessa Tampereella ja Jyväskylässä. Lähetetty ulkoasiainministeriölle 28.9.1971. 606/IV7/486, PAAA.

³⁸⁶ Günter Bärin kirje ulkoasiainministeriölle 20.12.1971. 630/601/562, PAAA.

Vuonna 1972 asia eteni, eikä ulkoasiainministeriölläkään ollut mitään sitä vastaan, että Turkuun perustettaisiin Goethe-instituutin toimisto.³⁸⁷ Kaupallinen edustusto raportoi marraskuun lopussa, että Goethe-instituutin Turun sivutoimiston avajaiset oli järjestetty 16.11.1972. Kutsuttujen joukossa oli esimerkiksi Turun yliopiston ja korkeakoulujen edustajia, poliittisia puolueita, Turun kaupunginjohtaja, Turun arkkipiispa sekä lehdistöä. Edustuston mukaan avajaistilaisuudessa oli jatkuvasti korostettu, kuinka tervetullutta oli, että Turussa oli nyt Goethe-instituutin edustusto. Goethe-instituutin kerrottiin paikkaavan Turussa kulttuurisen aukon.³⁸⁸

Turun Goethe-instituutin toimiston johtaja Arno Berg kertoi tilaisuuden yhteydessä Goethe-instituutin toiminnan Suomessa keskittyvän kulttuuritilaisuuksiin, koska Suomessa annettiin jo kouluissa ja yliopistoissa korkealaatuista saksan kielen opetusta. Siksi instituutti keskittyi tukemaan paikallisten kielenopettajin työtä ja antamaan heille erilaisia virikkeitä.³⁸⁹ Tämä tukee ajatusta siitä, että Turun toimiston perustamiselle olivat juuri kulttuuriset syyt.

Goethe-instituutin toimiston perustamisesta Turkuun ei ole juuri mainintoja DDR:n aineistoissa. Niissä mainitaan lyhyesti, että eräät suomalaiset pyrkivät rekrytoimaan hankkeisiin ja tapahtumiin lehtoreita sekä DDR:stä että Länsi-Saksasta, luoden ja ylläpitääkseen illuusioita yhtenäisestä Saksasta. Tämän takia Turkuun perustettaisiin lehtoraatti, sillä DDR oli jo siellä läsnä.³⁹⁰ Tämä vahvistaa näkemystä siitä, että paine toimiston perustamiselle tuli nimenomaan Turusta ja suomalaisten toimesta. DDR:n näkemyksen mukaan suomalaisten tarkoitusperät olisivat kuitenkin myötäilleet Länsi-Saksan ulkopoliittisia linjoja. Tämän näkemyksen mukaan toimiston perustaminen oli yksi keino lisätä ylläpitää mielikuvaa yhdestä Saksasta.

Se, ettei asiasta ole mainittu tämän enempää, voi johtua siitä, ettei DDR kokenut asiaa samalla tavalla enää uhkaksi. Asiaan voi vaikuttaa myös se, että vuoteen 1972 tultaessa Suomella ja DDR:llä oli kulttuurisopimus ja ilmapiiri tunnustuksen saamiseksi oli kääntynyt DDR:n hyväksi. Goethe-instituutin kanssa ei tarvinnut mahdollisesti käydä kilpailua enää samalla intensiteetillä, vaan DDR-Kulturzentrum suuntasi energiansa tahoihin, jotka edesauttoivat suoraan tunnustuksen saamista.

³⁸⁷ Ulkoasiainministeriön Holzheimertin kirje Münchenin keskushallinnolle 21.6.1972 koskien Goethe-instituutin uudelleenorganisointia. 606/IV7/486, PAAA.

³⁸⁸ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston kirje koskien Deutsches Institutin sivutoimiston avaamista Turkuun, ulkoasiainministeriölle 29.11.1972. 630/601/562, PAAA.

³⁸⁹ Turun Sanomat 16.11.1972, ”Goethe-Institut tuo taidettakin”.

³⁹⁰ DDR:n kaupallisen edustuston analyysi 6.1.1972 DDR:n kulttuuri- ja tiedean alan ulkosuhteiden tuloksista ja ongelmista kumppanimaan kanssa vuonna 1971. C 486/74, MfAA.

5.4 Länsi-Saksan uudet suuntaviivat: yhä voimakkaampi kokonaissaksalainen edustaminen

Länsi-Saksa ei solminut Suomen kanssa erillistä kulttuurisopimusta. Länsi-Saksan näkökulmasta Suomen kulttuuripolitiikka oli vasta muotoutumassa, eikä koulutus-, kulttuuri- ja tiedelaitosten autonomiaan haluttu puuttua, vaan hallituksella tuli olla mahdollisimman vähäinen vaikutus. Länsisaksalaisen kulttuurityön ei-poliittinen luonne oli myös etu, jota suomalaiset arvostivat, sillä se oli miellyttävä vastakohta DDR:n kulttuuripoliittiselle toiminnalle. Länsi-Saksaa kohtaan kohdistui kuitenkin koko ajan syytöksiä siitä, että DDR teki liikaa ja Länsi-Saksa liian vähän.³⁹¹

Länsi-Saksa päätti muuttaa strategiaansa. Se alkoi edustaa kulttuuripolitiikassaan yhä vahvemmin yhtenäistä Saksaa. Tätä taktiikkaa kannatti myös Goethe-instituutin presidentti, jonka mukaan saksalaisen kulttuurin yhtenäisyys oli aina ollut Goethe-instituutin toiminnan lähtökohtana, ja että tätä linjaa noudatettaisiin jatkossakin.³⁹² Presidentin näkemys pitää paikkansa, sillä yksinedustusvaatimus on näkynyt toiminnassa koko tutkimusvälin ajan. On kuitenkin huomionarvoista, että vaikka Länsi-Saksan hallitus käytännössä luopui yksinedustusvaatimuksesta vuonna 1967, Suomessa toteutettavassa kulttuuripolitiikassa sitä hyödynnettiin entistä voimakkaammin DDR:ää vastaan. Tätä voi selittää se, että Hallstein-doktriinin soveltamisesta oli Länsi-Saksassa erilaisia mielipiteitä.³⁹³ Lisäksi vaatimuksesta luopuminen tapahtui vähitellen, eikä Länsi-Saksan politiikka yksinedustusvaatimuksen suhteen ollut järin johdonmukaista.³⁹⁴

Länsi-Saksan asiaa auttoi, että Länsi-Saksan asema Suomessa parani myös suomalaisten näkökulman muutoksen takia. Suomen ja DDR:n kulttuuriprotokollan solmimisen jälkeen suomalaiset olivat innokkaammin osallistumassa Länsi-Saksan kulttuuritapahtumiin. DDR oli virallisesti suosittu, joten suomalaisten täytyi tasapuolisuuden nimissä kiinnittää nyt enemmän huomiota Länsi-Saksaan.³⁹⁵

Uudenlainen tilanne huolestutti DDR:n kaupallista edustustoa. Edustuston näkökulmasta toiminta oli jälleen osoitus Länsi-Saksan yksinedustusvaatimuksesta, joka pyrki tukahduttamaan DDR:n vaikutusvallan näyttämällä Länsi-Saksa humanistisena, liberaalina, demokraattisena ja antifasistisena.³⁹⁶

³⁹¹ Griese 2006, 187.

³⁹² Ibid., 191–192.

³⁹³ Hentilä 2003, 87–88.

³⁹⁴ Ibid., 116–117.

³⁹⁵ Griese 2006, 188–189.

³⁹⁶ DDR:n kaupallisen edustuston kirjoitus Suomen ja DDR:n kulttuuri- ja tiedesuhteiden kehityksestä 29.1.1970. C 1.364/73, MfAA.

Uusi strategia näkyi suoraan myös Goethe-instituutin toiminnassa. Ohjelmistoon otettiin esimerkiksi moninaisia aatteita sisältäviä tapahtumia. Tämä ärsytti DDR-Kulturzentrumia, joka oli huolissaan etenkin vasemmistolaisten taiteilijoiden käytöstä Goethe-instituutin tapahtumissa. Tästä oli esimerkkinä laulaja-lauluntekijä Franz Josef Degenhardtin esiintyminen Deutsches Institutin järjestämässä tilaisuudessa. Tippner oli huolissaan tällaisten tapahtumien vaikutuksesta nuorempaan sukupolveen.³⁹⁷ Tapahtuma itsessään jakoi Länsi-Saksan edustajia sen Amerikka-vastaisten kommenttien takia. Goethe-instituutin mielestä tällaiset tapahtumat osoittivat Länsi-Saksan yhteiskunnallisen todellisuuden laajan kirjon, mikä oli hyvää kontrastia DDR:n toiminnalle.³⁹⁸

Goethe-instituutti halusikin esitellä Suomessa myös oman yhteiskuntajärjestelmänsä kriitikoita. Tämä oli oleellista juuri Suomessa, jossa DDR teki aktiivisesti kulttuurityötä.³⁹⁹ Goethe-instituutin uudenlainen toiminta halusi esittää suomalaisille vapaan ja demokraattisen Saksan, jossa monenlaiset mielipiteet olivat sallittuja. Eroa DDR:ään luotiin osoittamalla DDR:n epädemokraattisuus. Strategia oli todennäköisesti valittu osittain siksi, että Suomella ja Saksalla oli samanlaiset yhteiskuntajärjestelmät. Tätä tukee DDR:n edustuston raportti, jonka mukaan DDR:n toimintaa vaikeutti Suomessa se, että Suomi oli kapitalistinen maa, ja Suomella oli perinteisesti läheiset ideologiset ja taloudelliset siteet Länsi-Saksaan.⁴⁰⁰

DDR:n edustusto kuvasi Goethe-instituutin toiminnan siirtyneen ”joustavampiin muotoihin”. Tämä tarkoitti esimerkiksi kuukausittaisia avoimia iltoja ilman kiinteää alkamisaikaa tai ennalta ilmoitettua ohjelmaa. Uusina elementteinä instituutti järjesti suomalaisten pyynnöistä erilaisia keskustelu- ja elokuvailtoja. Ohjelmaan oli tullut myös epävirallisia tapahtumia, kuten tanssi-iltoja pariskunnille parin viikon välein. Edustuston mukaan tällaisilla epävirallisilla yhteydenpitomuodoilla pyrittiin tukemaan paremmin länsisaksalaista ideologiaa.⁴⁰¹

Länsi-Saksa alkoi myös laajeta alueille, joissa DDR-Kulturzentrum oli perinteisesti ollut vahvoilla. Tällainen oli esimerkiksi näyttelytoiminta. DDR oli omasta mielestään hallinnut näyttelytoimintaa Suomessa viimeisten neljän vuoden ajan, ja samaan aikaan Länsi-Saksa oli pysynyt tämän suhteen passiivisena. Länsi-Saksan näyttelytoiminta oli vuodesta 1969 alkaen lisääntynyt huomattavasti. Goethe-instituutin ohjelmissa oli nyt useammin pieniä näyttelyitä, ja niitä järjestettiin myös

³⁹⁷ Goethe-instituutin Herwarthin kirje ministerijohtaja Hans-Georg Steltzerille, ulkoasiainministeriön kulttuuriosaston päällikölle 6.12.1971. 630/601/560, PAAA.

³⁹⁸ Griese 2006, 190–191.

³⁹⁹ Goethe-instituutin Herwarthin kirje ministerijohtaja Hans-Georg Steltzerille, ulkoasiainministeriön kulttuuriosaston päällikölle 6.12.1971. 630/601/560, PAAA.

⁴⁰⁰ DDR:n kaupallisen edustuston raportti 28.1.1971 ulkoasiainministeriön Pohjois-Euroopan osastolle koskien saavutuksia ja ongelmia kulttuuri- ja tiedesuhteiden saralla vuonna 1970. C 1.364/73, MfAA.

⁴⁰¹ Ibid.

maakuntien kaupungeissa.⁴⁰² Näyttelyihin myös suunniteltiin aiheita, jotka ärsyttivät DDR:ää. Pääkonsuli Kempff mainitsi edustustossa olleen ”erityisen kiinnostuneita vuosille 1970 ja 1971 suurnäyttelystä ”Bert Brecht Saksan näyttämöillä”.”⁴⁰³ Itäksalalaisen näytelmärunoilijan käyttämisellä länsisaksalaisessa tapahtumassa on todennäköisesti pyritty provosoimaan DDR:ää.

DDR:n edustajat tiesivät Länsi-Saksan kulttuurivaikutuksen jatkuvan etenkin kaupallisella alalla. Tällä viitattiin mahdollisesti esimerkiksi kirjalahjoituksiin ja kirjamarkkinoihin. DDR:n edustusto halusi vastauksena Länsi-Saksan uudelle kulttuuripolitiikalle rakentaa DDR-Kulturzentrumista yhä enemmän luotettavan tieto- ja resurssielimen kulttuurikysymyksissä. Tämä tapahtuisi keskittymällä joukkotiedotusvälineisiin sekä ottamalla mukaan kaupallisen sektorin, ”jotta tämä voidaan muuttaa rahaksi tunnustamisliikkeelle ja pysyväksi sympatiaksi sosialistista DDR:ää kohtaan”.⁴⁰⁴

Maaliskuussa 1971 DDR:n edustuston kulttuuriattasea Scheibner puhui Länsi-Saksan kulttuuripolitiikan "uusien suuntaviivojen" näkyvistä vaikutuksista. Hänen mukaansa Länsi-Saksa pyrki eristämään DDR:n johtamalla toimintaa muiden saksankielisten maiden kanssa Suomessa. Tällainen oli esimerkiksi saksalaisen kuoron perustaminen, missä Goethe-instituutti oli ollut yhtenä aloitteentekijänä. Mukana oli ollut virkailijoita Itävallan suurlähetystöstä.⁴⁰⁵

Länsi-Saksa oli alkanut myös osoittaa näkyvästi enemmän huomiota ja kiinnostusta suomalaisia kohtaan, mikä loi Scheibnerin mukaan Länsi-Saksalle suotuisat olosuhteet ideologian levittämiseksi. Hänen mukaansa Länsi-Saksa pyrki länsisaksalaisen ideologian ja politiikan avulla vastustamaan DDR:ää. Scheibner koki toiminnan olevan reaktio DDR:n tunnustamisliikkeen kasvulle, sillä suomalaisten kiinnostus DDR:n kulttuurisaavutuksia kohtaan oli lisääntynyt. Kulttuuriattasean mukaan Länsi-Saksa pyrki ”monin tavoin kopioimaan menestystämme”. Vastaukseksi DDR:n tulisi tehostaa kaikkea toimintaa Suomessa puolueen ja hallituksen asettamien tehtävien mukaisesti.⁴⁰⁶

On mielenkiintoista, että DDR:n edustajat kokivat lähes kaiken Länsi-Saksan kulttuuripoliittisen toiminnan olevan hyökkäys DDR:ää ja sen tunnustamispyrkimyksiä kohtaan. Yhteistyö suomalaisten tai saksankielisten maiden kanssa nähtiin ensisijaisesti pyrkimyksenä levittää länsisaksalaista ideologiaa ja siten eristää DDR. Tämä kertoo siitä, miten puhtaan poliittista kulttuuritoiminta oli DDR:lle. Koska kaikki DDR:n kulttuuritoiminta tähtäsi ulkopoliittisten

⁴⁰² DDR:n kaupallisen edustuston raportti 28.1.1971 ulkoasiainministeriön Pohjois-Euroopan osastolle koskien saavutuksia ja ongelmia kulttuuri- ja tiedesuhteiden saralla vuonna 1970. C 1.364/73, MfAA.

⁴⁰³ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston vuoden 1968 kulttuuripoliittinen vuosikertomus, lähetetty ulkoasiainministeriölle 15.4.1969. 606/IV7/486, PAAA.

⁴⁰⁴ DDR:n kaupallisen edustuston raportti 28.1.1971 ulkoasiainministeriön Pohjois-Euroopan osastolle koskien saavutuksia ja ongelmia kulttuuri- ja tiedesuhteiden saralla vuonna 1970. C 1.364/73, MfAA.

⁴⁰⁵ DDR:n kaupallisen edustuston raportti Länsi-Saksan uudesta toiminnasta, lähetetty ulkoasiainministeriölle sen pyynnöstä 10.3.1971. C 1.363/73, MfAA.

⁴⁰⁶ Ibid.

tavoitteiden saavuttamiseen, DDR:n edustajat näkivät Länsi-Saksan kulttuuritoiminnan täysin samankaltaisena. DDR:n näkemyksen mukaan länsisaksalainen kulttuurityö ei siis voinut johtua kiinnostuksesta kulttuurivaihtoon.

Uusi toiminta selvästi hermostutti DDR:n päässä. Vuoteen 1972 tultaessa Länsi-Saksalla ei ollut Scheibnerin mukaan Suomessa kulttuurin osa-aluetta, jota se ei hyödyntänyt. Erityisen laajamittaista toimintaa oli kansantaiteen, vastavuoroisten vierailujen, opiskelijaryhmien, näyttelyiden ja yliopistojen luennoitsijavaihdon alalla. Goethe-instituutti oli esimerkiksi alkanut järjestää länsisaksalaisten opiskelijoiden matkoja Suomen halki. Kulttuuriattasean mukaan nämä opiskelijaryhmät esittäytyvät vasemmistolaisina ja järjestävät erilaisia tapahtumia koululaisille ja opiskelijoille päästäkseen heidän suosioonsa ”näennäisvallankumouksellisen esiintymisensä” ansiosta.⁴⁰⁷ Tällä viitattiin varmaankin siihen, että DDR koki vasemmistolaisten opiskelijoiden edustavan näennäisesti samoja asioita kuin mitä DDR edusti, mutta Länsi-Saksan edustajina.

Sen lisäksi, että Länsi-Saksan kulttuuritoiminta oli levinnyt miltei kaikille kulttuurialoille, olivat uutta myös yhteistyöpyynnöt Länsi-Saksan puolelta. Entisten häiritsevien vierailujen sijaan Länsi-Saksa oli alkanut lähestyä DDR:n edustajia yhteistyöpyynnöillä erilaisiin projekteihin, luoden vaikutelmaa saksalaisuuden, saksalaisen kulttuurin ja kielen yhtenäisyydestä. Länsisaksalaiset olivat esimerkiksi lähestyneet suoraan DDR:n organisaatioita, länsisaksalaisia lehtoreita oli käynyt yhä enemmän DDR:n järjestämissä tapahtumissa opiskelijaryhmiensä kanssa ja länsisaksalaisia lähetettiin DDR-Kulturzentrumihin ”todistamaan saksalaista yhtenäisyyttä”. Toiminnassa oli uutta sekin, että suomalaisia otettiin siihen yhä enemmän mukaan.⁴⁰⁸

On vaikea arvioida, olivatko kaikki länsisaksalaisten pyynnöt suoraan yksinedustusvaatimuksen toteuttamista, sillä kyseessä oli vain DDR:n näkemys asiaan. Joka tapauksessa Länsi-Saksan puolella oli yhä aktiivisemmin alettu luomaan kuvaa yhtenäisestä Saksasta, joten on mahdollista, että moni yhteydenottopyyntö johtui tästä linjauksesta. On kuitenkin mahdollista, että mukana on ollut myös aitoa kiinnostusta yhteistyöhön, eikä kaikkea ollut saneltu viralliselta taholta. Selvää kuitenkin oli, että DDR koki lähes kaiken Länsi-Saksan toiminnan pyrkivän häiritsemään DDR:n toimintaa.

DDR:n oli vaikea vastata tähän toimintaan. DDR-Kulturzentrumin johtaja Tippnerin mukaan vastatoimia vaikeutti se, ettei Länsi-Saksa suoraan hyökännyt DDR:ää vastaan. Sen sijaan Länsi-

⁴⁰⁷ DDR:n kaupallisen edustuston kulttuuriattasean Scheibnerin analyysi 6.1.1972 onnistumisista ja ongelmista kulttuuri- ja tiedesuhteiden saralla Suomessa vuonna 1971. Lähetetty ulkoasiainministeriön Pohjois-Euroopan osastolle. C 486/74, MfAA.

⁴⁰⁸ Ibid.

Saksan kulttuuritoiminta keskittyi yhteisten saksalaisten piirteiden käyttämiseen suomalaisten keskuudessa ja omien mielipiteiden esille tuomiseen.⁴⁰⁹

DDR:n vastatoimintaa vaikeutti myös Brandtin hallituksen uusi idänpolitiikka. DDR:n oli hyvin vaikea kuvata Länsi-Saksa revansistisena ja militaristisena, kun Länsi-Saksan uusi hallitus loi sovinnon ja yhteisymmärryksen politiikkaa. Lisäksi idänpolitiikka vaikeutti Länsi-Saksan kuvaamista imperialistisena valtiona. DDR:lle imperialismista erottuminen oli oleellinen osa sen kaikkea edistystä.⁴¹⁰ DDR oli luonut vastakkainasettelua sekä perustellut paremmuuttaan ja erilaisuuttaan Länsi-Saksan kanssa vuosien varrella perustuen juuri Länsi-Saksan imperialistiseen luonteeseen. Brandtin uusi politiikka teki tämän vastakkainasettelun luomisesta yhä haastavampaa.

DDR:n edustuston mielestä Länsi-Saksan toiminta kertoi siitä, että se valmistautui DDR:n tulevaan tunnustamiseen ja pitkäaikaisiin vastakkainasetteluihin kulttuurin alalla.⁴¹¹ Vaikka diplomaattinen tunnustus oli lähellä, kulttuuri-instituuttien merkitys kasvoi molemmilla puolilla. Vielä joulukuussa 1972 DDR:n edustusto raportoi, että Länsi-Saksan toiminta ulkomaanpropagandan ja kulttuuripolitiikan alalla oli laajentunut ja monipuolistunut ja tulisi jatkossakin voimistumaan.⁴¹²

Länsi-Saksan ja Goethe-instituutin toiminnan voidaan siis nähdä koko ajan kasvaneen ja leviävän yhä laajemmalle. Länsi-Saksan hallituksen luopuminen yksinedustusvaatimuksesta ei näkynyt länsisaksalaisessa kulttuuripolitiikassa Suomessa, vaan päinvastoin sitä hyödynnettiin yhä enemmän. Suorat hyökkäykset keskusten välillä vähenivät vuoden 1968 jälkeen, mutta vastakkainasettelun luominen vastapuolen kanssa jatkui.

5.5 Kielen opetus: poliittisia erimielisyyksiä ja merkityksen väheneminen kilpailuvaltina

Goethe-instituutin toiminta oli jatkanut menestyksestä toimintaansa kielisektorilla. Deutsches Institutin toimintaa laajennettiin, ja sille vuokrattiin lisätoimistotiloja vuodesta 1969 alkaen.⁴¹³ Yleisiä ongelmia aiheuttivat tullimaksujen kasvu, jonka pelättiin vaikuttavan myös kielikurssien

⁴⁰⁹ Griese 2006, 191.

⁴¹⁰ Lübbe 1981, 292–293.

⁴¹¹ DDR:n kaupallisen edustuston kulttuuriattasean Scheibnerin analyysi 6.1.1972 onnistumisista ja ongelmista kulttuuri- ja tiedesuhteiden saralla Suomessa vuonna 1971. Lähetetty ulkoasiainministeriön Pohjois-Euroopan osastolle. C 486/74, MfAA.

⁴¹² DDR:n kaupallisen edustuston raportti 6.12.1972 ulkoasiainministeriön Pohjois-Euroopan osastolle koskien yleistä toimintaa ulkomaan propagandan ja kulttuuripolitiikan alalla Suomessa. C 486/74, MfAA.

⁴¹³ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston kulttuuripoliittinen vuosikertomus 1968, lähetetty ulkoasiainministeriölle 15.4.1969. 606/IV7/486.; Deutsches Institutin vuokrasopimus 31.1.1969. 630/601/560, PAAA.

hintoihin. Kurssimaksuja ei kuitenkaan voitu nostaa, sillä DDR-Kulturzentrum ja British Council tarjosivat omia kurssejaan edullisemmin.⁴¹⁴

Goethe-instituutille tuli kuitenkin uusia ongelmia liittyen kausiopettajiin ja heidän poliittisiin näkemyksiinsä. Tämä ilmeni esimerkiksi Rovaniemellä maaliskuussa 1969 järjestetyn Deutsche Woche -tapahtuman yhteydessä. Tapahtuman järjesti suomalais-saksalainen yhdistys, jonka säännöissä määriteltiin, että yhdistyksen toiminnan tuli olla täysin epäpoliittista. Tämän takia yhdistys ei tehnyt yhteistyötä DDR-Kulturzentrumin kanssa, vaan se työskenteli tapahtuman ohjelman suhteen vain Länsi-Saksan kaupallisen edustuston ja Goethe-instituutin kanssa. Ongelmia tämän suhteen aiheutti Goethe-instituutin Kemin kausiopettajan Bendelin pitämä poliittinen esitys.⁴¹⁵ Kempffin mukaan Bendelin esitys oli antanut niin huonon kuvan Länsi-Saksasta, että suomalaisten puolelta oli tullut ”vastalauseita”. Kempffin mukaan Bendelin huoneen seinällä roikkui lisäksi Leninin kuva. Tällainen toiminta vahingoittaisi Länsi-Saksan mainetta Suomessa, ja Bendelin käyttöä kausilehtorina tulisi uudelleenarvioida.⁴¹⁶ Bendelin itsensä mukaan häntä syytettiin DDR-propagandan levittämisestä. Hänen esityksensä käsitteli esimerkiksi uusnatsismia Länsi-Saksassa.⁴¹⁷

Kempffillä oli erimielisyyksiä myös Jyväskylän Goethe-instituutin väistyvän johtajan Hitzin kanssa. Hitz ei olisi halunnut jatkaa Oulussa lehtorina toimivan Thielen sopimusta, kun taas Kempff puolsi Thielen jatkoa hänen Oulussa tekemänsä tehokkaan työnsä takia. Oulu oli DDR:n toiminnan keskipisteitä ja Ouluun myös suunniteltiin palkattavan lehtori DDR:stä. Tämän takia Thiele tuli pysyä Oulussa. Kempffin mukaan ”Goethe-instituuttiin liittyvä skandaali ei voi hyödyttää meitä Pohjois-Suomessa”.⁴¹⁸ Kaupallinen edustusto halusi ylläpitää poliittista vaikutusvaltaa Pohjois-Suomessa. Thiele oli edustuston mieleen, koska hän oli ottanut DDR:n läsnäolon Oulussa vakavasti. Virallisesti Hitz ei halunnut jatkaa Thielen sopimusta epälojaaliuden takia. Thielen Hitzille lähettämän kirjeen sävystä käy kuitenkin ilmi, etteivät miehet tulleet toimeen keskenään. Näin ollen syynä sille, ettei Hitz halunnut jatkaa sopimusta, oli mitä todennäköisimmin Hitzin negatiivinen suhtautuminen Thieleen.⁴¹⁹ On selvää, että Goethe-instituutin löyhä suhtautuminen Länsi-Saksan poliittisten linjojen edustamiseen aiheutti ärsytystä edustustossa. Edustusto vaati Länsi-Saksan

⁴¹⁴ Deutsches Institutin lisätalousarvio 28.3.1969. 630/601/560, PAAA.

⁴¹⁵ Pääkonsuli Kempffin kirje ulkoasiainministeriölle 3.6.1969. 606/IV7/486, PAAA.

⁴¹⁶ Kempffin kirje ulkoasiainministeriölle 16.6.1969. 606/IV7/453; Pääkonsuli Kempffin kirje ulkoasiainministeriölle 3.6.1969. 606/IV7/486, PAAA.

⁴¹⁷ Bendelin kirje ulkoasiainministeri Brandtille 19.7.1969 ja Bendelin esitys ”Bundesrepublik in der Krise“ tekstinä. 606/IV7/453, PAAA.

⁴¹⁸ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston kirje ulkoasiainministeriölle 18.11.1969. 606/IV7/453, PAAA.

⁴¹⁹ Hitzin kirje Kunzmannille 28.5.1969.; Thielen kirje Hitzille 28.5.1969. 606/IV7/453, PAAA.

kulttuuripoliittisilta edustajilta lojaliteettia Länsi-Saksaa kohtaan, kun taas Goethe-instituutin puolella poliittisilla näkemyksillä oli vähemmän merkitystä, ja henkilödynamiikoilla taas enemmän.

Kempff kääntyi ulkoasiainministeriön puoleen ja vaati Münchenin keskushallinnon osallisuuden lisäämistä henkilöstövalinnoissa. Kempffin mukaan tilanne Suomessa tulisi tulevaisuudessa vaikeutumaan yhä enemmän, joten Goethe-instituutissa tulisi olla poliittisista syistä mahdollisimman huolellisia Jyväskylän toimipisteen uuden johtajan ja hänen vaimonsa valinnassa.⁴²⁰ Kempff oli selvästi tyytymätön myös Münchenin päähän, joka ei tehnyt tarpeeksi ottaakseen huomioon henkilöstön poliittiset näkemykset.

Bendelin kaltainen kiista tapahtui myös Porin kausilehtori Schonertin kanssa, jonka työsopimus suositeltiin purettavaksi poliittisista syistä. Edustuston mukaan Deutsches Institutin johtajan julistamasta puhtaasta ammatillisuudesta ja epäpoliittisuudesta huolimatta ei saisi olla mahdollista, että Suomen maakuntiin palkattiin henkilöitä, joiden poliittinen asenne ei ollut lojaali Länsi-Saksaa kohtaan. Koska tapauksia oli ollut lyhyessä ajassa kaksi, oli selvää, ettei opettajaopiskelijoiden valintaa ollut tehty huolella.⁴²¹ Münchenin keskushallinnosta vastattiin edustustolle, ettei Schonertin työsopimusta jatkettaisi. Münchenin mukaan tapausten takia sekä Münchenin ja Bonnin olisi yhdessä mietittävä kausilehtoreita koskevia menettelytapoja. Goethe-instituuttien johtajat Suomessa olivat valinneet opettajat suoraan yliopistoista, eikä München ollut saanut vaikuttaa asiaan. Tämän tulisi muuttua, eikä Münchenin henkilöstökoneistoa saisi rekrytointiprosessissa jatkossa ohittaa.⁴²²

Näyttääkin siltä, että Suomen päässä Goethe-instituuttien toimipisteiden johtajat eivät kiinnittäneet huomiota lehtoreidensa poliittisiin näkemyksiin, eikä München puolestaan tiennyt asiasta mitään, sillä se ei ollut mukana lehtoreiden valinnassa. Asiasta oli eniten huolissaan Helsingin kaupallinen edustusto, joka halusi kausilehtoriprojektin menestyvän. Edustuston Kunzmannin mukaan ”kausilehtorihanke on erittäin tärkeä, ja se on säilytettävä hinnalla millä hyvänsä”.⁴²³

Kielen opetuksen sektorilla vastapuolen toimintaa seurattiin edelleen puolin ja toisin. Länsi-Saksan edustuston mukaan DDR-Kulturzentrum oli alkanut hyödyntää toiminnassaan uutta ”vyöhykesaunaa”. DDR-Kulturzentrum mainosti ahkerasti saunaa, ja nuorten opiskelijoiden reaktio oli ollut ”valitettavasti osittain hyvin myönteinen”.⁴²⁴ Saunalla viitattiin DDR:n kaupallisen edustuston uudessa päärakennuksessa sijaitsevaan saunaan, joka lämpeni melkein joka ilta. Kaupallisen edustuston uudet tilat Kulosaarissa osoittivat, että DDR valmistautui

⁴²⁰ Kempffin kirje ulkoasiainministeriölle 16.6.1969. 606/IV7/453, PAAA.

⁴²¹ Kaupallisen edustuston kirje ulkoasiainministeriölle 16.7.1969. 630/601/562, PAAA.

⁴²² Weckerin vastaus edustustoon 26.9.1969. 630/601/562, PAAA.

⁴²³ Kunzmannin vastaus Weckerille 1.10.1969. 630/601/562, PAAA.

⁴²⁴ Länsi-Saksan kaupallisen edustuston kirje ulkoasiainministeriölle 17.7.1969. 606/IV7/486, PAAA.

diplomaattisuhteiden avautumiseen lähiaikoina.⁴²⁵ Saksan kielen opiskelijoiden kutsuminen edustuston saunaan kertoi DDR:n pyrkineen vaikuttamaan laaja-alaisesti erilaisissa yhteiskunnallisissa asemissa oleviin suomalaisiin.

DDR:n puolella huoli kohdistui lehtoritilanteeseen. Vuodesta 1968 lähtien Länsi-Saksan edustusto ja Goethe-instituutti olivat pyrkineet lisäämään läsnäoloaan monin paikoin Suomessa, ja DDR:n edustuston mukaan länsisaksalaisten lehtoreiden määrää lisättiin noin 10:llä.⁴²⁶ Vuonna 1969 DDR:n mukaan länsisaksalaisia lehtoreita oli Suomessa 20, ja he työskentelivät 25 kaupungissa. DDR:llä puolestaan oli yliopistojen ulkopuolella neljä virkaa kolmessa eri kaupungissa. Saksan kielen kurssien kysyntä kasvoi erityisesti aikuisten keskuudessa, ja Goethe-instituutin tiedettiin laajentavan jatkossakin lehtoritoimintaansa.⁴²⁷ Jos DDR:n edustuston raporttia on uskomisen, oli Länsi-Saksan lehtoreiden määrä kasvanut lyhyessä ajassa merkittävästi. Tilanne oli joka tapauksessa DDR:n osalta hankala.

DDR olikin selvästi alakynnessä lehtoreiden määrän suhteen länsisaksalaisiin lehtoreihin verrattuna. Siksi Länsi-Saksan kanssa käytävään kilpailuun sekä kasvavaan kysyntään tulisi vastata lisäämällä vähintään viisi lehtorivirkaa yliopistoihin ja DDR-Kulturzentrummin lehtoraattiin.⁴²⁸

Vuoden 1970 alussa DDR:n edustusto raportoi toiminnan olleen erityisen onnistunutta yliopistolehtoreilla; heidän kurssinsa olivat aina saaneet täyden osallistujamäärän ja välillä osallistujia oli jopa liikaa. Länsisaksalaisten lehtoreiden kurssveja jäi puolestaan järjestämättä opiskelijapulan takia.⁴²⁹ Kyseessä oli DDR:n näkemys, joten voi olla, että raportissa on liioiteltu omaa menestystä ja samalla väheksytty länsisaksalaisten lehtoreiden toimintaa.

Into onnistumisista ei kestänyt kauaa, sillä DDR koki takaiskun lehtoritoiminnassaan vuonna 1971. Kielityö, joka keskittyi DDR:n osalta Helsinkiin, Turkuun, Jyväskylään, Tampereelle ja Lahteen, keskeytyi hetkellisesti. Jyväskylässä DDR:n lehtori suoritti ”tasavaltapaon” (*Republickflucht*), ja muut lehtorit, joille ei löytynyt välitöntä korvaajaa, irtisanottiin lyhytaikaisesti. Tilanne parani vuoden loppuun mennessä, jolloin kymmenestä luennoitsijan virasta saatiin täytettyä seitsemän.⁴³⁰ Jyväskylästä loikkasi 1970-luvun alussa lyhyen ajan sisällä kaksi lehtoria Länsi-Saksaan, Dieter

⁴²⁵ Hentilä 2004, 150–151.

⁴²⁶ DDR:n kaupallisen edustuston raportti 28.1.1971 ulkoasiainministeriön Pohjois-Euroopan osastolle koskien saavutuksia ja ongelmia kulttuuri- ja tiedesuhteiden saralla vuonna 1970. C 1.364/73, MfAA.

⁴²⁷ Brandstädterin kirje DDR:n ulkoasiainministeriön kulttuuriosastolle 12.3.1969. C 486/74, MfAA.

⁴²⁸ Ibid.

⁴²⁹ DDR:n kaupallisen edustuston kirjoitus kulttuuri- ja tiedesuhteiden kehittymisestä DDR:n ja Suomen välillä 29.1.1970. C 1.364/73, MfAA.

⁴³⁰ DDR:n kaupallisen edustuston konseptuaalisia näkökulmia ulkomaan tiedotustyön parantamiseen Suomessa 17.1.1972. C 486/74, MfAA.

Stellmacher ja Peter Lübbe. Vaikka lehtoritoiminta oli DDR:lle poliittisesti menestyksekkästä, oli se samalla hyvin riskialtista.⁴³¹

Lehtorityön lisäksi DDR keskittyi vaikuttamaan suomalaisiin saksan kielen opettajiin. Verrattuna DDR:ään Goethe-instituutilla oli etulyöntiasema saksan opettajien yhdistyksen kanssa tehdyssä yhteistyössä. Tämä johtui siitä, että yhdistys oli alusta alkaen suosinut Länsi-Saksaa sen suomalaisissa kouluissa tekemän aktiivisen työn takia.⁴³² DDR pyrkiin luomaan yhteyksiä suomalaisiin saksan opettajiin, mistä yksi osoitus oli DDR-Kulturzentrumin järjestämät kesäkurssit Kotorannassa.

Itäsaksalaisen Neues Deutschland -sanomalehden mukaan kahden viikon kesäkurssi kesällä 1970 Kotorannassa oli jälleen kerran täyteen buukattu. Suomalaisten kielestä kiinnostuneiden mukaan Suomessa ei ollut olemassa parempaa tapaa virkistää tai parantaa saksan kielen taitoja. Artikkelin mukaan oppitunneilla hyödynnettiin kelanauhureita, vinyylilevyjä sekä sanoma- ja aikakauslehtiä. Näiden tehtävänä oli lisätä tuntien monipuolisuutta sekä samalla syventää tietämystä DDR:stä. Lisäksi suomalaiset saksanopettajat saivat ehdotuksia omien saksan tuntien järjestämiseen.⁴³³ DDR:n edustuston mukaan Kotorannan kesäkurssin opettajakurssille oli osallistunut 12 henkilöä.⁴³⁴ Kesäkurssien tarkoituksena oli ollut siis vaikuttaa sekä kurssien opiskelijoihin että suomalaisiin saksan opettajiin, jotta he voisivat omilla oppitunneillaan hyödyntää DDR:n materiaalia ja näin tieto leviäisi laajemmalle.

Tultaessa vuoteen 1972 Goethe-instituutti pyrki edelleen kehittämään kielityötään Suomessa. Asiaksi otettiin esimerkiksi yhteistyön parantaminen DAAD:in kanssa, sillä molemmilla organisaatioilla oli Suomessa samankaltaiset tavoiteryhmät.⁴³⁵ Vaikuttaa siltä, että vuonna 1972 Goethe-instituutti keskittyi kielityön osalta oman toimintansa kehittämiseen, ei kilpailuun DDR-Kulturzentrumin kanssa. Tapahtumatoiminnassa oli tässä vaiheessa näkyvämpi kilpailuasetelma. Länsi-Saksalla oli myös koko ajan etulyöntiasema kielisektorilla, joten Goethe-instituutin ei tarvinnut kilpailla DDR:n kanssa samalla tavalla kuin tapahtumasektorilla.

Vaikka DDR oli alakynnessä kielenopetuksen suhteen, ei DDR-Kulturzentrumkaan näytä panostaneen ensisijaisesti kielityöhön. Esimerkiksi DDR-Kulturzentrumin lehtoreiden määrä oli pysynyt tasaisena. Kielityö perustui Suomen kanssa solmittuun kulttuuriprotokollaan, eli kielityötä

⁴³¹ Hentilä 2004, 81.

⁴³² Ibid., 80.

⁴³³ Neues Deutschland 27.6.1970, "Deutsch-Kurs in der Sauna".

⁴³⁴ DDR:n kaupallisen edustuston kertomus DDR:n ja Suomen välisten kulttuuri- ja tiedesuhteiden tuloksista ja ongelmista vuonna 1970. 28.1.1971 .C 1.364/73, MfAA.

⁴³⁵ Ulkoasiainministeriön muistio kulttuuri-instituuttien toiminnasta Skandinaviassa 16.6.1972. 606/IV7/486, PAAA.

pyrittiin edistämään sopimuksen mukaisesti. Kulttuuriprotokolla tarjosi parempia mahdollisuuksia ulkomaisen tiedotustyön tehostamiseksi.⁴³⁶

Kielityöllä oli kuitenkin edelleen poliittinen ulottuvuus. Kesäkursseihin panostettiin, sillä niiden kautta DDR-Kulturzentrum sai kontakteja valtiollisiin instituutteihin. Näitä kontakteja tuli ylläpitää järjestelmällisesti. Yhteyksiä kouluihin luotiin, jotta voitiin jakaa materiaalia DDR:stä suomalaisessa koulutusjärjestelmässä. Lehtoripaikkoja pyrittiin lisäämään Helsingin, Tampereen ja Jyväskylän yliopistoissa. Kahdenväliset suhteet saksan kielen alalla Suomessa palvelivat edelleen DDR:n poliittisia tehtäviä, etenkin samalla, kun Suomessa levisi Länsi-Saksan edistämä käsitys yhteisestä saksalaisesta kulttuurista.⁴³⁷

Myös kilpailuasetelma säilyi. DDR:n kaupallisen edustuston mukaan Länsi-Saksa yritti vaatia itselleen DDR:n lehtoreiden virkoja esimerkiksi Tampereella. Länsi-Saksa yritti edustuston mukaan myös täyttää kaikki DDR:n tilapäiset virkavapaat omilla työntekijöillään. Nämä yritykset oli raportin mukaan kuitenkin suurelta osin estetty.⁴³⁸ Tämäkin oli toki DDR:n näkemys, jota saattaa olla kärjistetty, koska DDR koki asemansa uhatuksi lehtorivirkojen suhteen.

Saksan kielen merkitys oli koko ajan laskeva. Vuonna 1972 saksan kielen ja kirjallisuuden edistäminen ei ollut DDR:n ensisijainen ulkomaisen tiedotustoiminnan keino, vaan ensisijaisesti pyrittiin keskittymään elokuvaan, näyttelyihin ja joukkotiedotusvälineisiin. Seuraavana tulivat suhteet koulutukseen, tieteeseen ja urheiluun. Saksan kieli ja kirjallisuus tuli vasta seuraavana tärkeysjärjestyksessä.⁴³⁹

DDR-Kulturzentrumin toiminta suunnattiin sellaiseen toimintaan, jolla oli suurempi painoarvo poliittisen menestyksen kannalta. Kielityö ei ollut sellainen, sillä sen kautta oli haastavaa vaikuttaa niihin valtiollisiin piireihin, jotka päättivät diplomaattisuhteiden solmimisesta. Tunnustamisiike ja tapahtumatoiminta olivat tehokkaampia väyliä DDR:n tärkeimmän poliittisen päämäärän saavuttamiseksi. Myös Goethe-instituutilla kilpailuasetelma kielisektorilla näytti jäävän taka-alalle. On huomionarvoista, että Goethe-instituutilla oli Suomessa enemmän lehtoreita DDR:ään verrattuna, joten kilpailuasetelma suosi Goethe-instituuttia. Lisäksi saksan kielen asema heikkeni koko ajan englannin rinnalla, joten kilpailua oli mahdollisesti haastavampaa käydä saksan kielen opettamisella. Kuitenkin kilpailuasetelma jatkui vuoteen 1972 asti, vaikkakin vähenevässä määrin, ja toiminnan kehittymistä vastapuolella seurattiin koko tutkielman aikarajauksen ajan.

⁴³⁶ DDR:n edustuston analyysi DDR:n kulttuuri- ja tiedesuhteiden tuloksista ja ongelmista 6.1.1972. C 486/74, MfAA.

⁴³⁷ Ibid.

⁴³⁸ Ibid.

⁴³⁹ DDR:n ulkoasiainministeriön selvitys DDR:n ja Länsi- ja Pohjois-Euroopan kapitalististen maiden välisten kulttuuristen ja tieteellisten ulkomaansuhteiden kehittämisestä lähivuosina 25.1.1972. C 486/74, MfAA.

6 Johtopäätökset

DDR-Kulturzentrum ja Goethe-instituutti olivat Saksoille keskeinen väylä ulkopoliittisten tavoitteiden edistämiseen tilanteessa, jossa kummallakaan Saksalla ei ollut diplomaattisuhteita Suomen kanssa. Molemmat maat valjastuvat kulttuuri-instituutit osaksi kulttuuridiplomatiaa. Suomen ainutlaatuinen kylmän sodan asema tarjosi molemmille keskuksille tasa-arvoisen taistelukentän, jossa kilpailutilanteen oli mahdollista kehittyä.

Kilpailuasetelma DDR-Kulturzentrumin ja Goethe-instituutin välille syntyi heti DDR-Kulturzentrumin perustamisesta alkaen, sillä keskus perustettiin, jotta se voisi kilpailla Goethe-instituutin kanssa ja luoda samankaltaista toimintaa. DDR-Kulturzentrumin perustamisen seurauksena vastaavanlaisen keskuksen perustaminen Helsinkiin oli Länsi-Saksan kaupallisen edustuston ensisijaisimpia tehtäviä.

Vuosien 1960–1963 aikana kilpailuasetelma alkoi ja muotoutui. Jyväskylän Goethe-instituutin toimipiste oli perustettu jo vuonna 1956, DDR-Kulturzentrum perustettiin 1960, Tampereen Goethe-instituutti 1961 ja Deutsches Institut vuonna 1963. Tampereen ja Jyväskylän pisteet eivät tässä vaiheessa osallistuneet juurikaan kulttuuripoliittiseen kilpailuun, joten Länsi-Saksan kaupallinen edustusto pyrki itse vastaamaan DDR-Kulturzentrumin aiheuttamaan uhkaan Helsingissä siihen asti, kunnes Deutsches Institut perustettiin. Deutsches Institutin perustamisen jälkeen syksyllä 1963 Goethe-instituutti liittyi mukaan kilpailuun.

Kulturzentrum järjesti runsaasti tapahtumia, kuten elokuvia, näyttelyitä ja kirjallisuustapahtumia. Tarkoituksena oli tuoda DDR:ää suomalaisille tutuksi ja saavuttaa mahdollisimman paljon näkyvyyttä. Tapahtumatoiminnalla DDR-Kulturzentrum halusi luoda DDR:stä kuvan erillisenä ja omanlaisena Saksana, mikä edesauttaisi diplomaattisen tunnustuksen saamista.

Tapahtumatoiminnan lisäksi DDR-Kulturzentrumilla oli oleellinen rooli saksan kielen opettamisessa, mikä näkyi saksan kielen lehtoraatin toimintana. Lehtoraatilla oli toiminnassaan poliittinen ulottuvuus; kursseilla keskusteltiin ulkopolitiikasta ja jaettiin DDR:stä kertovaa materiaalia. Vaikka Goethe-instituutti ei tässä kohtaa järjestänyt kielitoimintaa pääkaupungissa, Kulturzentrum kilpaili silti Länsi-Saksan kanssa, sillä Kulturzentrumin lehtoraatti pyrki houkuttelemaan suomalaiset saksalaisen koulun kursseilta omille kursseilleen. Saksojen välinen kilpailuasetelma muodostuikin nopeasti myös kielikursseille.

Kilpailu alkoi laajentua myös lehtoritoimintaan, kun DDR alkoi lähettää itäsaksalaisia lehtoreita Suomeen. Länsisaksalaisia lehtoreita oli ollut Suomessa jo ennestään, ja DDR:n edustajat halusivat

vastustaa Länsi-Saksan vaikutusta etenkin suomalaisissa yliopistoissa. DDR onnistui täyttämään ensimmäiset lehtorivirat. Lehtoreiden kulttuuripoliittisesta tärkeydestä kertoo DDR:n valmius maksaa itäsaksalaisten lehtoreiden palkka Suomessa. Tämä kehityskulku huolestutti Länsi-Saksassa, joten siellä pyrittiin estämään tulevat itäsaksalaisten lehtorinimitykset. Lehtoreiden ja yliopistojen merkitys osana kulttuuripoliittista kilpailua alkoi vahvistua.

Kilpailu laajeni maantieteellisesti ja kiihtyi vuosina 1964–1965. Kilpailuasetelma keskittyi tällä aikavälillä erityisesti Jyväskylään, jossa DDR oli saanut jalansijaa. Kilpailun kiihtymiseen kaupungissa suhtauduttiin kuitenkin eri tavoin Länsi-Saksan edustajien keskuudessa. Bonn ja München pohtivat Jyväskylän Goethe-instituutin tarpeellisuutta samalla, kun kaupallinen edustusto ja Jyväskylän instituutin johtaja korostivat instituutin merkitystä DDR:n kasvavan vaikutusvallan takia ja olivat huolissaan menetetyistä valta-asemasta kaupungissa. Kuitenkin myös edustuston ja Jyväskylän toimipisteen välillä oli eroja siitä, miten DDR:n toimintaa tuli vastustaa. Edustusto painotti kielitoimintaa ja toimipiste tilojen kehittämistä. Kulttuuripoliittinen kilpailu koettiin Bonnin, Münchenin, Helsingin ja Jyväskylän välillä eri tavoin, mikä vaikutti siihen, miten DDR:n toimintaan vastattiin.

Vuosina 1964–1965 lehtorikilpailu kiihtyi entisestään, kun DDR pyrki saavuttamaan Jyväskylän kaltaisen tilanteen muissakin suomalaisissa kaupungeissa, joissa Länsi-Saksa oli vahvoilla. Länsi-Saksassa vastattiin tilanteeseen, ja länsisaksalaisten lehtoreiden määrää pyrittiin lisäämään yliopistoissa ja Goethe-instituuteissa. Kilpailu kohdistuikin etenkin kielisektorille, sillä lehtoreiden lisäksi Goethe-instituuttia huolestutti DDR-Kulturzentrumin yhä laajemmalle alueelle leviävä kielitoiminta. Tämän seurauksena myös Goethe-instituutin toimintaa lisättiin suomalaisissa maakunnissa. Goethe-instituutin toiminta puolestaan aiheutti reaktion DDR:ssä, ja DDR-Kulturzentrumin toimintaa pyrittiin lisäämään entisestään. Kilpailuasetelma alkoikin levitä yhä suuremmalle alueelle ja pienemmille paikkakunnille. Vastapuolen toimintaa seurattiin ja siihen vastattiin.

Toiminta kehittyi tapahtumien osalta siten, että DDR-Kulturzentrum alkoi tuoda Suomeen tunnettuja itäsaksalaisia esiintyjä. Berliinissä seurattiin tarkkaan, millaisen vastaanoton esitykset saivat suomalaisessa lehdistössä. Negatiivinen palaute nähtiin vahingollisena DDR:n kansainväliselle maineelle, minkä takia esityksiä tuli suunnitella valtion korkeimmilla tasoilla. Suomessa järjestetyillä pienimuotoisillakin kulttuuriesityksillä oli siis suuri ulkopoliittinen painoarvo. Kilpailuasetelma Goethe-instituutin kanssa näkyi siinä, että DDR-Kulturzentrum pyrki kilpailemaan Goethe-instituutin järjestämien tapahtumien kanssa. Keskusten toiminta oli hyvin samankaltaista, ja DDR-Kulturzentrum vertasi ja mukautti omaa toimintaansa jatkuvasti Goethe-instituutin toimintaan.

Kilpailu keskusten välillä näkyi instituuttien tapahtumien osallistujissa. Itäsaksalaiset alkoivat vieraila Goethe-instituutin tapahtumissa, mikä johti siihen, että Münchenistä lähetettiin ohjeet tällaisiin tilanteisiin varautumista varten. Goethe-instituutti ylläpiti tässäkin tilanteessa ulkopoliittista linjaustaan yksinedustusvaatimuksesta ja neuvoi itäsaksalaisten päästämisen tapahtumiin, sillä DDR nähtiin osana Saksaa. Tästä ei ollut kuitenkaan Länsi-Saksan edustajien keskuudessa Suomessa yksimielisyyttä, sillä edustusto halusi pitää kaikki itäsaksalaiset poissa Goethe-instituutin tapahtumista. Edustusto vaati Goethe-instituutin työntekijöiltä DDR:n ideologian täyttää vastustamista, kun taas Goethe-instituutti suhtautui asiaan kevyemmin. Edustustolla oli kaikista Länsi-Saksan edustajista suoraviivaisin suhtautuminen DDR:ään ja kilpailuasetelmaan Suomessa ja se toivoi muilta samaa.

DDR-Kulturzentrumin toiminta oli ollut tähän asti Goethe-instituutin toimintaa laaja-alaisempaa ja se oli ollut tässä vaiheessa kilpailun aktiivisempi osapuoli. Vuonna 1966 tilanne muuttui, ja Goethe-instituutti aktivoitui kilpailemisessa. Goethe-instituutti oli tähän mennessä lähinnä reagoinut DDR-Kulturzentrumin toimintaan, mutta nyt se alkoi aktiivisesti hyökätä DDR-Kulturzentrumia vastaan. Tästä selvin esimerkki oli kausilehtori-projekti, joka oli puolustusreaktio DDR-Kulturzentrumin lisääntyneeseen toimintaan maakunnissa. Projektin kulttuuripoliittisesta merkityksestä kertoo sen säästyminen taloudellisilta leikkauksilta. Länsi-Saksa keskittyi edelleen kilpailemaan pääasiassa kielisektorilla.

Kilpailuasetelma alkoi painottua yhä enemmän maakuntiin. Länsi-Saksa yritti lisätä läsnäoloaan etenkin Oulussa, koska DDR-Kulturzentrumilla oli siellä vahva asema. DDR-Kulturzentrum pyrki myös lujittamaan entisestään asemaansa Oulussa keskuksen uuden johtajan Kasperin johdolla. Vuonna 1967 myös Turun merkitys korostui DDR-Kulturzentrumin avatessa sinne lehtoraatin sivupisteen. Tässä vaiheessa Goethe-instituutti epäonnistui vastaamaan DDR-Kulturzentrumin toimintaan Turussa, joten DDR-Kulturzentrumilla oli vahvempi asema kaupungissa.

DDR-Kulturzentrumin tapahtumatoiminnassa tapahtui muutos, ja poliittista päämäärää tavoiteltiin yhä läpinäkyvämmiin avoimen poliittisten tapahtumien kautta. Edellisten vuosien neutraalia lähestymistapaa ei enää noudatettu. Tapahtumien määrää moninkertaistettiin ja ne kohdistettiin tiettyihin piireihin. DDR-Kulturzentrum saavutti ulkomaisen tiedotustyönsä huipun vuonna 1967. Vastakkainasettelu Länsi-Saksan kanssa tuotiin yhä vahvemmin tapahtumiin, ja Länsi-Saksaa syytettiin avoimesti aggressiivisuudesta. DDR-Kulturzentrumin toiminta johti siihen, että Länsi-Saksan edustajat käyttivät yksinedustusvaatimusta yhä enemmän kulttuuripoliittisessa toiminnassaan. Keskusten ajamista poliittisista agendoista tuli yhä näkyvämpiä Suomessa.

Kilpailutilanteen kiihtymiseen vastaamisesta oli kuitenkin erimielisyyksiä sekä Länsi-Saksan että DDR:n edustajissa. München vastusti tapahtumatoiminnan lisäämistä, ja painotti sen sijaan Länsi-Saksan demokraattisten arvojen esilletuomista keinona DDR-Kulturzentrumia vastaan. Goethe-instituutin koettiin saavan suomalaisten sympatiat tätä kautta. DDR:n puolella ulkoasiainministeriö olisi halunnut lisätä vastakkainasettelua DDR-Kulturzentrumin ja Goethe-instituutin välillä, mutta edustusto pelkäsi sen saattavan Kulturzentrumin huonoon valoon, koska suomalaiset eivät pitäneet keskusten välisestä kilpailusta. Liialliset hyökkäykset toista instituuttia kohtaan auttoivat suoraan vastapuolta. Erilaiset näkemykset kilpailuun vastaamisesta kertovat siitä, miten tärkeänä kilpailu nähtiin. Kulttuuripoliittinen kilpailu oli välillä niin ensisijaista, että kulttuuritoiminnan yleisö, eli suomalaiset, jäivät toissijaisiksi. Kulttuuritoimintaa siis lisättiin kilpailua varten, ei suomalaisten takia.

Uutena piirteenä kilpailuun tuli länsisaksalaisten vierailutoiminta DDR-Kulturzentrumin tapahtumissa. Aiemmin tilanne oli ollut toisinpäin, mutta nyt länsisaksalaiset osallistuivat DDR:n instituutioiden tapahtumiin. Joissakin tilanteissa hyödynnettiin myös uudella tavalla suomalaisten läsnäolo, ja länsisaksalaiset ottivat puheeksi DDR:n kannalta kiusallisia sisäpoliittisia ongelmia. DDR-Kulturzentrumin johtaja pyrki vastaamaan toimintaan tekemällä vastavierailuja Goethe-instituutin tapahtumissa. Se, että DDR:n puolelta kaikki vierailut koettiin provokaationa, kertoo keskusten välisestä kireästä tilanteesta. DDR-Kulturzentrum ei voinut nähdä länsisaksalaisten vierailujen johtuvan aidosta kiinnostuksesta DDR:n tapahtumia kohtaan. Tämä kertoo lisäksi siitä, millaisena DDR-Kulturzentrum näki sekä oman mutta myös Goethe-instituutin toiminnan: välineinä ulkopoliittisten tavoitteiden saavuttamiseksi, ei kulttuurivaihdon lisäämiseksi.

Vuosi 1969 merkitsi muutosta kilpailuasetelmassa. Goethe-instituutti oli tähän asti keskittynyt pääosin kilpailemaan DDR-Kulturzentrumin kanssa kielisektorilla ja erityisesti kausilehtoreiden avulla, mutta nyt Goethe-instituutin ja Länsi-Saksan kulttuuripoliittista toimintaa laajennettiin kokonaisvaltaisemmaksi ja se suuntautui yhä enemmän maakuntiin. Samanaikaisesti Goethe-instituutin toiminnasta tuli Suomessa epävarmaa resurssien vähäisyyden takia. Kaupallinen edustusto halusi keskittää Goethe-instituutin toiminnan kulttuuripoliittisesti tärkeimmille alueille ja lisätä Goethe-instituutin poliittista luonnetta, jotta se toimisi tehokkaana vastapainona DDR-Kulturzentrumille. Myös Suomen Goethe-instituutti vastusti Goethe-instituutin aseman muutosta vedoten DDR-Kulturzentrumin läsnäoloon erityisesti suomalaisissa maakunnissa. Maakunnat pysyivät koko ajan kulttuuripoliittisesti tärkeinä. Kilpailu DDR-Kulturzentrumia vastaan koettiin Bonnissa ja Münchenissä edelleen niin oleelliseksi, että muutoksista pidättäytyttiin.

Goethe-instituutti oli pitkään kokenut olevansa Turussa alakynnessä DDR-Kulturzentrumiin nähden, mutta vuonna 1972 tilanne muuttui, kun kaupunkiin perustettiin Goethe-instituutin

toimisto. Kilpailuasetelma oli menettänyt Turussa kuitenkin merkitystään, sillä Goethe-instituutti tiesi järjestävänsä enemmän tapahtumia kuin DDR-Kulturzentrum, joten DDR-Kulturzentrum tapahtumatoiminta ei aiheuttanut enää välitöntä reaktiota Goethe-instituutilta. Paine toimiston perustamiseen tuli ensisijaisesti suomalaisilta, jotka toivoivat Goethe-instituutin sivupistettä Turkuun. Turku pysyi kulttuuripoliittisesti tärkeänä kaupunkina, mutta kilpailu DDR-Kulturzentrumia vastaan ei ollut enää yhtä keskeistä kuin ennen.

Kilpailu Goethe-instituuttia vastaan menetti merkitystään DDR-Kulturzentrumin toiminnassa. Kulturzentrum alkoi 1969–1970 alkaen keskittyä suurten tapahtumien järjestämiseen, joilla saisi enemmän näkyvyyttä ja jotka edesauttaisivat diplomaattisen tunnustuksen saamista. Tällaisessa tilanteessa hyökkäykset Goethe-instituuttia vastaan jäivät toissijaisiksi. Goethe-instituutti ei pidättynyt vastaamasta Kulturzentrumin uudenlaiseen tapahtumatoimintaan, vaan järjesti samanaikaisesti omia tapahtumia. Asetelma näyttikin muuttuneen siten, että Goethe-instituutti pyrki kilpailemaan enemmän DDR-Kulturzentrumin kanssa kuin päinvastoin. Kulturzentrumin vähäiseen kilpailutoimintaan saattoi vaikuttaa myös kulttuuriprotokollan solmiminen, joka teki kilpailusta Goethe-instituutin kanssa vähemmän relevanttia.

Länsi-Saksan ja samalla Goethe-instituutin kulttuuritoiminta alkoi perustua yhä voimakkaammin yhteissaksalaiseen edustamiseen, mikä tarkoitti yhteistyöpyyntöjä itäsaksalaisille instituutioille, itäsaksalaisten kulttuurisaavutusten käyttämistä länsisaksalaisissa tapahtumissa sekä Länsi-Saksan monimuotoisten ideologioiden esittämistä. Vaikka Länsi-Saksan hallitus oli vähitellen luopunut yksinedustusvaatimuksesta, Suomessa sitä alettiin hyödyntää yhä enemmän aseena DDR:ää vastaan. DDR-Kulturzentrumin oli vaikea vastata toimintaan, sillä Länsi-Saksan toiminta ei suoraan hyökännyt DDR:ää vastaan. Asiaa vaikeutti entisestään se, että Brandtin solmimat idänsopimukset saivat Länsi-Saksan näyttämään Suomessa täysin päinvastaiselta kuin millaisena DDR olisi halunnut sen kuvata. Kaikki Länsi-Saksan aloitteesta tapahtunut yhteistyö ei välttämättä ollut yksinedustusvaatimuksen toteuttamista, mutta DDR-Kulturzentrum koki jokaisen niistä hyökkäyksenä sitä kohtaan. Tämä osaltaan ylläpiti kilpailuasetelmaa.

Goethe-instituutti oli lähes koko tutkimusvälin ajan keskittynyt kilpailemaan DDR-Kulturzentrumin kanssa pääasiassa kielisektorilla, mutta vuodesta 1969 alkaen saksan kieli menetti merkitystään kilpailuvaltina. Kielitoiminta jatkui ja laajeni, mutta kilpailu tapahtui pääasiassa tapahtumien kautta. Myös DDR-Kulturzentrumille kielikilpailu oli toissijaista, sillä sen avulla ei saavutettu tarpeeksi näkyvyyttä diplomaattisen tunnustuksen saavuttamiseksi. Kilpailuasetelma säilyi kuitenkin lehtoritoiminnassa, jossa DDR oli selvästi alakynnessä. Myös Goethe-instituutin kausilehtoriprojekti säilyi edelleen tärkeänä, mikä näkyi siinä, että edustusto halusi kausilehtoreiksi vain sellaisia opettajia, jotka kokivat keskeiseksi DDR:n läsnäolon vastustamisen ja olivat täysin

uskollisia Länsi-Saksaa kohtaan. Projekti oli ollut alkamisestaan asti edustustolle tärkein väline DDR-Kulturzentrumia vastaan, joten se suhtautui siihen edelleen vakavasti. Länsi-Saksan kulttuuripolitiikan sekajärjestelmä heijastui edelleen toiminnan toteuttamiseen Suomessa, ja Länsi-Saksan edustajat suhtautuivat DDR:n läsnäoloon Suomessa eri vakavuusasteilla.

Suomi tunnusti Saksat vuoden 1972 lopulla ja solmi diplomaattisuhteet molempien kanssa 7.1.1973.⁴⁴⁰ DDR-Kulturzentrumin tärkein poliittinen tavoite oli saavutettu. Diplomaattisuhteiden solmiminen johti siihen, että DDR sijoitti Suomeen vähemmän rahaa.⁴⁴¹ Diplomaattisuhteiden solmimisesta huolimatta DDR-Kulturzentrum jatkoi toimintaansa syksyyn 1990 saakka.⁴⁴² Suurin osa Goethe-instituuteistakin suljettiin vasta yhdistymisen yhteydessä, jonka jälkeen Suomeen jäi vain Helsingin toimipiste.⁴⁴³ Kulttuurikeskukset pysyivät siis edelleen merkityksellisinä.

Griesen mukaan Suomi pysyi diplomaattisuhteiden solmimisenkin jälkeen painopistemaana DDR:lle. Länsi-Saksa ei siis voinut vähentää taloudellisia panoksiaan Suomeen niin paljon kuin talousarviot olisivat edellyttäneet. DDR:n kulttuurin edustaminen vastakohtana Länsi-Saksan kulttuurille huolestutti Länsi-Saksaa vuoden 1973 jälkeenkin. Kilpailua ei siis voitu kokonaan lopettaa.⁴⁴⁴ Selvää on, että Länsi-Saksa joutui jatkossakin mukauttamaan kulttuuritoimintansa Suomessa sen mukaan, mitä DDR teki.

⁴⁴⁰ Griese 2006, 193.

⁴⁴¹ Hentilä 2004, 203.

⁴⁴² DDR-Kulturzentrum Helsinki. Virtuaalimuseo. <https://www.ddr-kulturzentrum.com/> [luettu 13.3.2024].

⁴⁴³ Hentilä 2004, 73.

⁴⁴⁴ Griese 2006, 196, 199–200, 204.

Lähteet

Arkistolähteet

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, PAAA

B-Beständen

Kulturabteilug (6 IV)

B 96 REF 606/IV7 (Kulturinstitute, Kulturgesellschaften, Buchwesen)

606/IV7/329 Goethe-Institut Tampere, Goethe-Institut Jyväskylä 1963 – 1966, Deutsches Kulturinstitut Helsinki 1965–1966.

606/IV7/231 Deutsches Kulturinstitut Helsinki 1963–1964

606/IV7/381 Goethe-Institut Jyväskylä, Tampere, Helsinki 1967–1967

606/IV7/452 Goethe-Institut Helsinki 1968–1969

606/IV7/453 Goethe-Institut Jyväskylä 1968–1970

606/IV7/486 Kulturbeziehungen zu Finnland 1968–1972

606/IV7/75 Deutsches Kulturinstitut Helsinki 1960–1962

B 96-REF 630/601 (Kulturinstitute, Kulturgesellschaften, Förderung der deutschen Sprache, Minderheiten)

630/601/560 Goethe-Institut Helsinki 1969–1973

630/601/562 Goethe-Institut Tampere 1967–1973

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, MfAA

M-Beständen

M1-A

A 14.088. Kulturelle Auslandbeziehungen zwischen der DDR und Finnland 1962–1964

A 14.250. Reise des Volksbildungsministers der DDR, Margot Honecker 1964 nach Finnland 1963–1966

A 16.890 Arbeit des Kulturzentrums der DDR in Finnland 1960–1964

A 16.899 Planungsunterlagen für die Kulturellen Auslandsbeziehungen zwischen der DDR und Finnland für 1958, 1961/62. 1958 – 1962.

A 16.903 Tätigkeit der Gesellschaft Suomi-DDR des Kulturzentrums und des Deutschlektorats der DDR in Finnland 1962–1965

A 16.908 Zusammenarbeit zwischen der DDR und Finnland auf den Gebieten Theater, Literatur, Wissenschaft und Volksbildung (Einzelfälle) 1964–1965

M1-C

C 120/71 Beziehungen zwischen der DDR und Finnland auf den Gebieten Film, Rundfunk, Fernsehen, Presse 1966–1968

C 121/71 Auslandsinformativische Tätigkeit der Handelsvertretung Helsinki und des Kulturzentrums der DDR in Finnland 1967–1968

C 1.129 Zusammenarbeit der Deutsch-Nordischen Gesellschaft der DDR mit der Gesellschaft Suomi-DDR sowie mit dem DDR-Kulturzentrum und der Handelsvertretung der DDR in Helsinki zur Auslandsarbeit in Finnland 1963–1967

C 1.363/73 Kulturelle, wissenschaftliche und kulturwissenschaftliche Position der BRD in Finnland 1965–1971

C 1.364/73 Kulturelle, wissenschaftliche und kulturpropagandistische Position der DDR in Finnland 1968–1971

C 25/72 Berichte über die auslandsinformativische Arbeit des Kulturzentrums der DDR in Finnland und dessen Zusammenarbeit mit der Denog und der Freundschaftsgesellschaft Suomi - DDR - Seura (Finnland - DDR) 1967–1970

C 5.652 Kulturpolitische Konzeption der DDR gegenüber Finnland, Bd. 1 1964–1967

C 486/74 Einschätzung und Planung der kulturellen und wissenschaftlichen Auslandsbeziehungen zwischen der DDR und Finnland 1969–1973

M 1-LS-A

LS-A 375 Berichte über die Verbesserung der kulturellen Auslandsarbeit durch die Errichtung neuer Zentren für die Kulturarbeit im Ausland und der Herausgabe von Publikationen (Vorlage und Beschluß) 1960

Kansallisarkisto

Jyväskylän suomalais-saksalainen yhdistys ry:n arkisto

Tavanomaiset toiminta-asiakirjat 1963–2007

DDR-Kulturzentrumin arkisto

Painotuotteet 1969–1971

Painotuotteet 1972–1973

Helsingin Goethe-instituutin arkistot

DDR-Kulturzentrumia käsittelevä kansio

1960-luvun historiikki

Presse 1

Sanomalehdet

Berliner Zeitung 1962, 1965, 1971

Neues Deutschland 1960, 1963, 1970

Neue Zeit, 1961, 1965

Turun Sanomat, 1972

Tutkimuskirjallisuus

Abraham, Nils. *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden: zur Public Diplomacy der DDR gegenüber Schweden nach der diplomatischen Anerkennung (1972-1989)*. Münster: LIT Verlag, 2007.

Almgren, Birgitta. "Kontakt och konflikt: Sverige-DDR 1949–1990." *Kulturtransfer och kulturpolitik: Sverige och Tyskland under det tjugonde århundradet*, toim. Andreas Åkerlund. Uppsala: Historiska Institutionen, 2011, 109–146.

Altendorfer, Otto. "Journalismus in der DDR." *Das Mediensystem der Bundesrepublik Deutschland: Band 2*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2004, 248–252.

Ang, Ien, Yudhishthir Raj Isar ja Phillip Mar. "Cultural diplomacy: beyond the national interest?" *International Journal of Cultural Policy*, 4/2015, 365–381.

Clarke, David. "Cultural Diplomacy". *International Studies*, 2020.

Gienow-Hecht, Jessica ja Mark Donfried. "The Model of Cultural Diplomacy: Power, Distance, and the Promise of Civil Society". *Searching for a Cultural Diplomacy*, toim. Gienow-Hecht, Jessica ja Mark Donfried. New York: Berghahn Books, 2010.

Griese, Olivia. *Auswärtige Kulturpolitik und Kalter Krieg: Die Konkurrenz von Bundesrepublik und DDR in Finnland 1949-1973*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2006.

Griese, Olivia. "Kulturpolitik als Teil der Außenpolitik: Das Kulturprotokoll vom November 1969 als Beispiel für die auswärtige Kulturpolitik der DDR in Finnland". *Deutschland und Finnland im 20. Jahrhundert*, toim. Edgar Hösch ja Hermann Beyer-Thoma. Wiesbaden: Harrassowitz, 1999.

Hentilä, Seppo. *Harppi-Saksan haarukassa: DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2004.

Hentilä, Seppo. "'Mein Gott, sehän on Wilfred-setä!'" DDR:n arkistot ja Itä-Saksan kipeä lähihistoria". *Lähihistoria: teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*, toim. Timo Soikkanen. Turku: Turun yliopisto, 1995, 177–194.

Hentilä, Seppo. *Kaksi Saksaa ja Suomi: Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2003.

Hirsjärvi, Sirkka ja Helena Hurme. *Tutkimushaastattelu: teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Gaudeamus, 2008.

Kalela, Jorma. *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 2000.

Koivunen Pia, Mikkonen Simo. "Kylmän sodan kulttuuridiplomatia". *Historiallinen Aikakauskirja*, 2/2022, 133–138.

Leppänen, Veli-Pekka. "Vuosi 1956: Hrushtshov, Ryömä, työväen suurlehti". *Etusivu uusiks! Kansan Uutisten viisi vuosikymmentä 1957–2007*, toim. Veli-Pekka Leppänen. Helsinki: Kansan uutiset, 2007, 11–22.

Lübbe, Peter. *Kulturelle Auslandsbeziehungen der DDR: das Beispiel Finnland*. Bonn: Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung, 1981.

- Majander, Mikko. ”Onnistuiko Ostpolitik? Kolme näkökulmaa kylmän sodan päättymiseen”. *Lähihistoria: teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*, toim. Timo Soikkanen. Turku: Turun yliopisto, 1995, 240–256.
- Markkola, Pirjo. ”Lähdekritiikki – niin hiljaista ettei sitä huomaa”. *Tutkijan kirja*, toim. Lempiäinen, Kirsti, Olli Löytty ja Merja Kinnunen. Tampere: Vastapaino, 2008, 168–177.
- Michels, Eckard. *Von der Deutschen Akademie zum Goethe-Institut: Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923-1960*. 1st ed. Vol. 70. Germany: De Gruyter, 2005.
- Putensen, Dörte. *Im Konfliktfeld zwischen Ost und West: Finnland, der Kalte Krieg und die deutsche Frage (1947-1973)*. Berlin: Spitz, 2000.
- Rasilainen, Aki. ”Lähdekritiikki ja todistusharkinta”. *Lähihistoria: teoriaan, metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia*, toim. Timo Soikkanen. Turku: Turun yliopisto, 1995, 60–80.
- Saarenmaa, Laura. ””Tulkaa katsomaan! Takaamme että Teillä on hauskaa!” Helsingin DDR Kulturzentrum itäsaksalaisen elokuvan näyteikkunana.” *Historiallinen Aikakauskirja*, 2/2022, 216–221.
- Visuri, Pekka ja Tuomas Forsberg. *Saksa ja Suomi: Pohjoismainen näkökulma Saksan kysymykseen*. Porvoo: WSOY, 1992.
- Vowinckel, Annette, Marcus M. Payk ja Thomas Lindenberger. ”European Cold War culture(s)? : an introduction” *Cold War Cultures Perspectives on Eastern and Western European Societies*, toim. Vowinckel, Annette, Marcus M. Payk, ja Thomas Lindenberger. New York: Berghahn Books, 2012.
- Ylikangas, Heikki. *Mitä on historia ja millaista sen tutkiminen*. Helsinki: Art House, 2015.

Opinnäytetyöt

- Hovi, Tiiu. *Erityistapaus Suomi, kulttuuriköyhä DDR?: DDR:n kulttuuripolitiikka Suomessa länsisaksalaisen tutkimuksen valossa*. Turku, 1999.

Muut lähteet

Bdp, Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73. < [Die Imagepflege der Kultur- und Informationszentren der DDR im Ausland bis zur internationalen Anerkennung 1972/73 | Deutschland Archiv | bpb.de](#)>

DDR-Kulturzentrum Helsinki: Virtuaalimuseo < <https://www.ddr-kulturzentrum.com/>>

Deutsche Welle, 1968 - Das Jahr der Kultur-Revolution. < <https://www.dw.com/de/protestjahr-1968-wie-die-kultur-revolution-deutschland-ver%C3%A4nderte/a-43615963>>

Yle, Stasi, Suomi ja DDR: käsikirjoitus < <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2000/05/22/stasi-suomi-ja-ddr-kasikirjoitus> >